

Українська
Мережа
за Права
Дитини

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Проект «Поверни Україну для всіх дітей»
громадської спільки «Українська мережа за права дитини»
впроваджується у партнерстві з Міжнародним фондом «Відродження»

ДОРОЖНЯ КАРТА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Київ 2024

Дослідження провели: **Маріанна Онуфрик, Любов Солодухіна**

Верстка: **Ольга Павленко**

Ілюстрації до тексту створені ШІ

Українська мережа за права дитини в партнерстві з Міжнародним фондом «Відродження» почала впроваджувати проєкт «Поверни Україну для всіх дітей». У 2023 році в рамках проєкту експерти розробили Дорожню карту у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини (далі – Дитяча дорожня карта) за участі дітей, молоді, надавачів соціальних послуг та провідних експертів організацій громадянського суспільства (ОГС).

Напрацювання, викладені у документі, допоможуть сформувати гармонійну концепцію майбутньої системи захисту прав дитини. Дитяча дорожня карта відображає спільне бачення інститутів громадянського суспільства, що працюють у сфері захисту прав дитини.

Українська мережа за права дитини – громадська спілка, що об'єднує 33 громадські організації та благодійні фонди, які працюють заради захисту прав дитини. Проєкти Мережі спрямовані на створення й підтримку здорового, щасливого, надійного родинного середовища для дитини, де її особистість та права поважають.

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших благодійних фондаций в Україні, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проєктів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

Забороняється відтворення та використання будь-якої частини карти у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб без відповідного посилання на оригінальне джерело.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Обґрунтування структури проведення дослідження	5
1.1. Методологія проведення дослідження	5
1.2. Визначення компонентів системи захисту прав дитини	8
Розділ 2. Проблематика та рекомендації реформування системи захисту прав дитини у розрізі компонентів	13
Компонент 1 «Культура сприйняття дитини в суспільстві»	14
Компонент 2 «Законодавство і політики»	23
Компонент 3 «Урядування (управління системою)»	25
Компонент 4 «Дані і аналітика»	28
Компонент 5 «Людські ресурси»	35
Компонент 6 «Фінансове забезпечення»	40
Компонент 7 «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»	43
Компонент 8 «Догляд поза біологічною сім'єю»	61
Компонент 9 «Організація захисту, попередження і реабілітація дітей у контакті з законом»	80
Компонент 10 «Координація, взаємодія та перенаправлення»	85
Розділ 3. Проблеми, потреби і пропозиції цільових груп у розрізі компонентів: результати проведення фокус-груп	89
Фокус група «Діти»	90
Фокус група «Батьки дітей»	92
Фокус група «Спеціалісти служб у справах дітей»	95
Фокус група «Надавачі соціальних, медичних, освітніх та інших послуг для дітей та сімей з дітьми»	100
Фокус група «Експерти ГС «Українська мережа за права дитини»	105
Висновки	115
Рекомендації щодо першочергових заходів у сфері захисту прав дитини на період 2024 - 2026 роки (на 3 роки)	134
Додатки	154

ВСТУП

З серпня 2023 року ГО «Українська мережа за права дитини» за підтримки МБФ «Відродження» реалізує проєкт «Поверни Україну для всіх дітей», що спрямований на розробку Дитячої дорожньої карти за участі дітей, молоді та провідних експертів організацій громадянського суспільства (ОГС), адвокатування її для включення до Плану відновлення України, а також посилення адвокаційних дій у напрямку рестарту реформи деінституціалізації.

Потреба у негайному формуванні системного бачення сфери захисту прав дитини у контексті забезпечення кожній дитині безпечного, благополучного та люблячого середовища, яке відповідає її найкращим інтересам та задовольняє індивідуальні потреби як під час війни, так і після перемоги, обумовлена існуванням таких системних проблем:

1. беспрецедентні втрати дитячого населення з 24 лютого 2022 року, як через виїзд за кордон понад півмільйона дітей, які тікали від війни, так і через примусове вивезення, по суті викрадення, сотень тисяч дітей на окуповані території України та рф;
2. критична недостатність, а подекуди відсутність якісних освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних та інших послуг на рівні громад для дітей та їхніх сімей, що призводить до поглиблення складних життєвих обставин і, особливо під час війни, стрімкого зростання соціального неблагополуччя і бідності;

3. зменшення кількості сімей з альтернативного догляду та погіршення якості їхніх послуг на фоні збільшення потреби в такому догляді, коли тисячі дітей осиротіли або втратили батьківське піклування;
4. існування найбільшої в Європі мережі місць несвободи для дітей – закладів інституційного догляду (1,5% дитячого населення отримують догляд і виховання в закладах інституційного догляду), яка з огляду на війну, лише посилила свої позиції за рахунок допомоги від міжнародних і приватних донорів, які замість того, щоб зберегти сім'ю для дитини, вкладають кошти у відбудову зруйнованих та створення нових інтернатів.

Саме тому, одним із завдань під час війни та в післявоєнний період, має стати створення системи захисту прав дітей, в якій чільне місце посідають інтереси дитини, права дитини, наявні розвинені послуги для дітей та сімей з дітьми, сімейні форми виховання та ін.

Ми, організації громадянського суспільства, які працюють у сфері захисту прав дитини, переконані, що нинішня система має бути переглянута, зазнати докорінних змін та лягти в основу програми відновлення України, яка зараз розробляється за участі Уряду України, міжнародних та вітчизняних стейкхолдерів. Ми готові надати свою експертизу для впровадження необхідних змін на благо наших дітей.

А тому, розробка Дитячої дорожньої карти за участі дітей, молоді та провідних експертів ОГС, посилення адвокаційних дій у напрямку рестарту реформування підходів до забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні, підвищення обізнаності суспільства та ключових зацікавлених сторін щодо необхідності відновлення та змін в системі захисту прав дитини, особливо під час та внаслідок війни, мають бути терміново винесені на порядок денний.

РОЗДІЛ 1. ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологія проведення дослідження

Мета проекту – сприяти включенню та врахуванню в порядку денному з відновлення України, як на національному, так і міжнародному рівні, концепції майбутньої системи захисту прав дитини, яка сформульована інститутами громадянського суспільства, що працюють у сфері захисту прав дитини.

Одним із **завдань проекту** є проведення аналітичного дослідження, де узагальнено та переосмислено досвід України зі становлення і розвитку системи захисту прав дитини, у тому числі уроків отриманих до та під час війни.

Враховуючи вищенаведене та вагому експертизу членів УМПД, яка, зокрема, відображена у численних дослідженнях за темою захисту прав дитини, було запропоновано наступний **алгоритм підготовки Дорожньої карти у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини:**

1. Визначити компоненти системи захисту прав дитини в Україні.
2. Узагальнити проблематику та рекомендації, викладені у дослідженнях членів та експертів УМПД протягом останніх років.
3. Врахувати та адаптувати до особливостей та потреб України пропозиції і вимоги міжнародних партнерів, зокрема Комітету ООН з прав дитини, Ради Європи, Європейської Комісії та інших.
4. Провести фокус групи з 5-а ключовими стейкхолдерами (діти, сім'ї, служби у справах дітей, надавачі послуг, експерти УМПД) на предмет виявлення проблематики у сфері захисту дитини в розрізі компонентів захисту прав дитини.
5. Розробити проєкт рекомендацій у межах кожного компоненту захисту прав дитини.
6. Провести фасилітоване стратегування з членами УМПД для фіналізації рекомендацій, пріоритизації заходів та визначення термінів виконання.
7. Укласти Дорожню карту у сфері захисту прав дитини.

Базовим документом, в рамках якого проведене це дослідження є **Конвенція ООН про права дитини**, яку Україна ратифікувала у 1991 році. Крім того, під час розробки проєкту рекомендацій, ми будемо орієнтуватися на стратегічні документи Європейського Союзу, оскільки вже зараз маємо вибудовувати систему, яка має відповідати параметрам цього міждержавного утворення, до якого Україна прагне приєднатися найближчим часом, та Ради Європи, членкинею якої Україна є з 1995 року. Серед таких документів є:

1. **Європейська стратегія з прав дитини**¹, прийнята у 2021 році, визначає наступні 6 пріоритетів ЄС щодо дітей:

- участь у політичному та демократичному житті: ЄС, який дає дітям змогу бути активними громадянами та членами демократичних суспільств;
- соціально-економічна інтеграція, охорона здоров'я та освіта: ЄС, який бореться з дитячою бідністю, сприяє створенню інклюзивних та дружніх до дітей суспільств, систем охорони здоров'я та освіти;
- боротьба з насильством над дітьми та забезпечення захисту дітей: ЄС, який допомагає дітям рости без насильства;
- правосуддя, дружне до дітей: ЄС, де система правосуддя підтримує права та потреби дітей;
- цифрове та інформаційне суспільство: ЄС, де діти можуть безпечно орієнтуватися в цифровому середовищі та використовувати його можливості;
- глобальний вимір: ЄС, який підтримує, захищає та розширює можливості

¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/>

² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ>

³ <https://rm.coe.int/cdenf-unofficial-translation-into-ukrainian/1680aca358>

дітей у всьому світі, у тому числі під час криз і конфліктів.

2. Європейська гарантія щодо дітей (European Child Guarantee)², яка рекомендує державам-членам гарантувати дітям:

а) ефективний і вільний доступ до високоякісної освіти та догляду в ранньому дитинстві, освіти та шкільних активностей, принаймні один раз кожного навчального дня здорове харчування та медичне обслуговування;

б) ефективний доступ до здорового харчування та належного житла.

3. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»³, яка визначає 6 стратегічних завдань:

- свобода від насильства для всіх дітей;
- рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей;
- доступність технологій для всіх дітей і їх безпечне використання;
- дружнє до дитини правосуддя для всіх дітей;
- надання права висловлюватися кожній дитині;
- права дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях.

Можна помітити, що пріоритети ЄС і Ради Європи щодо дітей практично збігаються, хоч і викладені в різній послідовності, що більш чіткіше вимальовує вектор, по якому має рухатися Україна в контексті розвитку своєї системи захисту прав дитини.

Важливо зазначити, що всі ці документи були прийняті до повномасштабного вторгнення росії до України і, очевидно, не враховують виклики, пов'язані з мільйонами втікачів від війни, у тому числі дітей, проте, як бачимо питання кризових, надзвичайних ситуацій та дітей-мігрантів вони охоплюють.

Крім того, під час розробки Дорожньої карти системи захисту прав дитини в Україні, ми маємо надзавдання: не просто потрапити в задану міжнародну рамку, але й вирішити ті проблеми, яких не існувало (і не існує зараз) в Європі загалом і ЄС зокрема.

Більша деталізація цих європейських документів викладена у додатку 1.

1.2. Визначення компонентів системи захисту прав дитини

Перш ніж перейти до визначення компонентів, у розрізі яких буде розроблена Дорожня карта, необхідно дати відповідь на запитання, а **що таке система захисту дітей?**

Зокрема, Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ визначає «систему захисту дітей» як⁵:

«Набір законів, політик, нормативних актів і послуг, необхідних для всіх суспільних сфер – особливо соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я, безпеки та правосуддя – для підтримки запобігання та реагування на ризики, пов'язані із захистом. Ці системи є частиною соціального захисту та виходять за його межі. На рівні профілактики їхня мета включає підтримку та зміцнення сімей для зменшення соціальної ізоляції та зниження ризику розлучення, насильства та експлуатації. Відповідальність часто розподіляється між органами державної влади, а послуги надаються місцевою владою, недержавними провайдерами та організаціями в громадах, роблячи координацію між секторами та рівнями, включаючи регулярні системи перенаправлення тощо, необхідним компонентом ефективних систем захисту дітей».

УВКБ ООН описує⁵ системи захисту дітей як такі, що складаються з функцій, що виконують низка офіційних і неформальних акторів для запобігання, пом'якшення та реагування на ризики, з якими стикаються діти, включаючи наступні компоненти: правова та політична база; знання та дані; координація; людські та фінансові спроможності; діяльність із запобігання та реагування; адвокація та підвищення обізнаності.

5 https://en.wikipedia.org/wiki/Child_protection#cite_note-15

6 <https://www.refworld.org/docid/5c18d7254.html>

Міжнародна організація Save the Children у 2010 році запропонувала наступне визначення⁶:

“Ефективна національна система захисту дітей визнає головну відповідальність держави та зобов'язання щодо прав людини щодо дітей. Вона складається з:

- закони та політика, які захищають дітей від жорстокого поводження, зневаги, експлуатації та насильства та реагують на порушення в найкращих інтересах дитини;
- координаційний механізм центрального уряду для захисту дітей, який об'єднує центральні урядові департаменти, різні провінції, центральні та місцеві рівні влади та громадянське суспільство;
- ефективне регулювання та моніторинг на всіх рівнях стандартів захисту дітей, наприклад, у дитячих закладах та школах;
- віддана робоча сила з відповідними компетенціями та мандатами”.

На основі визначення, запропонованого Save the Children, БО “Надія і житло для дітей” сформулювала⁷:

“Національна система захисту дітей складається з компонентів, які належним чином скоординовані і працюють разом, щоб зміцнити захисне середовище навколо кожної дитини та її сім’ї. Серед цих компонентів:

- закони і політики, які сумісні з Конвенцією ООН «Про права дитини» й іншими міжнародними стандартами та передовою практикою, а також плани дій щодо запобігання, захисту і реагування на всі форми насильства стосовно дітей;
- механізми координації усіх державних органів із громадянським суспільством, правозахисними та міжнародними організаціями, а також між секторами на різних рівнях, з наявною рамкою для звітування кожною агенцією, що залучена до роботи із захисту дітей, забезпечення їх добробуту, розвитку та захисту у надзвичайних ситуаціях;
- централізована система збору даних, що забезпечує регулярне інформування про поширеність знань і перспективних практик щодо захисту дітей; • послуги, які регулюються шляхом акредитації та ліцензування їх постачальників, а також незалежного моніторингу якості, включаючи дотримання мінімальних стандартів;
- профілактичні і доброзичливі до дитини послуги, якими передбачені підтримка і зміцнення ролі сім’ї в догляді та захисті своїх дітей, і втручання, коли сім’я не в змозі або не бажає виконувати свою роль належним чином; • кваліфіковані спеціалісти щодо захисту дітей, які мають мандат ефективно реагувати на питання, з якими стикаються діти, їх сім’ї та громади;
- адекватний і належний розподіл ресурсів для забезпечення функціонування ефективних послуг з підтримки дітей і сімей на всіх рівнях, у тому числі на рівні громади, в якій зростає дитина;
- реальні можливості для дітей щодо вираження своїх поглядів і участі у заходах, які стосуються їх захисту, у розробленні політики і послуг з їх захисту та реалізації їхніх прав;
- підтримка громадськості в зусиллях щодо запобігання шкоді дітям і підвищення відповідальності за захист дітей у своїх громадах/районах та в суспільстві загалом”.

7 <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/ILluZlla-ZAKhYSTU.pdf>

8 https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/c956_cps_interior_5_130620_web_0.pdf/

Доктор Бісселл підкреслила⁸, що, незважаючи на дещо різні погляди, багато організацій із захисту дітей погоджуються, що систему захисту дитини можна визначити як:

«Певні формальні та неформальні структури, функції та потужності, які були згуртовані для запобігання та реагування на насильство, зловживання, нехтування та експлуатацію дітей. Зазвичай прийнято, що система захисту прав дитини складається з таких компонентів: людські ресурси, фінанси, закони та політика, урядування, моніторинг і збір даних, а також служби захисту та реагування, управління системою догляду. До неї також входять різні суб’єкти – діти, сім’ї, громади, ті, хто працює на субнаціональному чи національному рівнях, і ті, хто працює на міжнародному рівні. Найважливішими є відносини та

взаємодія між цими компонентами та суб'єктами всередині системи. Саме результати цих взаємодій складають систему.»

Агенція Європейського Союзу з фундаментальних прав стверджує⁹:

“Захист дітей історично зосереджувався на конкретних питаннях або на конкретних групах уразливих дітей. Хоча цей підхід може задовольнити потреби цільової групи, він також має важливі обмеження. Діти можуть мати численні проблеми у сфері захисту. Фрагментовані заходи щодо захисту дітей можуть стосуватися однієї проблеми, але не забезпечують комплексного вирішення різноманітних потреб дітей. Зосередження лише на окремих питаннях або на окремих групах дітей не є ані стійким, ані ефективним”.

...

Саме тому Агенція пропонує розвивати інтегровану систему захисту дитини: “Інтегрована система захисту дітей ставить дитину в центр системи та схвалює і просуває Конвенцію ООН про права дитини. Вона гарантує, що всі основні суб'єкти та системи – освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, правосуддя, громадянське суспільство, громада та сім'я – працюють узгоджено, щоб запобігти жорсткому поводженню, експлуатації, зневазі та іншим формам насильства щодо дітей, а також захищати та допомагати дітям у таких ситуаціях”.

З огляду на вищезначені визначення системи захисту (прав) дитини для складання Дорожньої карти, ми виділили 10 компонентів такої системи, у розрізі кожного з яких будуть запропоновані рекомендації з розвитку:

⁹ <https://fra.europa.eu/en/content/child-protection-systems#>

Компоненти системи захисту (прав) дитини:

Пропонуємо короткий опис кожного компонента системи захисту (прав) дитини:

1. Кожна держава внаслідок історичних передумов сформувала своє ставлення до дитини і дитинства. Народні звичаї і традиції, війни та окупації, входження територій до складу інших держав, голодомори, приєднання до міжнародних спільнот і стандартів та багато інших подій вплинули на те, чому в Україні склалася саме така культура ставлення до дитини. Ми вважаємо за необхідне виокремити цей компонент системи захисту прав дитини, адже значною мірою він впливає на формування та реалізацію інших компонентів і, на нашу думку, зміна культурного контексту здатна суттєво покращити стан системи загалом.
2. У даному контексті йдеться про загальне, рамкове законодавство, яке формує систему захисту прав дитини, а саме: Конституція України, ратифікована Україною Конвенція ООН про права дитини, Сімейний кодекс України, закони України “Про охорону дитинства”, ЗУ “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”, ЗУ “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”. Що стосується політик, то окремі компоненти захисту дитини вписані в рамках таких реформ як деінституціалізація (реформування системи інституційного догляду і виховання дітей), безбар’єрність, децентралізація, Нова українська школа, ...
3. У компоненті урядування розглянуті основні повноваження та вертикаль різних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, дотичних до захисту прав дитини.
4. Для прийняття якісних управлінських рішень, розвитку законодавства, зміни політик тощо, необхідно володіти достовірною і релевантною інформацією, збирати та верифікувати дані, проводити якісні дослідження, аналізувати весь комплекс інформації, здійснювати постійний моніторинг та іншу діяльність, яка забезпечить обґрунтованість цих рішень.
5. Людські ресурси ми розглядаємо перш за все крізь призму їх спроможності забезпечувати ефективність системи захисту дитини. Йдеться, зокрема, про достатню кількість кадрів, знання, компетенції, навички спеціалістів, які працюють в органах державної влади, обласних та районних державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування, а також фахівців, які є безпосередніми надавачами соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших послуг для дітей та сімей з дітьми або працюють в організаціях будь-якої форми власності, що надають відповідні послуги.
6. Фінансове забезпечення системи захисту прав дитини розглядається крізь призму джерел (державний і місцеві бюджети, донорські кошти, кредитні ресурси, залучення бізнесу тощо), структури витрат та ефективності витрачання коштів.
7. Якісні освітні, медичні, соціальні, реабілітаційні, культурні та інші послуги,

які надаються в громаді, за місцем проживання, дітям та сім'ям з дітьми забезпечують ряд соціальних прав дитини, у тому числі на сім'ю, освіту, соціальних захист, охорону здоров'я тощо.

8. Згідно Керівних принципів ООН з альтернативного догляду, таким доглядом вважається будь-яка форма догляду чи влаштування дитини поза біологічною сім'єю. Це може бути: опіка, піклування прийомна сім'я, заклад стаціонарного догляду (у т.ч якщо дитина не позбавлена батьківського піклування) та інше.
9. У випадку порушення прав дитини та/або потрапляння її у складні життєві обставини чи ситуацію, що загрожує її життю, здоров'ю чи благополуччю, спеціальні органи і служби у справах дітей мають, уповноважені органи Національної поліції України, суди, спеціальні установи для дітей мають зобов'язання щодо здійснення їх соціального захисту і профілактики правопорушень.
10. Без належної координації та взаємодії між усіма компонентами, суб'єктами, функціями системи захисту прав дитини, така система буде не дієвою та не ефективною. Саме тому, вважаємо її окремим, повноцінним компонентом.

Важливо!

Найбільшої, непоправної шкоди дітям прямо зараз і протягом останніх майже 10-и років завдається російською федерацією, її політичним керівництвом та військовими, які вдерлися в Україну, вбивають людей, окупували території – ведуть війну. За словами високопосадовців, зараз в Україні відбувається порушення абсолютно всіх прав дитини окупантами. Проте наше дослідження присвячене аналізу чинної системи захисту прав дитини в Україні, недоліки якої спричиняють порушення прав дитини, у тому числі під час війни.

10 <https://digitallibrary.un.org/record/3992527>

Ми поділяємо думку Комітету ООН з прав дитини, який у своїх рекомендаціях восени 2022 року висловив¹⁰: «Зазначаючи, що держава-учасниця не має доступу до районів, контрольованих збройними силами Російської Федерації та пов'язаними з ними збройними групами, Комітет нагадує державі-учасниці, що права, передбачені Конвенцією та Факультативними протоколами до неї, застосовуються до всіх дітей у будь-який час і що вона несе головну відповідальність за захист свого населення, і закликає її продовжувати вживати всіх можливих заходів для захисту своїх дітей, особливо тих, хто перебуває в уразливих ситуаціях».

**РОЗДІЛ 2.
ПРОБЛЕМАТИКА
ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ
РЕФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ДИТИНИ У РОЗРІЗІ
КОМПОНЕНТІВ**

Компонент 1 «Культура сприйняття дитини в суспільстві»

Дослідження

Досліджень на дану тематику в Україні є достатньо, але більшість з них не стосується сучасного періоду. Загалом можна припустити, що нинішнє ставлення до дитини в Україні обумовлене як розвитком концепту прав людини в світі, так і перебуванням у складі інших держав, часто тоталітарних і не демократичних.

«На прикладі варварського минулого України можна пересвідчитися, що дитинство в давнину було не найкращою порою життя людини й охоплювало лише перші роки, доки маля вчилася ходити й говорити. Щойно воно опанувало ці навички, його сприймали як дорослу особу і покладали на нього навантаження у вигляді певної роботи. Батьки не тільки не опікувалися передаванням суспільних цінностей, соціалізацією своїх дітей, а й могли продати їх, віддати чужим «для навчання в людях», бо так можна було здихатись зайвого їдця. Тобто дитина як людина не мала цінності, навіть смерть у ранньому віці не викликала особливого жалю. Дуже рано діти відокремлювались від родини (з 5–6 років): у представників дворянства вони їхали навчатися, у нижчих прошарків населення – ішли в найми. ... Лад у родині був патріархальним, і діти мали найменше прав. Особливе ставлення до них було неможливим, за провину їх тяжко карали»¹¹.

¹¹ <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/zrobit-schos-zi-svoeyu-ditinoyu-chi-druzzhne-nashe-suspilstvo-do-ditey-i-ihnih-batkiv-134519.html>

¹² https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/6_report_quant.pptx.pdf

Опосередковано прослідкувати ставлення до дитини в українському суспільстві станом на сьогодні можна з досліджень, які стосуються:

- * деінституціалізації,
«Найбільша частка опитаних не поділяє думки про шкідливість інтернатів для дітей, однак при цьому ця частка не є більшістю (**44%**). **27%** усіх респондентів такої думки дотримуються; ще **12%** визнають, що ніколи про це не задумувалися, а **17%** – не можуть відповісти на питання»¹².
- * згадок про дітей у медіа,
Моніторингове дослідження ІМІ показало, що війна, надзвичайні ситуації та кримінал – це ті три теми, де згадки про дітей трапляються найчастіше. Окрім того, під час моніторингу експерти зафіксували випадки сексуалізації дітей, матеріали з порушенням журналістської етики та маніпуляції з використанням образу дітей.

Такими є результати моніторингового аналізу 19 онлайн-медіа, проведеного ГО «Інститут масової інформації» в лютому 2023 року.

Журналісти ТСН вирішили доповнити сюжет персональними деталями, які можуть допомогти ідентифікувати дитину. Можливо, родина дитини дала на це письмову усвідомлену згоду? Журналісти розкрили ім'я дитини, назву населеного пункту, інформацію, що в сім'ї виховуються ще двійнята.

Медіа, які масово передрукували пост поліції про «підлітків, які скоїли вбивство», порушили презумпцію невинуватості – адже назвати людину вбивцею може лише суд. До рішення суду може йтися лише про підозру¹³.

* причин дефіциту сімейних форм альтернативного догляду дитини, «За результатами опитування експертів можна зробити висновок, що українські контексти визначили декілька культурних причин дефіциту сімейних форм альтернативного догляду:

1. Патерн відповідальності за дитину. Якщо ти маєш дитину, то забезпечення якості її життя – це лише твоя відповідальність. Освіта, здоров'я, таланти – це ти, тільки ти. А тому подумай, чи є ресурси зробити все для іншої дитини. Вимірювати все ресурсами, не відчувати підтримки, не встигнути пожити – все це накладається на воєнний конфлікт та перспективу складної економічної відповідальності. А брати відповідальність не лише за себе досить складно.
2. Підтримка середовища. Ми втратили багато часу на недовіру, не вміємо будувати тісних соціальних зв'язків, не вміємо підтримувати. Одна з мам в інтерв'ю сказала: «Ми знали, що якщо візьмемо дітей, то втратимо друзів. Спочатку вони перестають запрошувати, потім перестають приходити. І таке стається у багатьох сім'ях». Сусіди, родичі, громади замість підтримати кидаються фразами «самі винні», «знали, на що йдете», «нащо вам були чужі діти?» (з тез інтерв'ю). Але водночас виявлено, що у громадах із високим соціальним капіталом або розвинутою релігійною громадою батьки, які здійснюють сімейний догляд, частіше за інших зустрічають підтримку.
3. Патерн героїв. Ми не віджили турботу про дитину як відчуття нормальності – саме тому взяти дитину часто розглядається як приклад істинного героїства, надзвичайного вчинку (з тез інтерв'ю). Така позиція означає, що герой мусить долати багато опору, постійно викручуватися й очікувати визнання свого подвигу. Це породжує високі очікування і від батьків, і від дітей, і від служб, і від громади.
4. Стереотипи щодо дітей, які потребують догляду. У громадській думці досі існують упередження щодо бідності, людей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), дітей, батьки яких узалежнені від споживання алкогольних чи наркотичних речо-

¹³ https://imi.org.ua/monitorings/prava-dytyny-v-ukrayinskykh-media-monitoringove-https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf-doslidzhennya-151185

вин.. Зі слів батьків та представників ССД бачимо, що багато сімей шукають маленьку здорову дитину з доброї родини. Якщо такої не знаходять, то відмовляються від ідеї брати дитину. У школах, на дитячих майданчиках, в освіті – діти та батьки з сімейних форм часто зустрічаються зі стигмою¹⁴.

* досвіду вимушеного переміщення закордон сімей з дітьми з інвалідністю після повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року:

«The main thing parents would like to take back to from abroad is the inclusive attitude of society to children with disabilities (Головне, що батьки хотіли би привезти додому з-за кордону – це інклюзивне ставлення суспільства до дітей з інвалідністю)»¹⁵.

Про визнання батьками дітей з аутизмом «надзвичайно високу толерантність суспільства та інституцій до особливих дітей» свідчить й інше дослідження¹⁶.

Про культуру ставлення до дитини в українському суспільстві може свідчити практика тілесних покарань чи інших видів насильства над дитиною в сім'ї. Зокрема, у 2014-2015 роках відбулося Всеукраїнське дослідження «Громадська думка з питань насильства стосовно дітей», яке проводилося на замовлення проєкту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», що фінансується за підтримки Уряду Норвегії, Київським міжнародним інститутом соціології.

«**45%** дітей зазнавали психологічного насильства. Це означає, що із ними хоча б інколи траплялася хоча б одна із таких ситуацій:

- Вдома дитині дорікають, що вона забагато їсть.
- Вдома дитину називають образливими, принизливими словами.
- Вдома зривають злість на дитині (іншому члені сім'ї, домашній тварині).
- Коли батьки (опікуни) або родичі дитини сваряться, один з них змушує дитину його (її) підтримувати.
- Через конфлікти вдома дитині хочеться втекти з дому.
- Щоб покарати дитину, вдома із нею не спілкуються або ігнорують. Життя дитини не цікавить її батьків (опікунів).
- Батьки (опікуни) занадто контролюють життя дитини.
- У присутності дитини батьки (опікуни) або родичі лихословлять, обзивають один одного.

27% дітей зазнавали фізичного насильства. Це означає, що із ними хоча б інколи траплялася хоча б одна із таких ситуацій:

- Дитина пропускає уроки в школі через травми, яких їй завдали вдома.
- Вдома дитину карали ременем, лозиною, били рукою, давали ляпаси, стусанів, тягали за волосся тощо.
- Вдома дитину примушували стояти у нерухомому положенні (наприклад, у кутку).
- Вдома дитину зв'язували, приковували.

14 https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

15 <https://www.edf-feeph.org/publications/bridging-the-gaps-four-studies-on-ukrainian-children-with-disabilities/>

16 <https://www.prostir.ua/?news=opytuvannya-rik-velykoji-vijny-dosvid-ukrajintsiv-z-autyzmom-za-kordonom>

- Вдома дитину замикали у приміщенні.
- Вдома дитині пропонували курити, вживати алкоголь або наркотичні речовини»¹⁷.

Крім того, культура ставлення до дитини в суспільстві проявляється у дотриманні вимоги законодавства щодо врахування думки дитини в ухваленні рішень, які їх стосуються.

«Національне законодавство України ухвалене з урахуванням міжнародних стандартів щодо права дітей брати участь в ухваленні рішень, які їх стосуються. Водночас положення щодо з'ясування думки дитини у законодавстві не деталізовані, що на практиці уможлиблює ухвалення рішень щодо дітей без з'ясування їх думки. У всіх категоріях справ, які зачіпають інтереси дітей, їхня думка з'ясовувалась у меншості випадків.

Відсоток з'ясування думки дитини суттєво відрізняється у різних категоріях справ. Найчастіше думку дитини з'ясовували у справах про поновлення батьківських прав (**41 %**), позбавлення батьківських прав (**25 %**) та у справах про усиновлення дітей, старших за 5 років (**22 %**). У той же час у справах про визначення місця проживання дитини, відібрання/повернення дитини, участі у вихованні дитини відсоток з'ясування думки дитини коливається у межах **10-13%**.

Вік дитини впливає на ймовірність з'ясування її думки під час вирішення справи, що стосується дитини. Однак лише діти, що досягли 14 років отримали можливість висловити свою думку у більшості випадків. У більшості випадків, коли суди заслуховували думку дитини, вони приймали рішення, яке відповідало такій думці. Водночас у частині з тих небагатьох справ, коли рішення суду суперечило думці дитини, суди нехтували обов'язком пояснити, чому саме думка дитини не була врахована¹⁸».

17 https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/doslidzhenya_nasilstvo.pdf

В контексті несприятливої культури ставлення до дитини в українському суспільстві можуть свідчити і зауваження міжнародних партнерів, зокрема Комітет ООН з прав дитини у 2022 році висловив наступне¹⁹:

18 https://drive.google.com/file/d/1r34QWIL_EtanOdfj2VzMAzyj_Qxg_m7Ai/view

«Відзначаючи прийняття в 2017 році закону про запобігання домашньому насильству та боротьбу з ним, який визнає дітей-свідків домашнього насильства жертвами, Комітет занепокоєний повідомленнями про те, що:

19 <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

(a) діти продовжують зазнавати насильства в сім'ях і дитячих установах;

...

(d) практика батьків щодо тілесних покарань, незважаючи на їх заборону, продовжує мати місце».

Не менш важливою ознакою низької культури ставлення до дитини в українському суспільстві є виконання вимоги щодо змістовної участі дітей в житті

суспільства. Так, у звіті Eurochild, зокрема, зазначається²⁰:

«Участь дитини

Діти є експертами у своєму житті і повинні брати участь у прийнятті рішень, які їх стосуються. Однак часто в Україні це практикується як сесії запитань і відповідей і просто цитування дітей, що може бути символічним. Існує недостатня обізнаність щодо вимог щодо участі дітей та методів щодо рішень, які стосуються їх, судами та особами, які приймають адміністративні рішення, наприклад, службами захисту дітей. Часто діти, які вносять внесок у роботу членів національних чи місцевих рад та інших установ, наприклад шкільних установ, є «високо успішними» дітьми з хорошими оцінками.

Однак діти з так званих «проблемних сімей», діти з інвалідністю, діти меншин і діти з різних спільнот не часто отримують такі можливості.

В Україні немає безпечних і конфіденційних процесів, за допомогою яких діти можуть повідомляти про проблеми спеціалісту чи представнику. Коментарі дітей часто ігноруються або повідомляються тим, хто порушує права дітей».

Рекомендації

Українські експерти та громадські організації пропонують ряд рекомендацій, які покращать культуру ставлення до дитини у межах правозахисного підходу.

Так, ГС «Українська мережа за права дитини» у 2020 році в контексті деінституціалізації пропонує:

«Проводити всеукраїнську інформаційно-просвітницьку кампанію спрямовану на популяризацію важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому».

В контексті підвищення культури ставлення до дітей з інвалідністю в суспільстві БО «Надія і житло для дітей» рекомендує²¹:

«Проведення загальнонаціональної інформаційної кампанії щодо негативних наслідків інституційного догляду та важливості виховання і розвитку дитини в сім'ї є одним із заходів Плану Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей. Як показала оцінка, така інформаційно-комунікаційна кампанія має також включати підвищення обізнаності громадськості в питаннях інвалідності з метою зміцнення поваги до прав та гіднос-

²⁰ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

²¹ <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit-PID-MASKOlu-TURBOTY.pdf>

ті дітей, заохочення їх позитивного сприйняття та глибшого розуміння суспільством, інформування про доступні соціальні послуги, послуги раннього втручання, реабілітації та педіатричної паліативної допомоги. У рамках інформаційної кампанії важливо розробити повідомлення не тільки для населення загалом, а й для цільових груп, які можуть брати участь у прийнятті рішення про влаштування дитини до закладу, – дотичних структурних підрозділів місцевих органів влади, медичних працівників (таких як сімейні лікарі, персонал пологових будинків, дитячих лікарень) тощо».

Щодо врахування думки дитини ГО «DeJure» пропонує наступне²²:

Верховній Раді України:

1. Встановити вимоги до письмового висновку органу опіки і піклування щодо вирішення спору, який стосується дитини, обов'язковою складовою якого повинно бути зазначення думки дитини, якщо вона погодилась її висловити.
2. Передбачити обов'язок суду/органу опіки мотивувати причини не заслуховування дитини/прийняття рішення без врахування думки дитини, у кожному випадку, коли суд/орган опіки не заслуховує та/або не враховує думку дитини під час прийняття рішення.
3. Забезпечити для дитини можливість бути присутньою під час розгляду справи, що її стосується. З цією метою, передбачити, що у письмовому висновку органу опіки і піклування вказується, чи висловила дитина бажання бути присутньою під час розгляду справи.
4. Передбачити дієву форму відповідальності для батьків, які ухиляються від обов'язку доставити дитину до суду, у разі якщо дані про те, що дитина висловила бажання взяти участь у судовому розгляді справи.
5. Передбачити обов'язок проходження спеціалізованого навчання для суддів, які розглядають справи за участю дитини та пов'язати проведення навчання з можливістю розглядати таку категорію справ.
6. Узгодити положення Цивільного та Цивільного процесуального кодексу щодо цивільної дієздатності з нормами сімейного кодексу щодо права неповнолітніх бути позивачем у справах, що витікають з сімейних правовідносин.
7. Внести зміни до Цивільного процесуального кодексу, що зобов'язують суд розглядати справи про права та інтереси дитини першочергово і невідкладно.
8. Підготувати типові положення щодо з'ясування думки дітей уповноваженими особами органу опіки та піклування з урахуванням

²² https://drive.google.com/file/d/1r34OWII_EtanOdfj2VzMAzyjQxg_m7Ai/view

віку та рівня зрілості дитини.

Уряду, Міжвідомчій координаційній раді з питань правосуддя щодо неповнолітніх

1. Підготувати Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період після 2023 року. Віднести до пріоритетів Стратегії питання навчання фахівців, які працюють з дітьми, а також удосконалення нормативного регулювання щодо забезпечення можливості дитини висловлювати думку у справах, що стосуються їх інтересів.

Національній школі суддів

Розробити навчальний курс для суддів, які розглядають цивільні справи за участі дитини з фокусом на права дитини, стандарти правосуддя, дружнього до дитини, психологію дитини, зокрема стадії психологічного розвитку дитини, ефективну комунікацію з дитиною (вербальну, невербальну), залучення психолога для спілкування з дитиною, взаємодію з органами опіки (службами у справах дітей) та законними представниками дитини. У межах курсу звернути увагу на поширені проблеми правозастосування, зокрема, на необхідність заслуховування думки дитини під час розгляду справ, які їх стосуються, забезпечення можливості дитини, яка досягла 14 років бути позивачем у сімейних справах, оперативний розгляд справ за участі дитини тощо.

Судам, суддям

1. За можливості, пріоритизувати розгляд справ, які стосуються інтересів дитини. Вживати дієвих заходів щодо з'ясування думки дитини під час прийняття рішень, що стосуються інтересів дитини.
2. Мотивувати кожен випадок прийняття рішення без з'ясування думки дитини/усупереч висловленій дитиною думці.
3. Під час вирішення справ щодо визначення місця проживання дитини виходити з рівності прав батьків на проживання з дитиною. Презумпція на користь одного з батьків не має застосовуватись
4. Не допускати випадків незаконної відмови у доступі до правосуддя щодо дітей, які досягли 14 років, та звертаються до суду за захистом своїх прав та інтересів.
5. Ретельніше вивчати реальні мотиви сторін у справах щодо визначення місця проживання дитини задля мінімізації випадків використання дитини у власних інтересах.

Органам опіки та піклування / службам у справах дітей

1. Вживати дієвих заходів щодо з'ясування думки дитини під час при-

йняття рішень, що стосуються інтересів дитини та/або підготовки відповідного висновку про розв'язання спору для суду.

2. Фіксувати бажання дитини бути особисто присутньою під час розгляду справи, що її стосується.
3. Виконувати положення закону щодо забезпечення присутності у справах, які стосуються інтересів дитини та надання висновку щодо вирішення спору у передбачених законом випадках.

В контексті популяризації сімейних форм виховання, розвитку суспільної культури в цьому напрямку експерти СОС Дитячі Містечка рекомендують²³:

«Для подолання викликів культури та стереотипів потрібні тривалі комунікаційні кампанії не лише щодо прав дитини, а й щодо важливості сім'ї, подолання стереотипів та соціальної згуртованості у громадах».

Обов'язковими до виконання є рекомендації Комітету ООН з прав дитини у 2022 році, де зазначено²⁴:

(а) Розробити всеохоплюючу стратегію боротьби з насильством щодо дітей у будь-якому місці, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство та насильство в установах, з акцентом на раннє виявлення та реагування на насильство;

...

(d) впроваджувати законодавство, яке забороняє тілесні покарання, шляхом проведення загальнонаціональних кампаній з підвищення обізнаності та сприяння позитивним, ненасильницьким формам виховання дітей і дисципліни, що не ведуть до насильства;

15. Поняття забезпечення найкращих інтересів дитини має належним чином інтегруватися, послідовно тлумачитись і застосовувалось в усіх законодавчих, адміністративних і судових процедурах і рішеннях, а також у всіх політиках, програмах і проєктах, які мають відношення до дітей і впливають на них. У зв'язку з цим необхідно розробити процедури та критерії для надання вказівок усім відповідальним особам для визначення найкращих інтересів дитини в кожній сфері, включно з дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, і для надання їм пріоритетної уваги.

Повага до думки дитини

18. Комітет рекомендує державі-учасниці:

а) вжити заходів для забезпечення ефективного виконання свого законодавства, наприклад статті 9 Закону «Про охорону дитинства» та відповідних положень Сімейного кодексу, визнаючи право дитини

²³ https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

²⁴ <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

бути почутою у відповідних судових та адміністративних процедурах;

(б) Сприяти змістовній і повноважній участі всіх дітей у сім'ї, громадах і школах та залучати дітей до процесу прийняття рішень з усіх питань, які їх стосуються.

24. Комітет рекомендує державі-учасниці створити цифрову платформу та лінію довіри з ефективним механізмом перенаправлення та підтримувати існуючу лінію довіри, яку керує громадянське суспільство, доступну для всіх дітей на національному рівні, сприяти поінформованості про те, як діти можуть отримати доступ до лінії довіри та надавати необхідні людські, фінансові та технічні ресурси для його ефективного функціонування.

В контексті євроінтеграційних прагнень обов'язковими є також рекомендації Європейської Комісії, зокрема від 08.11.2023 року²⁵:

«За останні кілька років спостерігається прогрес: законодавство посилює соціальний захист дітей та підтримку сімей з дітьми, запроваджує поняття найкращих інтересів дитини. Однак все ще існує потреба в розробці процедур і критеріїв для впровадження керівництва з метою оцінки найкращих інтересів дитини, в тому числі дітей, які потребують догляду та захисту, і надання належної уваги найкращим інтересам дитини як першочерговому заходу».

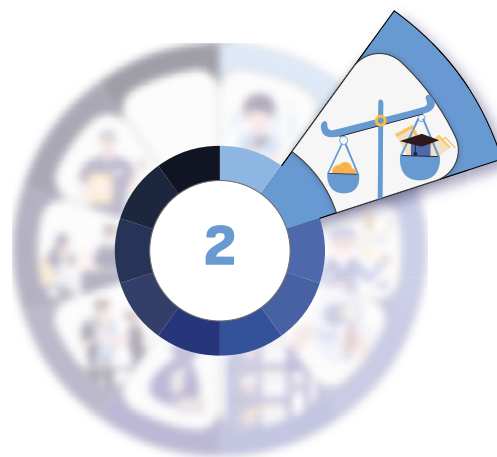
У звіті Eurochild надано наступні рекомендації щодо участі дітей²⁶:

«Україна має запровадити обов'язкову підготовку щодо участі дітей для суддів та спеціалістів служб у справах дітей та встановити мінімальні рамки та стандарти для значущої взаємодії з дітьми та молоддю, включно з дітьми різного походження, з боку місцевих рад та інших організацій. Крім того, Україна повинна встановити вимоги до всіх суб'єктів, зокрема до національних неурядових організацій, щодо забезпечення та впровадження практик безпечних і конфіденційних процесів для звітування дітьми професіоналу чи представнику про будь-які проблеми, які їх хвилюють».

²⁵ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

²⁶ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

Компонент 2 «Законодавство і політики»

Дослідження

Практично кожне дослідження у сфері захисту прав дитини містить посилання на один чи декілька нормативно-правових актів, а також здебільшого пропонують шляхи їх удосконалення. Проте, в контексті нашої роботи ми вирішили проаналізувати систему загалом, її загальну рамку, а решта законодавства, яке є фактично похідним, розглядається, зокрема, в інших розділах цього звіту.

Отже, рамковими законами, які врегульовують питання захисту прав дитини в Україні є: Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, ЗУ «Про охорону дитинства» та ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також ратифіковані Україною Конвенція ООН про права дитини та Європейська соціальна хартія. На жаль, при перекладі міжнародних документів було допущено вживання дискримінаційної термінології (на щастя, це вже не стосується офіційного перекладу Конвенції ООН про права дитини, де діти з інвалідністю були названі неповноцінними). Вищезгадані документи містять суперечливі положення та в своїй сукупності не дають загального чіткого розуміння, якою є система захисту прав дитини в Україні, яка її мета, завдання, компоненти тощо. Взагалі в нормативно-правових актах України відсутнє визначення системи захисту дітей та роз'яснення щодо особливостей її функціонування.

Законодавча рамка передбачає врахування думки дитини у більшості питань, що стосуються її життя, але відсутні чіткі механізми опитування дитини та визначені критерії, коли доцільно або не доцільно враховувати думку дитини. Як і поняття «найкращі інтереси дитини», на які опираються більшість рішень щодо дитини, але відсутні механізми їх виявлення та оцінки.

Криза у системі захисту прав дитини ще чіткіше проявилася після повномасштабного вторгнення:

«Не зважаючи на існування 8 річного досвіду захисту дітей в умовах війни розв'язаної росією ще починаючи з 2014 році (анексія Криму, частини Донецької та Луганської областей), державна система захисту дітей виявилась не готовою до забезпечення безпеки та захисту дітей в умовах повномасштабної війни. Діючі нормативно-правові акти щодо захисту дітей в період війни, в більшості випадків виявились не придатними. Тому Уряд та Верховна Рада України екстрено розробляли нові правові норми та алгоритми дій, які б мінімізували ризики для життя та здоров'я дітей та відповідали поточній ситуації. Цей процес продовжується до сих пір, і як правило унормовує ризики з певним запізненням, що зумовлює додаткові ризики для дітей²⁷».

Інтереси дітей представлені також в численних політиках, стратегіях та концепціях, проте і вони подекуди містять суперечливі положення, зобов'язання, заходи тощо і не являють собою цілісне бачення розвитку системи захисту дитини.

Варто також згадати застереження Комітету ООН з прав дитини, надані у 2022 році:

«...останній Національний план з імплементації Конвенції завершився у 2021 році».

Рекомендації

За результатами проведення 5-и денних тренінгових заходів у квітні-травні 2023 року експертами було запропоновано²⁸:

«Визначити експертну юридичну групу для проведення більш глибокого аналізу законодавства та нормативно-правових актів, підготовки рекомендацій та формулювань запропонованих змін до законодавства».

Автори Альтернативного звіту про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини у 2022 році рекомендують²⁹:

272. Забезпечити ефективний захист прав громадян України, які працюють за кордоном; ратифікувати Міжнародну конвенцію про права всіх трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей.

273. Приєднатися до 3-го Факультативного протоколу Конвенції про права дитини³⁰.

В свою чергу, в контексті ратифікації міжнародних документів з прав людини Комітет ООН з прав дитини рекомендує:

Розглянути можливість ратифікації таких основних документів з прав людини, учасником яких вона ще не є:

(а) Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей³¹;

(б) Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права³².

Крім того, Комітет рекомендує, що імплементація законодавства має відбуватися у відповідності до Конвенції та факультативних протоколів, а також:

«Підготувати комплексну політику щодо дітей, яка охоплює всі сфери, охоплені Конвенцією, і на основі цієї політики розробити як короткострокову, так і довгострокову стратегію та план дій із необхідними елементами для її застосування, які мають підтримуватися достатні людські, технічні та фінансові ресурси».

²⁷ https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

²⁹ https://childrights.org.ua/reporting/?fbclid=IwAR2jrbMYvbjtmuix2zZ7zqrv_pjPUu1DexrGk13SPqTGUO1qg-uYOES-F

²⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCRC%2FNGO%2FUkr%2F49758&Lang=en

³⁰ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-communications>

³¹ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>

³² <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-economic-social-and>

Компонент 3 «Урядування (управління системою)»

Оскільки система захисту прав дитини нещодавно знову зазнала суттєвих змін, не доцільно наводити результати попередніх досліджень. Проте, викладемо власні спостереження за цим компонентом.

Міністерство соціальної політики є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері, зокрема, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей, а також здійснення державного контролю за дотриманням прав дітей³³. Тобто є головним уповноваженим органом державної влади у сфері захисту прав дитини.

Проте, саме реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням прав дітей покладена на Національну соціальну сервісну службу України (Нацсоцслужба), яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики³⁴.

Крім того, у вересні 2023 року ухвалено рішення Уряду про створення Державно служби у справах дітей (далі – Держдіти) як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики і який реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення³⁵.

Наразі зміни до Положення про Нацсоцслужбу набрали чинності, а Держдіти так і не розпочало функціонування, внаслідок чого відсутній центральний орган, відповідальний за реалізацію політики щодо захисту прав дитини. Ймовірно, строк набрання чинності цих змін знову відтермінується, і за Нацсоцслужбою у контексті дітей залишаться лише повноваження щодо здійснення державного контролю за дотриманням прав дитини.

Варто також додати, що у травні 2023 року було створено Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей (далі - Координаційний центр), який є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, що утворений для забезпечення узгодження дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань підготовки і проведення заходів

³³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

³⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>

³⁵ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>

загальнодержавного значення з метою швидкого та ефективного розроблення і виконання Національного плану сімейного виховання та догляду дітей в Україні (далі - Національний план) і програм з розвитку сімейного виховання дітей (далі - програми), забезпечення системного підходу до організації та координації заходів з виконання Національного плану, планування відповідних заходів, проведення моніторингу та аналізу стану їх здійснення³⁶.

Для оперативного подолання викликів воєнного стану у березня 2022 року було створено Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (далі - Координаційний штаб), який є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України і утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану³⁷.

Таким чином в системі захисту прав дитини на політику і її реалізацію в цій сфері впливають одразу 5 органів, підпорядкованих Кабінету Міністрів України. Всі вони діють на центральному рівні, але Нацсоцслужба має свої територіальні відділення у всіх регіонах, а при всіх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органах міських і районних у містах рад створені служби у справах дітей.

Таким чином в системі захисту прав дитини на політику і її реалізацію в цій сфері впливають одразу 5 органів, підпорядкованих Кабінету Міністрів України. Всі вони діють на центральному рівні, але Нацсоцслужба має свої територіальні органи у всіх регіонах. А при всіх обласних та Київських міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органах міських і районних у містах рад, створені служби у справах дітей.

Після створення Держдіти УМПД опублікувала своє експертне бачення, у якому, зокрема, йдеться³⁸:

«Ця подія є дуже важливою для України, оскільки створення такого органу є однією з вимог Комітету ООН з прав дитини.

Ще до початку повномасштабного вторгнення, у 2019 та у 2021 році члени ГС «Українська мережа за права дитини» надсилали **колективні звернення до Президента України**, де наголошували на необхідності відокремлення сфери захисту дитини в окремий напрямок державної політики.

Зокрема, рекомендували створити окремий орган центральної влади, забезпечити професійними кадрами структурні підрозділи в центрі та на місцях, розробити стандарти захисту дітей, здійснити розподіл відповідальності й повноважень між рівнями влади, гармонізувати законодавство зі стандартами ЄС.

«Важлива також кількість і якість фахівців з соціальної роботи, методична підтримка, а також супервізії цих фахівців, оплата праці та загальна престижність цієї роботи, - додає **Дар'я Касьянова**, голова

36 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2023-%D0%BF#Text>

37 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>

38 <https://childrights.org.ua/news/slabki-mistsya-u-derzhavniy-službi-ukrayiny-u-spravakh-ditey/>

правління УМПД, – Ми очікуємо створення всієї вертикалі відповідних структур і головне прийняття закону, який надасть потрібні повноваження і відповідальність громадам».

Рекомендації

Повертаючись до позиції УМПД стосовно єдиного державного органу у сфері захисту прав дитини, то у зверненнях до Президента були такі пропозиції³⁹:

«Виділити сферу захисту дітей в окремий напрямок державної політики; – створити окремий орган центральної влади, забезпечити професійними кадрами структурні підрозділи в центрі і на місцях, розробити стандарти захисту дітей, здійснити розподіл відповідальності і повноважень між рівнями влади, гармонізувати законодавство із стандартами ЄС».

Крім того, для забезпечення якості управлінських рішень, що приймаються у сфері захисту прав дитини експерти рекомендують, зокрема:

«Організувати заходи з підвищення професійної компетентності посадових осіб органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, в тому числі Нацсоцслужби щодо мети, завдань, змісту проведення моніторингу та використання його результатів, в т. ч. для прийняття стратегічних рішень, планування та реалізації заходів з підтримки дітей, які потребують особливої турботи держави⁴⁰».

³⁹ <https://www.facebook.com/ukrainianchildrightsnetwork/posts/pfbid0eMT5ryL2C75qAYb2AUtFxDfSAx7aTm6YkGRYYSRuAkfKxKJxw94Ht5TAJH6CpvRdl>

Компонент 4 «Дані і аналітика»

Дослідження

Не зважаючи на те, що Україна є досить прогресивною країною в конформаційних технологій та відкритих даних, на сьогодні немає інфо навіть щодо загальної кількості дітей в Україні, не кажучи вже у розрізі віку, статі, порушень розвитку, потреб тощо. Звісно, в умовах воєнного стану і після масового переміщення населення після повномасштабного вторгнення навіть орієнтовні дані важко акумулювати, але до лютого 2022 року в системі не було релевантних даних.

Чому дані, інформація, аналітика є такими важливими? Бо без них неможливо приймати відповідальні рішення щодо розвитку сфери загалом чи окремого заходу зокрема.

Приклад щодо виняткової неточності даних в Україні станом на зараз можна продемонструвати через інформацію зібрану ГО «Стаття 3»⁴¹:

Кількість людей, які залишили територію України – понад 8 мільйонів, за даними Верховного комісара ООН у справах біженців. Станом на початок липня 2023 року понад 6 млн людей перетнули кордон із країнами Європи без повернення додому, і майже 3 млн – на території РФ⁴².

За даними нового дослідження Міжнародної організації з міграції (МОМ), проведеного з 9 по 16 березня, 6,8 млн людей стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні внаслідок Звіт МОМ станом на червень 2023⁴³. Кількість ВПО зменшується протягом року: за звітом січня – визначено 5,3 млн з поміткою, що цифра спадає (на 6000 менше, ніж на початок грудня).

На думку експертів⁴⁴, кількість таких українців – близько 3 млн. Адже статистика у 8 мільйонів не враховує громадянство, а на початку повномасштабної війни більшість іноземців, які перебували на території України, перетнули кордон. Крім того, називають й інші фактори:

Згідно додатку до Постанови Верховної Ради України від 11 квітня 2023 року «ПОПЕРЕДНІЙ ЗВІТ Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України...» 4 857 200, «з яких понад 3,5 млн осіб перемістилися після 24 лютого 2022 року».⁴⁵

За даними ЮНІСЕФ 57% дітей зазнали переміщення, з них 1,8 млн перетнули кордон, а 2,5 млн були переміщені в межах країни.⁴⁶

41 <https://article3.ngo/dytnystvo-u-period-vijny-right-to-family/>

42 <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

43 <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-13-11-may-14-june-2023>

44 <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenny-vyvizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>

45 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3044-20#Text>

46 <https://www.unicef.org/press-releases/more-half-ukraines-children-displaced-after-one-month-war>

Колеги також звертають увагу на відсутність даних щодо дітей, розлучених з батьками:

«Немає окремої цифри для оцінки ситуації, однак вагомими є наступні дані: статистика по міграції, дані по мобілізації, інформація щодо кількості тих, хто перебуває у полоні, статистика дітей, виявлених без батьківського піклування, зокрема за випадків, коли батьки залишились на тимчасово окупованих територіях».

Відсутність даних щодо дітей на рівні громади негативно впливає на планування, а відтак – на розвиток соціальних послуг в громадах, адже це безпосередньо пов'язано з визначенням потреб населення у соціальних послугах. Так, експерти проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» відзначили наступне:

«Для збору вищенаведених даних відповідно до Порядку (визначення потреб населення у соціальних послугах) громадам пропонується надсилати інформаційні запити до ОМС, підприємств, установ, організацій та закладів соціальної сфери (за належністю) або отримувати їх шляхом електронної взаємодії.

При цьому не обмежується право громади звертатись для отримання відповідних даних до різних державних органів, які є володільцями або розпорядниками інформації, зокрема до РДА, ОДА, територіальних органів Нацсоцслужби. Більш того, частина таблиць для збору даних, затверджених додатками до Порядку, визначають орієнтовні джерела отримання інформації, до яких належать, зокрема: органи державної реєстрації актів цивільного стану (у тому числі територіальні органи Мін'юсту), регіональні / міжрегіональні центри зайнятості, територіальні підрозділи Пенсійного фонду, Державної міграційної служби, Національної поліції, Уповноважений орган з питань пробації.

З огляду на зазначене особливу увагу звертаємо на складнощі у зборі наступної інформації та способи їх мінімізації:

✳ виконавчі органи сільських, селищних, міських громад об'єктивно не мають механізмів самостійно встановлювати кількісні дані по деяким категоріям населення, або наявні механізми фактично не працюють.

Наприклад щодо даних про дітей, влаштованих до інституцій:

- такі заклади переважно регіональні та не підпорядковуються громадам;
- батьки або інші законні представники дітей, влаштовуючи дітей у регіональні інституції не обмежені у цьому та діють без участі громади;
- інституції, маючи нормативно-правове зобов'язання щодо інформування громади про влаштування до них дітей з відповідної території, часто не роблять цього через зацікавленість у контингенті.

Також як приклад можна привести збір даних про кількість дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, тяжкими захворюваннями, розладами, травмами, станами, яким не встановлено інвалідність:

- єдиний облік відповідної категорії дітей відсутній;
- дані про таких дітей можуть міститися в РДА, районних у м. Києві та Севастополі держадміністраціях, виконавчих органах міських рад, до складу території яких входять міста обласного значення (відповідальні за призначення і виплата державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю, надбавки на догляд), в лікарсько-консультативних комісіях (ЛКК), які функціонують у закладах охорони здоров'я виключно обласного рівня (відповідають за встановлення дітям інвалідності), в інклюзивно-ресурсних центрах, які наявні не у всіх громадах та часто обслуговують декілька адміністративно-територіальних одиниць;

* дані стосовно вразливих категорій осіб, якими володіє безпосередньо громада, можуть бути необ'єктивними, оскільки залежать від наявного (переважно обмеженого) ресурсу комунальних надавачів соціальних послуг щодо виявлення відповідних категорій. Наприклад, якщо в громаді один ФСР, він згідно із рекомендованими нормативами може здійснювати соціальну підтримку до 10 сімей, які він і покаже як вразливі при заповненні даних для визначення потреб жителів громади, він просто фізично не зможе виявити усі сім'ї, які потребують допомоги».

* ...

...Проблематика збору, узагальнення та врахування статистичних даних щодо деяких категорій дітей при плануванні розвитку різних послуг (зокрема відсутність єдиної методології щодо підрахунку дитячого населення, відсутність інформації щодо дітей з інвалідністю, тенденції до зменшення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які свідчать про неналежну роботу щодо виявлення дітей в кризі, критичну недостатність відповідних фахівців)».

47 https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

Експерти МБО «Партнерство «Кожній дитині» окреслюють проблематику щодо системи обліку дітей і чому вони не могли використовувати офіційну базу даних для потреб моніторингу⁴⁷:

«В умовах війни чи надзвичайних ситуацій особливого значення набуває система обліку дітей, особливо тих дітей, якими опікується держава. Єдина інформаційно-аналітична система «Діти», яка призначена для персоніфікованого обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, станом на початок війни не містила інформації про значну кількість дітей, а з початком військової агресії служби у справах дітей прикордонних з росією східних та південних областей України, з метою безпеки, взагалі були відключені від системи, що значно ускладнило здійснення моніторингу.

Слід зазначити, що станом на 01.07.2022 р. ІАС «Діти» відновила свою роботу, до бази вносяться дані про визначені категорії дітей. Не зважаючи на зазначене існує ризик втрати даних про дітей, особливо тих, які в перші дні війни евакуювались за кордон без належного пакету документів.

Окрім того, при обліку статусних дітей не достатньо уваги приділяється дітям, які перебувають під опікою, піклуванням, досить обмежені параметри збору персоніфікованих даних про опікунів та піклувальників містить ІАС «Діти». Також відсутній персоніфікований облік дітей, які перебувають цілодобово в закладах інституційного догляду, що передбачено постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту дітей, влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування» від 4 серпня 2021 року № 843.

Тому при здійсненні моніторингу ресурс ІАС «Діти» не використовувався. Проведення моніторингу з об'єктивних причин є ускладненим в областях/в деяких частинах областей, територіальних громадах, які перебувають під тимчасовою окупацією, а також в територіях, що знаходяться в зоні активних бойових дій. На цих територіях органи місцевого самоврядування не можуть повною мірою виконувати свої повноваження і здебільшого не володіють конкретною та актуальною інформацією. Суб'єктивними причинами, які сповільнювали процес моніторингу в ряді випадків, була підміна понять та відмова надавати інформацію про стан безпеки вихованця закладу у зв'язку з потребою дотримання вимог законодавства захисту персональних даних».

Експерти УМПД зазначають, що з 2024 року в Україні впроваджується програмно-апаратний комплекс «Автоматизований інформаційний комплекс освітнього менеджменту» який здійснюватиме узагальнення інформації про дітей дошкільного та шкільного віку, вихованців і учнів, у тому числі дітей, не охоплених навчанням⁴⁸. Крім того, для отримання релевантних даних варто використовувати інформацію з Єдиного державного демографічного реєстру⁴⁹.

Рекомендації

МБО «Партнерство «Кожній дитині» пропонують⁵⁰:

«Упорядкувати систему моніторингу дітей, які потребують особливо-го захисту держави, покращити координацію заходів з моніторингу, в тому числі тих, які здійснюються за донорські кошти. Привести у відповідність до сучасних інформаційних вимог інформаційно-аналітичну систему «ДІТИ».

Колеги з БО «Надія і житло для дітей» рекомендують збирати різноманітні дані для окремих потреб системи захисту дитини⁵¹:

48 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2017-%D0%BF#Text>

49 <https://ips.ligazakon.net/document/T125492>

50 https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

51 <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit-PID-MASKOiu-TURBOTY.pdf>

«Необхідно розробити і затвердити план моніторингу й оцінки виконання заходів Національної стратегії на 2017–2026 рр. Такий план має містити перелік індикаторів ефективності впровадження заходів Національної стратегії з урахуванням короткострокових та довгострокових очікуваних результатів, визначення порядку проведення моніторингу й оцінки, визначення джерел, частоти збору даних за індикаторами та відповідальних за збір і аналіз даних. Оцінка ефективності впровадження заходів має здійснюватися не рідше ніж раз на рік».

...

Створити загальний реєстр дітей, які потребують медичної реабілітації та/або педіатричної паліативної допомоги, можливо, в рамках e-HEALTH.

Створити реєстр дітей, які перебувають в інтернатних закладах, з інформацією про їхніх законних представників, даними про сім'ю, стан здоров'я та розвитку, дат влаштування та вибуття».

В контексті вирішення проблеми збору даних під час визначення потреб населення у соціальних послугах експерти проєкту «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» рекомендують:

«... принципового значення набуває робота громади щодо встановлення взаємодії з іншими органами та закладами, що не належать до її комунальної власності, для з'ясування достовірних даних соціально-демографічних характеристик громади, вразливих груп населення, зокрема:

- ініціювання перед з ОДА, РДА та Нацсоцслужбою утворення та забезпечення систематичних каналів комунікації та обміну даними, враховуючи насамперед відомості про дітей з інвалідністю;
- звернення до засновників інституцій та Нацсоцслужби щодо неухильного виконання постанови Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 843 в частині зобов'язання закладів повідомляти в одноденний строк виконавчому органу міської, районної у місті (у разі її утворення), сільської, селищної ради, районної в мм. Києві та Севастополі держадміністрації як органу опіки та піклування за місцем проживання (перебування) сім'ї дитини про прийняття рішення щодо влаштування / зарахування дитини на цілодобове перебування для організації роботи із забезпечення її прав і найкращих інтересів та соціальної підтримки сім'ї дитини відповідно до її потреб, подолання або мінімізації обставин, через які виникла потреба в цілодобовому перебуванні дитини у відповідному закладі».

52 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCRC%2FNGO%2FUKR%2F49758&Lang=en

Група експертів, які готували Альтернативний звіт про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини пропонують впровадити наступні заходи⁵²:

236. Удосконалити механізми моніторингу безпеки дітей та задоволення їх потреб під час дії воєнного стану, розробити новий сучасний інформаційно-аналітичний програмний продукт для обліку дітей соціально незахищених категорій та забезпечити його інтеграцію з відповідними базами даних, державними реєстрами та інформаційними системами органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

259. Встановити систему належного обліку відомостей про дітей, які залишають територію України без законних представників, у тому числі:

259.1. створити такий реєстр дітей, у якому належним чином фіксувати інформацію про країну призначення дитини, очікуване місце проживання;

259.2. забезпечити взяття на облік у консульських установах України дитини, яка подорожує без законних представників, а також дитини віком від 16 до 18 років;

259.3. налагодити міжурядове та міжвідомче співробітництво для ефективного обміну інформацією.

Комітет ООН з прав дитини, в свою чергу, надав наступні рекомендації:

Збір даних

- вжити заходів для посилення своєї системи збору даних. Дані мають охоплювати всі сфери Конвенції та Факультативних протоколів до неї та мають бути розподілені за віком, статтю, інвалідністю, географічним розташуванням, етнічним походженням та соціально-економічним становищем, щоб полегшити аналіз становища всіх дітей, особливо тих, хто перебуває у вразливих ситуаціях;
- забезпечити обмін даними та показниками між зацікавленими міністерствами та їх використання для формулювання, моніторингу та оцінки політики, програм і проєктів для ефективного впровадження Конвенції;
- брати до уваги концептуальну та методологічну основу, викладену в доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини під назвою «Індикатори прав людини: Посібник з вимірювання та впровадження» під час визначення, збору та розповсюдження статистичної інформації.

Незалежний моніторинг

- вжити заходів для забезпечення того, щоб Офіс Омбудсмена мав спеціальний механізм для моніторингу прав дітей та отримання, розслідування та розгляду скарг дітей з урахуванням інтересів дітей;

- забезпечити, щоб Уповноважений Президента України з прав дитини не дублював діяльність і координував її з мандатом і повноваженнями Омбудсмена, в тому числі з його механізмом з прав дитини;
- посилити незалежність Уповноваженого з прав людини, в тому числі щодо його фінансування, повноважень та імунітету, щоб забезпечити повне дотримання принципів, що стосуються статусу національних установ із заохочення та захисту прав людини (Паризькі принципи) і зберегти свій статус А.

Свої пропозиції щодо даних запропонували також експерти Ради Європи з метою дотримання вимог Європейської соціальної хартії⁵³:

«Уряд повинен додатково розвинути статистичну систему, щоб уможливити порівняння рівня виплат на дитину з європейськими стандартами (параметрами Євростату), яке дало б достатню інформацію про те, чи становить цей рівень (з урахуванням інших видів фінансової підтримки та цінних субсидій для сімей із дітьми чи дітей) 4 – 6 відсотків чистого медіанного вирівняного доходу в країні».

⁵³ <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua/1680a85a60>

Компонент 5 «Людські ресурси»

Дослідження

Брак людських ресурсів як у кількісному, так і в якісному вимірі у сфері захисту дитини та надання їм послуг є однією з найгостріших проблем вже багато років. Найчастіше в дослідженнях описується проблематика людських ресурсів у сфері надання соціальних послуг.

Зокрема, учасники тренінгу з деінституціалізації зазначили⁵⁴:

«Кількість соціальних працівників, які потребують покращення професійної підготовки, оцінюється як висока. Відповідних програм навчання та підготовки в країні мало. Соціальна робота як професія не є престижною, і молодь не мотивована працювати у цій сфері. Кошти на навчання та професійну підготовку персоналу закладів інституційного догляду⁵⁵, а також на постійне навчання та професійну підготовку фахівців із соціальної роботи та інших працівників, не виділяються».

Експерти проекту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» вивчивши ситуацію у 14-и територіальних громадах відзначають:

«... проблеми в розвитку соціальних послуг в громадах (зокрема критично низька чисельність ФСР, що зумовлює низький рівень виявлення уразливих сімей з дітьми та охоплення їх необхідними соціальними послугами, недооціненість ролі і повноважень відповідних фахівців...).

...

Ситуація із штатною і фактичною чисельністю ФСР критична фактично в усіх громадах, що беруть участь в проєкті. Це підтверджується, зокрема, співвідношенням кількості ФСР до кількості сімейних форм виховання. Громади зобов'язані забезпечувати соціальний супровід таких сімей на постійній основі, за методологією соціальної роботи навантаження на 1 ФСР має бути не більше 8 сімей (35 дітей). Практично жодна громада не може фізично виконати цей норматив навіть по відношенню до таких сімей, не кажучи вже про надання цими фахівцями соціальних послуг іншим категоріям населення. Також демонструють колосальну проблему у чисельності ФСР кількісні показники населених пунктів в громадах.

Водночас під час візитів до громад в контексті діяльності ФСР спостерігається:

54. https://childrights.org.ua/reporting/?fbclid=IwAR0qWgH3klfr8xkXo7xyjy6uBGhzuzgw-5OVXZzhOvB50Zs_fMI7SXiztOnA

55 Експерти УМПД зазначають: в Україні відсутня спеціальна підготовка спеціалістів для роботи в закладах інституційного догляду. Зазвичай там працюють особи, які мають педагогічну освіту і які не знають про особливості дітей в інституційних закладах, їх потреби, та часто не розуміють причинно-наслідкові зв'язки поведінки дітей.

- невизначеність оцінки ролі і повноважень таких фахівців;
  - відсутність механізмів належного аналізу не тільки визначення потреб населення в соціальних послугах, а й рівня задоволеності цих потреб, що призводить до неналежної оцінки результатів діяльності ФСР. Водночас видимі результати і не можуть об'єктивно досягатись за такої чисельності ФСР;
  - ФСР сприймається як працівник, який виявляє проблеми, проте бажання витратити ресурси на їх вирішення фактично відсутнє;
  - є практика довантаження ФСРа іншими функціями, наприклад у деяких громадах в старостатах вони виступають як працівники бек-офісу соціального захисту».
- ...
- зменшення статусних дітей в відвіданих громадах.

Відповідна тенденція простежується фактично в усіх громадах-учасницях Проекту. Враховуючи пандемію, широкомасштабне вторгнення це може свідчити про неналежну роботу щодо виявлення дітей в небезпеці, дітей із сімей, де батьки ухиляються від виконання своїх обов'язків по їхньому вихованню.

Зокрема причинами такого явища можуть бути:

- катастрофічний брак чисельності ФСР та проблеми з кадровим забезпеченням ССД, що призводить до того, що діти в кризі просто не виявляються;
- значне зниження можливостей до влаштування дітей у сімейні форми виховання, у тому числі через зниження готовності громадян утворювати ПС / ДБСТ, що в свою чергу зменшує мотивацію громади «бачити» дітей в кризових ситуаціях;
- брак фахового рівня працівників ССД щодо підготовки позовів до суду щодо позбавлення батьківських прав».

56 <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

У звіті Eurichild зазначено також застереги до законодавства у контексті підготовки спеціалістів служб у справах дітей⁵⁶:

«Українське законодавство визнає необхідність захисту дітей від усіх форм жорстокого поводження з дітьми та визначає суб'єктів, відповідальних за виявлення, повідомлення та реагування на такі випадки. На практиці існує декілька перешкод для забезпечення ефективного захисту дітей: ... обмежений робочий час і від спеціалістів служб у справах дітей не вимагається спеціального навчання, перш ніж вони отримають посаду та повноваження приймати рішення від імені дітей».

Особливої гостроти проблема браку людських ресурсів набула зараз, коли десятки тисяч спеціалістів перемістилися в межах країни чи виїхали закордон і в той же час постійно зростає кількість дітей, які потребують захисту і підтримки. Паралельно створюються нові органи у сфері захисту прав дитини і в той самий час в Україні не існує спеціальності «Захист дитини», а тому всі фахівці мають освіту дотичних спеціальностей та, по суті, набувають навичок вже під час роботи.

Рекомендації

Експерти УМПД у 2020 році надали наступні пропозиції щодо удосконалення людського ресурсу у сфері захисту дитини та надання їм соціальних послуг:

Здійснити заходи щодо забезпечення перегляду державного замовлення на підготовку фахівців у соціальній сфері, сфері освіти та охорони здоров'я з урахуванням процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

Здійснити заходи щодо забезпеченню престижності професій у сфері захисту прав дитини та надання соціальних послуг для дітей і сімей.

Запровадити обов'язкове навчання співробітників служб у справах дітей (у разі їх відсутності – керівників ОТГ) об'єднаних територіальних громад з питань діяльності їх як органів опіки та піклування.

Затвердити типові положення про Службу у справах дітей об'єднаної територіальної громади, передбачивши неможливість її включення до складу будь-якого структурного підрозділу виконкому ОТГ.

Колеги з МБФ «Партнерство «Кожній дитині» рекомендують⁵⁷:

«Вирішити питання введення достатньої кількості посад фахівців із соціальної роботи (в якості дільничних, які надають підтримку та супровід сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, з інвалідністю, вимушено-переміщеним, сім'ям, які здійснюють догляд та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування), принаймні 1 на 4 тисячі сільського населення та 1 на 10 тисяч в містах

...

Розглянути можливості щодо стимулювання зацікавленості у професіях фахівця із соціальної роботи, психолога, реабілітолога, у розширенні їхнього впливу на покращення сімейної ситуації сімей з дітьми, адже своєчасна підтримка сім'ї може забезпечити збереження сім'ї для дитини».

Щодо підвищення якості соціальної роботи в громадах експерти проєкту «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» рекомендують:

«2. Підвищити престиж та важливість діяльності ФСР, зокрема:

- переглянути чисельність ФСР, забезпечивши збільшення відповідних працівників з урахуванням міжнародних підходів (1 ФСР може якісно забезпечувати супровід не більше 10 сімей)
- забезпечити систематичне навчання ФСР, зокрема шляхом його ініціювання перед регіональними центрами соціальних служб, Нацсоцслужбою, фаховими громадськими організаціями, міжнародними партнерами;
- здійснювати фінансову підтримку ФСР шляхом премій та надба-

⁵⁷ https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

- вок з місцевого бюджету, що зменшить плінність кваліфікованих кадрів, подальшому сприятиме економії місцевого бюджету на організацію роботи з кризовими категоріями громадян;
- на місцевому рівні запровадити спеціалізацію ФОР залежно від категорій громадян, які потребують соціальної підтримки (окремо для сімей в складних життєвих обставинах через соціальну дезадаптацію, сімей, в яких виховуються діти з інвалідністю, сімей військових, сімейних форм виховання). Це дозволить значно підвищити якість надання соціальних послуг, оскільки фахівці будуть розвиватись у відповідному напрямку, не будуть розсіювати свої ресурси на різнопланові задачі тощо;
  - припинити практику довантаження ФОР іншими функціями, наприклад повноваженнями бек-офісу соціального захисту».

Експерти БО «Надія і житло для дітей» надали наступні пропозиції⁵⁸:

Урегулювати введення посади фахівця із соціальної роботи на рівні ОТГ:

- Уніфікувати процедуру введення посади фахівця із соціальної роботи (структурний підрозділ виконавчого органу місцевого самоврядування, заклад надання соціальних послуг) та розрахунок його навантаження.
- Запровадити спеціалізацію за профілем роботи: робота з сім'ями у складних життєвих обставинах та сім'ями патронатних вихователів, розвиток і підтримка сімейних форм виховання.
- Урегулювати порядок оплати праці фахівців, передбачивши мотиваційні механізми (індикатори успішності роботи, накопичувальні бали).

Створити освітні програми у рамках безперервного професійного розвитку щодо принципів надання послуг медичної реабілітації, педіатричної паліативної допомоги, раннього розвитку дитини для фахівців усіх рівнів надання допомоги дітям у сфері охорони здоров'я.

58 <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit-PID-MASKOIu-TURBOTY.pdf>

Забезпечити підготовку спеціалістів для надання послуг медичної реабілітації, педіатричної паліативної допомоги, зокрема сімейних лікарів, педіатрів з розвитку, спеціалістів з фізичної терапії, реабілітації, ерготерапії, помічників фізичних терапевтів, помічників ерготерапевтів, психологів, логопедів шляхом збільшення державного замовлення на їхню підготовку.

Розробити і впровадити освітні програми з соціальної роботи в громадах. Для покращення підготовки фахівців із соціальної роботи та соціальних менеджерів до роботи в ОТГ варто розглядати можливості впровадження спеціалізацій «Соціальна робота у громадах», «Соціальна робота з дітьми/сім'ями», «Соціальна робота із сімейними формами виховання», «Соціальна робота з паліативними хворими» тощо. Крім того, важливою є розробка та впровадження короткострокових курсів/тренінгів для підготовки фахівців із соціальної роботи за різними напрямками соціальних послуг у громадах.

Учасники 5-и денного тренінгу з деінституціалізації надали також рекомендації у сфері розвитку людських ресурсів⁵⁹:

«Посилити професійну освіту соціальних працівників, психологів та

інших спеціалістів, у тому числі запровадити спеціалізацію на рівні бакалавра (соціальна робота з дітьми з інвалідністю, внутрішньо переміщеними особами, дітьми з психічними порушеннями)».

В контексті розвитку інтегрованих соціальних послуг МБО «Партнерство «Кожній дитині» пропонує:⁶⁰

«Збільшення та покращення фахового потенціалу громад. Кадрове забезпечення є невід'ємною частиною ефективної організації інтегрованих соціальних послуг. Потребує оцінки наявний кадровий потенціал та кваліфікація спеціалістів на рівні громад. Необхідна розробка плану посилення кадрового потенціалу для усунення виявлених прогалин. Організація ефективного процесу можлива лише за умови наявності (відповідно до нормативного розрахунку) необхідної кількості спеціалістів служб у справах дітей, соціальних працівників, фахівців із соціальної роботи, психологів, соціальних менеджерів та інші. Крім того важливо, всі спеціалісти повинні мати необхідну фахову підготовку та доступ до супервізії».

В контексті розвитку сімейних форм виховання експерти СОС Дитячі Містечка рекомендують:

«Важливим є формування національних освітніх програм працівників соціальної сфери, служб у справах дітей, учителів, працівників закладів охорони здоров'я, поліції, місцевого самоврядування щодо найкращих інтересів дитини, особливостей вікової психології, психології прийомних сімей, впровадження міжвідомчої взаємодії та інтегральних послуг».

Комітет ООН з прав дитини також має думки з цього приводу⁶¹:

«Проведення тренінгів для соціальних працівників, поліцейських та спеціалістів, які працюють в освітніх установах, закладах охорони здоров'я, пенітенціарних службах, школах-інтернатах та інших напрямках у сфері захисту прав дитини, щодо виявлення насильства, міжвідомчого та скоординованого реагування таких випадків та запобіганню насильству.

...

Розповсюдження, підвищення обізнаності та навчання

✳ Комітет рекомендує державі-учасниці вжити всіх заходів для систематизації підготовки всіх спеціалістів, які працюють з дітьми та для дітей, і забезпечити широке поширення Конвенції та Факультативних протоколів до неї за допомогою програм підвищення обізнаності, включаючи кампанії».

У звіті Eurochild запропоновано наступне⁶²:

«Повинна бути мінімальна кваліфікація та підготовка для спеціалістів служб у справах дітей, що охоплюють знання та навички, пов'язані з особливостями дитини. Принаймні один спеціаліст служби у справах дітей має бути доступний цілодобово та без вихідних, щоб забезпечити належний захист дітей».

59 <https://childrights.org.ua/reporting/?fbclid=IwAR0qWgH3klfr8xkXo7xyjy6uBGhzuzgW-5OVXZzhOvB5OZsfMI7SXiZtOnA>

60 https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef_Integrated%20social%20services.pdf

61 <https://digitallibrary.un.org/record/39992527#record-files-collapse-header>

Компонент 6 «Фінансове забезпечення»

Дослідження

Досвід впровадження реформ у сфері захисту дитини чи надання їм послуг показує, що, як правило, не зважаючи на численні стратегії, концепції, плани заходів і навіть державні програми всі вони не впроваджуються саме через недостатність або й відсутність фінансової підтримки з державного бюджету. Тому що жодні громадські ініціативи, підтримка донорів чи навіть активна позиція місцевої влади не здатні конкурувати з відсутністю політичної волі, яка насправді має проявлятися не словом, а ділом – фінансовим забезпеченням.

Крім того, важливими є не лише обсяги фінансування (чи покривають вони потребу) але й, здебільшого, напрями фінансування. Так, наприклад, з державного бюджету не підтримуються ні спеціалісти служб у справах дітей, ні соціальні послуги. Що стосується обласних бюджетів, то саме вони фінансують більшість закладів інституційного догляду. А соціальні послуги і служби у справах дітей фінансуються з місцевих бюджетів і, знову ж таки, практика показує, що вони погано справляються з цими повноваженнями чи то в силу фінансової, чи то іншої (політичної, відсутності знань тощо) спроможності.

Так, на тренінгу з деінституціалізації експерти зазначили⁶³:

«Більшість громад не зацікавлені у створенні послуг та їх фінансуванні, тому що не розуміють суті проблем. Асоціація міст України виступає проти створення послуг у громадах за рахунок лише їхніх власних коштів.

Міністерство фінансів України та інші структури (обласні адміністрації) недостатньо зацікавлені та не розуміють, чому необхідно перенаправляти фінансові потоки та співфінансувати послуги та створювати соціальні послуги у громадах. Це може призвести до опору Міністерства фінансів співфінансувати Стратегію деінституціалізації з державного бюджету.

НУО не мають достатньо можливостей для підготовки надійних економічних розрахунків – інформації, яка є важливою та необхідною для обґрунтування перенаправлення фінансових потоків».

В контексті деінституціалізації дуже цінними є висновки, зроблені експертами дослідження «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді»:

«Наразі умовно фінансово найвигіднішою формою влаштування дітей різних категорій для громади є інституції регіонального рівня.

63 <https://childrights.org.ua/reporting/?fbclid=IwAR0qWgH3klfr8xkXo7xyjv6uBGhzuzgw-50VXZzh0vB50ZsfMI7SXizt0nA>

...

Загалом інституціалізація дітей для громад має такі аспекти: існування законодавчих та практичних передумов для того, щоб батькам, у тому числі малозабезпеченим, тим, які перебувають у складних життєвих обставинах, було вигідно влаштувати своїх дітей до інституцій, що дозволяє владі громади:

- економити кошти на організації надання соціальних послуг для сімей з дітьми;
- уникати прийняття рішень про відібрання дітей, подачі позовів про позбавлення батьківських прав, що в свою чергу позбавляє від проблеми подальшого влаштування дітей, а також зберігає потенційних виборців;
- великий обласний заклад на території громади – робочі місця, податки до місцевого бюджету.

Рекомендації

Пропозицією сесії експертів з деінституціалізації стало⁶⁴:

«Запровадити субвенцію з державного бюджету органам місцевого самоврядування на розвиток соціальних послуг в громадах, зокрема на соціальний супровід сімей та послуг для дітей з інвалідністю.

...

Учасники переконані, що послуги мають створюватися на рівні громади та фінансово підтримуватися державою. Усі учасники визнали необхідність перенаправлення фінансування з закладів інституційного догляду на надання соціальних послуг у громадах, у всіх громадах у всіх областях, відповідно до потреб цих громад.

З цією метою необхідно: 1) внести зміни до Бюджетного кодексу, Законів України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу», «Про місцеве самоврядування» => забезпечити фінансування послуг, => зобов'язати громади створювати послуги => запровадити заходи зміцнення батьківського потенціалу, соціальну роботу, раннє виявлення, профілактику.

...

Визначити експертну організацію для проведення комплексного фінансового аналізу системи догляду і виховання в Україні, як основу для планування перенаправлення ресурсів».

В Альтернативному звіті Комітету ООН з прав дитини у 2022 році громадські організації пропонують⁶⁵:

«Запровадити фінансування з державного бюджету для створення та розвитку послуг для сімей з дітьми, зокрема дітей з інвалідністю».

Експерти МБО «Партнерство «Кожній дитині» також надають рекомендації щодо фінансування альтернативних форм сімейного догляду під час війни⁶⁶:

«Переглянути рівень фінансового забезпечення дітей, які виховуються у сімейних формах виховання, у зв'язку з економічною ситуацією та високим рівнем інфляції. Вирішити питання технічного характеру щодо мінімізації затримки нарахування чи виплати соціальної допомоги. Визначити механізми та джерела покриття витрат на оренду, ремонт, відновлення та облаштування житла для сімей, які опікуються статусними дітьми, житло та майно яких пошкоджене або зруйноване в результаті російської агресії. Залучити додаткові ресурси для забезпечення базових потреб дітей цільової групи у зимовий період (тепле та придатне для проживання житло)».

В контексті розвитку інтегрованої системи соціальних послуг експерти рекомендують наступне⁶⁷:

«Відповідно до чинного законодавства, управління деякими з цих послуг має здійснюватися та фінансуватися територіальними громадами, тоді як інші можуть фінансуватися центральними міністерствами, що потребує зв'язку та координації між рівнями влади.

Важливо докласти спільних зусиль до подолання проблеми відсутності взаємозв'язку між системами соціальних виплат і соціальних послуг та консолідації зусиль між рівнями державної влади та органами місцевого самоврядування щодо створення інтегрованої моделі соціальної підтримки».

Комітет ООН з прав дитини надає рекомендації, які особливо актуальні під час воєнного стану⁶⁸:

«Розподіл ресурсів

* асигнування на відновлення та реконструкцію приділяти пріоритет дітям та їхнім потребам зараз і в постконфліктній ситуації, у тому числі шляхом проведення комплексної оцінки бюджетних потреб і встановлення прозорого розподілу;

* використовувати підхід до прав дитини при розробці державного бюджету шляхом впровадження системи відстеження розподілу та використання ресурсів для дітей у всьому бюджеті. Держава-учасниця також повинна використовувати цю систему відстеження для оцінки впливу на те, як інвестиції в будь-якому секторі можуть служити найкращим інтересам дитини;

* визначити бюджетні статті для всіх дітей, приділяючи особливу увагу тим, хто перебуває в несприятливих або вразливих ситуаціях, які можуть потребувати позитивних соціальних заходів, і переконатися, що ці бюджетні статті завжди захищені навіть під час збройного конфлікту».

65 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCRC%2FNGO%2FUkr%2F49758&Lang=en

66 https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

67 <https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef-Integrated%20social%20services.pdf>

68 <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

Компонент 7

«Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

Дослідження

Виняткове значення послуг для дітей та сімей з дітьми в громадах за місцем проживання напевно розуміють вже всі стейкхолдери і експерти. Тому цьому питанню приділяється багато уваги в дослідженнях. Варто зазначити, що мова йде про різні види послуг: соціальні, освітні, медичні, реабілітаційні тощо.

Зокрема, дуже слабкий потенціал послуг для дітей та вплив такого стану на інституціалізацію дітей, зокрема, описано в дослідженні УМПД за 2020 рік:

«Моніторингом сімей, у які повернулися діти з закладів інституційного догляду і виховання дітей під час карантину, було охоплено 3 334 сімей Волинської, Дніпропетровської, Миколаївської, Полтавської і Харківської областей. Для подальшого аналізу були використані зібрані дані за моніторингом 3 053-х сімей, у які повернулося 4 020 дітей, оскільки зібрана інформація потребувала верифікації».

Результати моніторингу повністю або частково підтверджують такі гіпотези щодо причин інституціалізації дітей у пілотних регіонах:

- «Відсутність послуг належної якості для сімей і дітей у громадах»
✳ підтверджено у всіх регіонах.
- «Інклюзія в дитячих садках і загальноосвітніх закладах є формальною або не відбувається» ✳ підтверджено у всіх регіонах.
- «Сім'ї, які мають намір або вже віддали дітей до інтернатів, не отримують своєчасної і належної підтримки від ССД і ЦСССДМ» - підтверджено у всіх регіонах».

Дослідження проведене у 2023 УМПД у межах проєкту «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» показало наступну проблематику:

«Частина громад не виконує норми законодавства щодо проведення визначення потреб жителів громади у соціальних послугах. Серед тих громад, де ця процедура проводиться – не вивчаються базові соціальні послуги, які є дороговартісними, зокрема потреба у денному догляді для дітей з інвалідністю. Переважно представники громад пояснюють, що від жителів відсутні звернення щодо потреби у відповідних послугах».

Водночас моніторинг офіційних веб-сайтів відвіданих громад засвідчив, що значна частина органів місцевого самоврядування не висвітлює діяльність своїх виконавчих органів та комунальних закладів, можливостей громади у наданні різних соціальних та інших послуг з їх описом, соціальних партнерів та їх можливостей для допомоги.

Тобто жителі громад просто не мають належного доступу до інформації про соціальну підтримку, яку вони можуть отримати в громаді згідно з законодавством та залежно від її ресурсів. Саме це може пояснювати відсутність відповідних звернень.

В переважній більшості громад надаються базові соціальні послуги, що не потребують додаткових ресурсів, окрім фахівців із соціальної роботи (далі – ФОР) та психолога, зокрема: соціальний супровід, консультування, посередництво, представництво інтересів, соціальна профілактика, кризове та екстрене втручання (є одна громада, яка таку послугу не надає, а одна громада вказала про відсутність потреби протягом півроку, що вбачається сумнівним з огляду на суспільно-економічну ситуацію в державі) тощо. Це пов'язано насамперед з тим, що такі базові послуги, як денний догляд, підтримане проживання, є дорого вартісними та потребують відповідного фахового рівня спеціалістів. Водночас є громади, де розвивається послуга денного догляду, супровід під час інклюзивного навчання. В двох громадах розвивається послуга раннього втручання. Тобто для частини громад розвивати спеціалізовані послуги реально і в нинішніх умовах.

...

В контексті розвитку соціальних послуг слід також зазначити про те, що далеко не всі громади практикують міжмуніципальне співробітництво в цьому питанні, що також є однією із причин відсутності розвитку сфери (зокрема такий механізм надав би змогу значно здешевити відповідні послуги за рахунок збільшення кількості клієнтів у одного надавача, що в свою чергу звільнило б частину громад від потреби витрачати ресурси на приміщення, інші витрати).

...

Однією з причин такого стану справ є те, що механізми міжмуніципального співробітництва та соціального замовлення не сприяють зацікавленості громад в розвитку соціальних послуг.

Зокрема міжмуніципальне співробітництво наразі ставить у невідповідні умови громаду, яка має утримувати свого комунального надавача соціальних послуг. Наприклад, відкриваючи відділення денного догляду для дітей з інвалідністю, громада яка врахувала не тільки потреби своїх жителів у відповідній послугі (їх може бути незначна кількість), а й потреби жителів ближніх громад, стає в залежність від готовності «сусідів» закупувати відповідні послуги.

Соціальне замовлення наразі не є популярним серед громад з огляду на таке:

- формування соціального замовлення залежить від якості визначення потреб жителів громади у соціальних послугах (проблематика була описана вище);
- соціальні послуги надаються шляхом соціального замовлення відповідно до державних стандартів соціальних послуг, які не містять чітких підходів до фінансово-економічного обґрунтування вартості відповідних послуг, що ставить надавачів соціальних послуг приватного сектору у не вигідне становище;
- відсутність у законодавстві чітких механізмів контролю органу місцевого самоврядування за наданням соціальних послуг шляхом соціального замовлення, відшкодування шкоди у разі неналежної роботи надавача».

Дослідження СОС Дитячі Містечка щодо досвіду функціонування сімейних форм виховання після повномасштабного вторгнення показало наступні результати⁶⁹:

«Також важливо було оцінити обізнаність внутрішньо переміщених сімей щодо отримання соціальних, психологічних та психіатричних послуг на новому місці проживання. Найбільше вони обізнані щодо місця отримання консультацій у разі виникнення складних життєвих обставин (**55%**). Менш як половина знає, де можна отримати допомогу у випадку домашнього насильства (**47%**) та консультацію психолога/психотерапевта (**43%**). Найменше батьки обізнані в тому, куди можна звернутися, якщо знадобиться допомога психіатра (**28%**).

Майже всі відвідані прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу контактують одразу з кількома соціальними службами. Соціальні служби, які здійснювали супровід сімей до переміщення, тією чи іншою мірою і надалі цікавляться станом їхніх справ. Але ступінь залученості до проблем ПС і ДБСТ досить різний. Здебільшого це фіксація місцеперебування сім'ї та питання, пов'язані з документами, рідше сприяння в організації евакуації та гуманітарної допомоги.

Соціальні служби приймаючих громад також тією чи іншою мірою долучаються до ведення прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, але не ставлять їх на облік за новим місцем проживання. Подекуди сприяють отриманню одягу та побутових речей, надають консультації, допомагають стати в чергу на житло, організовують психологічну підтримку сім'ї.

Водночас соціальний супровід сімейних форм виховання загалом залишається на досить низькому рівні. Передусім це є наслідком значного скорочення соціальних працівників в Україні. Частково ситуація також ускладнюється децентралізацією та повільним процесом створення системи соціальних послуг у громадах. У значній частині ОТГ такі послуги можуть просто не надаватися. Часто соціальний супровід залежить від людського фактора та організації роботи в конкретній службі.

69 <https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennya-dity-i-vijna-veresen-lystopad-2022r.pdf>

Особливо це позначається на сім'ях, де є діти з інвалідністю або з особливими освітніми потребами. Оцінка індивідуальних потреб дитини, її стан здоров'я та план реабілітації часто є формальними, через що сім'ям буває складно отримати належний медичний супровід, реабілітаційні послуги та інклюзивне навчання для дітей».

Батьки та опікуни дітей з інвалідністю/особливими освітніми потребами в Україні найчастіше зустрічаються з бар'єрами у сфері інклюзивних медичних і соціальних послуг, а також щодо доступності реабілітаційних установ. Про це свідчать результати опитування, яке провели в рамках проєкту Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) і Центру «Джерело⁷⁰»:

«Загалом **81,4%** дітей респондентів охоплені освітою, і понад **18%** ніде не навчаються. Згідно з результатами, найкраща ситуація з отриманням освітніх послуг в Рівненській області, найгірша – в Одеській, Тернопільській і Дніпропетровській.

На думку понад **60%** батьків повномасштабна війна вплинула на якість навчання їх дітей з інвалідністю та ООП. Понад **20%** вважають, що не вплинула. Щодо булінгу в закладах освіти, то понад **70%** опитаних сказали, що їх діти не зустрічалися з будь-якою дискримінацією чи цькуванням, **10%** вказали, що такі факти були.

Водночас **27,4%** респондентів зазначили, що повністю задоволені якістю навчання, а **33,8%** поставили оцінку «4» з п'яти. В розрізі областей найвищі оцінки виставлено в Чернівецькій, Хмельницькій і Кіровоградській обл., найнижчі – в Закарпатській, Сумській і Запорізькій обл. Повністю незадоволені якістю навчання своїх дітей – **1,8%** опитаних.

Роботою педагогів, які навчають дітей з ООП повністю задоволені 39,6% опитаних, ще **34%** задоволені частково. Абсолютно неякісною роботу педагогів назвали **2,3%**.

Серед основних труднощів у доступі до навчання респонденти назвали: далеке розташування навчального закладу – **23%**, брак навичок фахівців у роботі з дітьми з ООП – **22%**, непристосованість навчальних матеріалів – **15,4%**, відсутність асистентів учнів – **12,5%**.

Послугами Інклюзивно-ресурсних центрів користувалися трохи більше половини опитаних (**53,3%**) і переважна більшість з них залишилися задоволені. Так, на відмінно роботу ІРЦ оцінили **22,9%** з тих, хто отримав там послуги і ще **19,9%** поставили педагогам центрів «четвірку».

Водночас за показником доступності інклюзивних медичних послуг лідирують інші регіони – Кіровоградщина, Полтавщина, Буковина. Найскладніша ситуація з такими послугами у Одеській, Сумській та Черкаській областях.

Щодо отримання належного медичного супроводу, то **42%** опитаних відзначили наявність сімейного лікаря, **29,62%** опитаних –

⁷⁰ https://drive.google.com/file/d/1Y_JYUMx8Rr2MYTZ_KyixXBbt2O-TKY9iD/view

обстеження, **14,22%** - про стаціонарне лікування, і **14,02%** - про забезпеченість ліками».

Громадські організації, які готували Альтернативний звіт Комітету ООН з прав дитини у 2022 році також відзначили наступне:

226. Потенційне зниження якості освіти внаслідок вимушеного продовження дистанційного формату навчання в умовах обмеженого доступу до високошвидкісного Інтернету, відсутності технічних засобів для онлайн-викладання та навчання, нестабільної безпечної ситуації в регіонах, та відсутність цифрових навичок в учасників освітнього процесу викликає велике занепокоєння. Додатковим негативним чинником є масштабна міграція вчителів та їх нестабільна ситуація в Україні, що в короткостроковій перспективі загострюватиме проблему недостатньої кількості вчителів, яка існувала ще до початку війни.

227. Значно зріс рівень нерівності щодо дітей з уразливих груп (ВПО, діти з інвалідністю), і вони опинилися в несприятливих умовах щодо реалізації права на освіту порівняно з іншими. Навчальні перспективи дітей-біженців та дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, залишаються непередбачуваними.

230. Доступ дітей з інвалідністю до медичних, освітніх, соціальних, розвиваючих та інших послуг в умовах війни є дуже обмеженим, але здебільшого відсутнім, як у пунктах тимчасового розміщення, так і на тимчасово окупованих територіях, що значно погіршило стан здоров'я та сповільнило розвитку таких дітей.

Комітет ООН з прав дитини окреслив таку проблематику, яка стосується послуг для дітей та сімей з дітьми в Україні⁷¹:

⁷¹ <https://digitallibrary.un.org/record/39992527#record-files-collapse-header>

Психічне здоров'я

31. Беручи до уваги глибокий вплив збройного конфлікту на нормальний хід розвитку дітей та його руйнівні наслідки для їх психічного здоров'я, Комітет вітає Національну програму психічного здоров'я та психологічної підтримки для піклування про психічне здоров'я дітей. Тим не менш, Комітет серйозно стурбований тим, що діти та їхні родини піддаються гострому та хронічному стресу та відчувають високий рівень страху та безнадійності, що погіршує стан дітей, які вже мають психічні розлади, і підвищує ризик страждань для багатьох дітей від негайних і довгострокових станів психічного здоров'я, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію та тривогу. Він також стурбований тим, що психічне здоров'я матерів під час вагітності та після пологів, а також емоційна пожива багатьох тисяч дітей, народжених під час військових дій, зазнали шкідливого впливу.

Внутрішньо переміщені особи, діти-шукачі притулку та діти-біженці

36. Комітет глибоко стурбований тим, що триваючий збройний конфлікт призвів до внутрішнього переміщення близько 7 мільйонів людей, а ще 7 мільйонів біженців, переважно жінки та діти, втекли з України та шукали тимчасового захисту деінде. Комітет відзначає ініціативи, вжиті державою-учасницею, такі як система «Дія» для отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, але залишається особливо стурбованим тим, що:

(а) багато внутрішньо переміщених осіб, включаючи дітей, стикаються з труднощами в доступі до послуг;

(б) жінки та дівчата в дорозі, на пунктах перетину кордону, у транзитних центрах і колективних центрах, а також у бомбосховищах відчувають особливо високий рівень незахищеності та ризик насильства, включаючи торгівлю людьми;

(с) численні сім'ї були розділені під час переміщення, а діти без супроводу та розлучені діти особливо вразливі до ризиків торгівлі людьми, насильства, жорстокого поводження та експлуатації;

(д) доступ до гуманітарної допомоги для шукачів притулку, іноземців без документів та осіб без громадянства в державі-учасниці був обмежений, позбавляючи їхніх дітей підтримки для задоволення основних і невідкладних життєвих потреб;

(е) Незважаючи на створення платформи «Діти війни», доступні обмежені дані про кількість дітей, які були внутрішньо переміщеними особами або перетнули кордон із сусідніми країнами.

Здоров'я та медичні послуги

30. У світлі сотень нападів на заклади охорони здоров'я в державі-учасниці з боку збройних сил російської федерації та пов'язаних з нею збройних груп, у тому числі на дитячі лікарні та пологові будинки, Комітет закликає державу-учасницю вжити всіх необхідних заходів для захисту цивільних об'єктів, у тому числі закладів охорони здоров'я, від будь-яких нападів відповідно до міжнародного гуманітарного права. Комітет також бере до уваги закон 2017 року про покращення доступності та якості медичного обслуговування в сільській місцевості та, з посиланням на свій коментар загального порядку № 15 (2013) про право дитини на найвищий досяжний рівень здоров'я, і беручи до уваги Ціль 3 Цілей сталого розвитку, рекомендує державі-учасниці забезпечити надання первинної медичної допомоги всім дітям, які цього потребують, і щоб реформа охорони здоров'я після збройного конфлікту включала віддалені райони та населені пункти, де були невеликі медичні пункти. віддалені або знаходяться на стадії закриття з метою забезпечення сімей з дітьми профілактичними та лікувальними послугами.

Рекомендації

Оскільки за цілком зрозумілими причинами тема деінституціалізації є найбільш гострою проблемою у системі захисту дитини, то більшість досліджень і рекомендацій експертів стосуються саме попередження і подолання цього негативного явища.

Так, експерти БО «Надія і житло для дітей» запропонували ряд рекомендацій щодо розвитку послуг починаючи з надання їх вагітним жінкам⁷²:

«Сприяти профілактиці відмов від дітей у закладах охорони здоров'я:

- Розробити протоколи (інструменти) ранньої ідентифікації матерів, які мають високий ризик відмовитися від своїх дітей, і запровадити моніторинг усіх вагітностей відповідно до цих протоколів.
- Забезпечити наступність надання матері та дитині послуг соціальної підтримки, медичної реабілітації, послуги раннього втручання або педіатричної паліативної допомоги в громаді за місцем їхнього проживання.
- Провести аналіз роботи соціальних центрів матері та дитини, консультативних пунктів при пологових будинках, жіночих консультаціях; спланувати стратегічні кроки щодо їх подальшого розвитку (формат роботи, навчання спеціалістів тощо).

Впровадити міжнародний досвід у вітчизняну практику супроводу (медсестра і соціальний працівник) вагітних та сімей з дітьми з числа уразливих груп населення. Відпрацювати технології такого супроводу в рамках експерименту в окремих територіях і за результатами підготувати нормативні акти для широкого впровадження напрацьованого досвіду.

...

Урегулювати нормативно-правову базу щодо медичного супроводу дітей раннього віку для забезпечення раннього розвитку та запобігання інвалідизації:

- Нормативно затвердити інструменти (скринінги і шкали) для оцінки розвитку дітей від народження до п'яти років для використання на первинному та спеціалізованому рівнях медичної допомоги.
- Затвердити нормативно-правову базу для катamnестичного спостереження за новонародженими і дітьми раннього віку групи ризику з порушень розвитку та хронічних захворювань.
- Нормативно затвердити алгоритм систематичної оцінки антропометричних показників дітей з веденням карти нутритивного стану, зокрема визначення потреб та розрахунку харчування, в тому числі спеціальними продуктами клінічного харчування.
- Розробити нову законодавчу базу з організації харчування дітей з проблемами здоров'я. ...
- Розробити вимоги щодо обов'язкового створення розвиткового простору для дітей у закладах охорони здоров'я.

- Переглянути процедури встановлення інвалідності, оформлення індивідуального плану реабілітації та отримання відповідних реабілітаційних послуг і медичних виробів з метою спрощення маршруту пацієнта – оптимізації набору документів, мінімізації переадресацій та розширення електронних послуг.

Урегулювати нормативну базу щодо запровадження реабілітаційних послуг і паліативної допомоги дітям на всіх рівнях медичної допомоги та для всіх етапів її надання:

- Розробити стандарти надання загальної та спеціалізованої медичної реабілітації з можливістю надання послуги амбулаторно та/або у стаціонарних умовах. – Забезпечити впровадження клінічних протоколів діагностики та лікування захворювань у дітей, що ґрунтуються на принципах доказової медицини. Затвердити клінічні протоколи і стандарти ранньої діагностики розладів фетоалкогольного спектру у дітей.
- Розробити і впровадити єдині критерії для розрахунку потреби в педіатричній паліативній допомозі та медичній реабілітації.
- Розробити і затвердити спільно з соціальними службами, медичними закладами (КНП) і закладами освіти міжвідомчі програми у сфері катamnестичного спостереження, педіатрії розвитку, раннього втручання, медичної реабілітації, педіатричної паліативної допомоги.

...

Розвивати мережу послуг, спрямованих на запобігання інституціалізації дітей: послуги денного догляду та послуги соціального супроводу сімей; послуги перепочинку; служби підтримки сімей; послугу раннього втручання; послуги для матері та дитини у кризових ситуаціях; громадські медичні сестри чи фахівці із соціальної роботи в мережі пологових відділень, які оцінюватимуть ризик відмови від дитини й надаватимуть послуги підтримки матерям груп високого ризику, здійснюватимуть супровід сімей.

Загалом система захисту дітей має змінити акцент з реагування на надзвичайні ситуації на соціальну профілактику – запобігання роз'єднанню родин на ранньому етапі. Основними втручаннями в цьому напрямі можуть бути створення комплексних центрів соціальних послуг у громадах і розширення мережі фахівців із соціальної роботи:

- У структурі комплексних центрів соціальних послуг важливо передбачити послуги для дітей з інвалідністю або порушеннями здоров'я і розвитку: служби раннього втручання, денні відділення, служби підтримки сімей, послуги притулку для дітей та матерів з дітьми. В середньому один центр може бути створено на 50–80 тис. населення або 10–15 тис. дитячого населення... .
- Рекомендується введення посад фахівців із соціальної роботи в кожній ОТГ з розрахунку одна посада на 1,5–2 тис. населення для

роботи з дітьми та сім'ями. ... Можливі варіанти введення посад фахівців із соціальної роботи: центр надання соціальних послуг, що створюється за рішенням рад ОТГ, центр соціальної підтримки дітей та сімей, створення відділів надання соціальних послуг або служб підтримки сімей в уже наявних закладах соціальної сфери, соціальне замовлення шляхом закупівлі послуги у громадських організацій».

У звіті за результатами дослідження УМПД у 2020 році запропоновано:

«Сприяння створенню системи надання послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя., зокрема розробка і прийняття нормативно-правових актів, які регламентують діяльність з надання послуг раннього втручання.

...

Вивчити питання діяльності інклюзивно-ресурсних центрів щодо надання рекомендацій сім'ям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, влаштувати їх для отримання освітніх послуг у заклади інституційного догляду і виховання дітей та унеможливити таку діяльність надалі.

Провести додаткові навчання для спеціалістів інклюзивно-ресурсних центрів щодо важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому.

...

Забезпечити постійну підготовку або підвищення кваліфікації фахівців для роботи у спеціальних або інклюзивних групах або класах навчальних закладів відповідно до потреб».

⁷³ https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

В контексті послуг сімейним формам виховання експерти рекомендують наступне⁷³:

«Розробити механізми та процедури, що забезпечать обов'язковість психологічного супроводу дітей, які виховуються в сімейних формах виховання; консультування та супервізію їх законних представників.

Сприяти інтеграції вимушено переміщених СФВ до життя громади, надавати їм підтримку та використовувати їх досвід для роботи з вразливими категоріями дітей.

Забезпечити доступність дітей до психологічних послуг, шляхом введення не менше однієї посади психолога в кожному навчальному закладі не залежно від чисельності здобувачів освіти;

Забезпечити залучення до навчального процесу всіх дітей, які тимчасово переміщені та проживають в громаді, а також їх доступ до медичних, соціальних, психологічних послуг».

Щодо розвитку соціальних послуг в громадах, то експерти проєкту «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» рекомендують:

1. Запровадити систематичне проведення визначення потреб жителів громади у різних послугах.

Від якісного проведення визначення потреб жителів громади у соціальних послугах залежать:

- розвиток системи надання соціальних послуг на засадах безбар'єрності, безперервності, послідовності та різноманітності;
- можливості застосування механізмів соціального замовлення та міжмуніципального співробітництва. Зокрема без встановлення потреби жителів у відповідній послугі фактично неможливо планувати соціальне замовлення. Виявлення в громаді жителів, які потребують спеціалізованої послуги, яка відсутня в громаді через незначну кількість таких громадян або брак фахівців дає підстави для взаємодії із сусідніми громадами для конструктивного вирішення проблеми шляхом муніципального співробітництва.

...

3. Забезпечити розвиток спеціалізованих соціальних послуг для дітей і сімей з дітьми (соціально-психологічної реабілітації, денного догляду, реабілітації (абілітації) дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності, раннього втручання, підтриманого проживання, зокрема, шляхом:

✳ реорганізації регіональних інституцій, що знаходяться на території громади

- наприклад сприяння в утворенні при них денних відділень, що фінансуватимуться за рахунок місцевого бюджету. Враховуючи вже наявну матеріально-технічну базу таких закладів фінансування відповідних денних послуг в них буде значно дешевшим для громади, аніж утворення надавачів таких послуг з нуля;

✳ ініціювання співпраці з сусідніми громадами щодо надання спеціалізованих соціальних послуг, яка передбачатиме:

- обмін результатами визначення потреб жителів громад;
- заключення дво- або більше – сторонніх договорів про співпрацю для забезпечення прозорості та чіткості механізмів міжмуніципального співробітництва з чітким дотриманням взятих зобов'язань. Це в свою чергу сприятиме зменшенню ізольованості кожної громади, розвитку через призму досвідом,

фінансові вигоди як для громад-замовників відповідних послуг (в частині зменшення їх вартості) так і для громад-надавачів (в частині збільшення доходів від оптимізації ресурсів, зокрема, завдяки притоку клієнтів, появи робочих місць, залучення інвестицій тощо).

Також в межах міжмуніципального співробітництва слід розглядати фінансування соціального супроводу сімей патронатних вихователів та сімейних форм виховання у разі перебування в них дітей з інших громад;

* соціального замовлення:

- забезпечення відкритості та сталої та якісної комунікації із громадськими та благодійними організаціями місцевого, регіонального, національного та міжнародного рівня, зокрема:
- активна позиція щодо участі громади у проектах (пошук, пропозиції до співпраці);
- залучення до заходів громади;
- сприяння у реєстрації громадських та благодійних організацій як надавачів соціальних послуг, що дозволить їм реалізувати державні стандарти відповідних послуг шляхом соціального замовлення, включити їх з наявними у них ресурсами у міжвідомчу взаємодію щодо соціальної підтримки сімей з дітьми, а також значно зменшить ризики щодо низької якості надання послуг та необхідності контролю збоку громади.

4. Підвищити поінформованість населення про наявні соціальні послуги та можливості отримання соціальної підтримки, зокрема шляхом:

- забезпечення інформування населення про перелік соціальних послуг для дітей та сімей з дітьми, їх зміст, порядок надання у формі, доступній для сприйняття особами з будь-яким видом порушення здоров'я (зокрема створення розділу «Соціальні послуги» на офіційних веб-сайтах органів місцевого самоврядування громад, та постійне оновлення відповідної інформації;
- створення та поширення дорожньої карти (електронного інформаційного ресурсу), яка б включала не тільки потужності громади щодо надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми (переліки надавачів освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних, культурних, юридичних та інших послуг комунальної та приватної форм, їх контакти, маршрути тощо), а й ближніх громад, регіону».

74 https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef_Integrated%20social%20services.pdf

Особливої уваги заслуговує тема розвитку інтегрованих соціальних послуг, тому важливими є наступні рекомендації, розроблені у партнерстві з ЮНІСЕФ⁷⁴:

«Рекомендувати органам місцевого самоврядування разом із соціально активними членами громади, з урахуванням принципів найкращих інтересів дитини, провести картування громади, щоб визначити основні ризики та вразливі місця, що впливають на захист, розвиток і добробут дітей.

Здійснити оцінку потреб громади у соціальних послугах, яка дасть можливість виявити прогалини в соціальних послугах на рівні громади. З метою посилення міжвідомчої взаємодії в найкращих інтересах дитини, до оцінки потреб рекомендовано залучити представників різних суб'єктів, зокрема структурні підрозділи соціального захисту, освіти та охорони здоров'я, служби у справах дітей, ювенальну превенцію та поліцію, департаменти фінансів та представників громадського сектору.

Розробити та затвердити соціальні програми на рівні територіальної громади. Такі Програми будуть корисні для планування та бюджетування необхідних соціальних послуг відповідно до виявлених потреб та пріоритетів на рівні громади. При впровадженні інтегрованого підходу в організації соціальних послуг обов'язково застосовувати сімейноорієнтований підхід та врахувати принципи безбар'єрного доступу до соціальних послуг та сервісів. Крім того, потребують розробки чіткі керівні принципи та підтримка територіальних громад у впровадженні інтегрованого підходу послуг, а також спільне планування та скоординована реалізація послуг між неурядовими суб'єктами.

...

Концепція «гейткіпінгу», запобігання потрапляння дитини до установ інституційного догляду, має стати основною стратегією в системі захисту дітей на рівні громад. Кожний задіяний структурний підрозділ та відомство має чітко усвідомлювати свою роль та функції в забезпеченні «гейткіпінгу». Всі професійні учасники цього процесу мають напрацювати спільні цінності, переконання та принципи роботи щодо захисту дитини.

Для ефективного реагування на гуманітарну кризу, вкрай важливо зосередитися на розробці, координації, впровадженні та моніторингу спільного пакету інтегрованих соціальних послуг та виплат. Запровадити підхід «соціальні виплати плюс соціальні послуги». Максимального ефекту можна досягти завдяки поєднанню економічної підтримки з веденням випадків та/або розвитком практики позитивного батьківства, підвищенням та підтримкою батьківських компетенцій. Цей підхід може включати не лише надання соціальних послуг за технологією ведення випадку та соціальні виплати, а також освітні послуги, охорону здоров'я, ювенальну превенцію, працевлаштування та інші види послуг, які надаються з метою підвищення соціального благополуччя громади та підтримки вразливих сімей з дітьми.

...

Важливим є забезпечення інтегрованих стандартів ведення випадку (наприклад, спільні (уніфіковані) бази даних, єдині форми оцінювання та звітності, координація, узгодженість та послідовність дій в ході ведення випадку, міжсекторальне консультування тощо). Надання інтегрованих соціальних послуг скорочує адміністративний час, знижує вкладення

ресурсів надавачів соціальних послуг та забезпечує більш якісні результати і сталий ефект для отримувача послуг.

Потребують аналізу існуючі документи зі стандартами соціальних послуг та практик на рівні громад для надання інформації про якість послуг та приведення їх у відповідність до найкращих світових практик, зокрема принципів ЄС, найкращих гуманітарних практик та стандартів».

Експерти, які готували Альтернативний звіт Комітету ООН з прав дитини у 2022 році рекомендують, зокрема з контексті освітніх послуг під час воєнного стану⁷⁵:

252. При плануванні очного навчального процесу на наступний рік забезпечити ретельну перевірку укриттів у навчальних закладах на їх відповідність мінімальним вимогам, перевірити системи раннього попередження, оновити навчальні плани оповіщення та процедури щодо різних видів небезпек у навчальних закладах. .

255. Забезпечити якісну підготовку педагогів у сфері психологічного супроводу дітей; вжити заходів щодо відновлення психологічної стійкості вчителів та учнів. Забезпечити професійну психологічну підтримку та, при необхідності, терапію кваліфікованими спеціалістами.

256. Забезпечити організацію процесу навчання для дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами з метою збереження та розвитку набутих знань та вмінь.

257. Розробити механізм врахування отриманої дітьми освіти за кордоном. Ініціювати розділення освітніх процесів за кордоном та в Україні, щоб забезпечити якнайбільше дітей можливості продовжувати українську освіту.

268. Приділити особливу увагу психологічній допомозі дітям, травмованим воєнними подіями та досвідом. Необхідно створити умови в Україні та за кордоном для психологічної допомоги та реабілітації дітей.

⁷⁵ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2503&Lang=en&fbclid=IwAR281xCm9CLKnY2xeSC608bfcbbMXq-HLMqaDksecTZSsyzkUksMAMA4t7E

⁷⁶ <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua/1680a85a60>

У свою чергу, експерти Ради Європи радять⁷⁶:

«Уряд та органи місцевого самоврядування повинні сприяти збільшенню охоплення дітей дошкільною освітою, особливо у сільській місцевості, включаючи інклюзію дітей з особливими освітніми потребами.

Усім дітям, у тому числі дітям з інвалідністю, слід забезпечити доступ до основної освіти як законодавчо, так і на практиці. Слід надати пріоритет загальнодоступній освіті та інклюзії дітей з інвалідністю до суспільства в цілому і, якщо це необхідно, позитивним діям із цією метою. Держава повинна вжити заходів для значного збільшення кількості дітей з інвалідністю у загальнодоступній системі освіти.

Крім того, діти, що проживають у закритих закладах, повинні також мати доступ до освіти, а рівень домашньої освіти слід підвищити, щоб вона відповідала вимогам шкільної програми.

Щоб охопити кожну дитину, центри консультацій для матері та дитини повинні повідомляти освітні органи про необхідність спеціальної освіти, щоб охопити всіх дітей з інвалідністю. Крім того, держава повинна забезпечити дітям з інвалідністю рівний доступ до стандартного житла та інклюзії до громади, що є необхідними умовами для освітньої інклюзії та здобуття загальнодоступної освіти. Держава повинна створити програму соціального житла, яка повинна обслуговувати також і сім'ї з дітьми з інвалідністю.

Уряд повинен інтегрувати Міжнародну класифікацію функціонування, інвалідності та здоров'я в освітню систему України, щоб забезпечити перехід до біопсихосоціальної моделі інвалідності та інклюзивної освіти відповідно до європейських норм та стандартів».

Комітет ООН з прав дитини надав численні рекомендації у контексті розвитку послуг для дітей та сімей з дітьми⁷⁷:

Психічне здоров'я

32. Комітет закликає державу-учасницю та країни, які приймають біженців з держави-учасниці, визначити пріоритети та фінансувати програми захисту психічного здоров'я дітей та осіб, які піклуються про них. Такі програми мають включати багаторівневі втручання для дітей, орієнтовані на психічне здоров'я та травми, і мати на меті сприяти їхньому психосоціальному благополуччю та зміцнювати їх стійкість. Конкретні втручання мають бути спрямовані на потреби дітей молодшого віку та дорослих опікунів.

⁷⁷ <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

Внутрішньо переміщені особи, діти-шукачі притулку та діти-біженці

37. Комітет закликає міжнародне співтовариство та донорів надавати постійну та посилену підтримку для реагування на внутрішнє переміщення та Екстрений заклик до України, а також інші важливі зусилля для захисту прав людини всіх цивільних осіб, включаючи дітей, які залишаються або покинули Україну втікаючи від війни, і рекомендує державі-учасниці:

(а) Забезпечити, щоб найкращі інтереси дитини були основним фактором у всіх рішеннях і угодах щодо переміщення дітей, особливо дітей без супроводу;

б) у співпраці з приймаючими країнами вжити заходів для посилення ідентифікації та реєстрації дітей без супроводу або дітей розлучених з батьками, які тікають від збройного конфлікту, з метою возз'єднання сімей;

(с) надавати інформацію та консультації на пунктах перетину кордону, в Інтернеті та в місцях, куди втекли діти або сім'ї з дітьми;

(d) розширити свою програму грошової допомоги та співпрацювати з міжнародними організаціями, які надають багатоцільову грошову допомогу в східній та центральній Україні, де є більша кількість внутрішньо переміщених дітей;

(е) збільшити свою підтримку в місцях, де приймають внутрішньо переміщених дітей, щоб розширити пропускну спроможність центрів прийому та колективних центрів за допомогою предметів першої необхідності та відремонтувати, а також планувати різноманітні житлові рішення для середньо- та довготермінового перебування та забезпечити безпечний доступ внутрішньо переміщених дітей до послуги.

Сімейне оточення

25. Комітет нагадує про свою попередню рекомендацію та закликає державу-учасницю:

(а) активізувати свої зусилля з надання необхідної підтримки та ресурсів для зміцнення сім'ї, зокрема шляхом переходу від покарань за нехтування батьківськими обов'язками до зміцнення систем підтримки та соціальних пільг для сімей з дітьми з метою підвищення їх спроможності виконувати свої обов'язки по вихованню дітей;

(b) передавати дітей під альтернативну опіку лише за необхідності та в їхніх найкращих інтересах;

(с) Запровадити систему ефективного моніторингу та оцінки державних послуг і підтримки потребуючих сімей, включаючи батьків-одиноків.

Діти з інвалідністю

29. Комітет закликає державу-учасницю звернутися за підтримкою до держав, установ Організації Об'єднаних Націй, громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін, залучених до гуманітарної діяльності, для виявлення та реагування на потреби та вимоги дітей з інвалідністю, які потрапили в бойові дії. Їхні особливі вимоги, в тому числі відповідно до статі та віку, мають бути визначені та включені до всіх заходів реагування на кризу. У зв'язку з цим, посилаючись на своє зауваження загального порядку № 9 (2006) про права дітей з інвалідністю, Комітет закликає державу-учасницю:

(а) Прийняти правозахисний підхід до інвалідності шляхом розробки урядової стратегії, яка приділяє особливу увагу прийняттю політики всебічного включення всіх дітей з інвалідністю в усі сфери їхнього життя, посиленню програм раннього виявлення та втручання, збору відповідних дезагрегованих даних та впровадження заходів для боротьби з дискримінацією та стигмою по відношенню до дітей з інвалідністю;

(b) вжити невідкладних заходів для запобігання жорстокому поведженню, зневазі та насильству щодо дітей з інвалідністю, а також посилити свою політику деінституціоналізації шляхом розширення сімейних і громадських послуг;

(c) Забезпечення доступу до гуманітарних коридорів і включення до планів евакуації та реагування на кризу, в тому числі за допомогою доступних бомбосховищ, інформації та засобів зв'язку в надзвичайних ситуаціях;

(d) Приділяти особливу увагу виявленню та реагуванню на безпосередню безпеку та здоров'я дітей з інвалідністю, які потребують вищого рівня підтримки. Міжнародна допомога та підтримка мають терміново та безпосередньо націлюватись на таких дітей і допомагати в забезпеченні основними потребами, медичною та терапевтичною допомогою та персоналом, щоб зберегти дітей живими та піклуватися про них. Допомога повинна бути чітко спрямована на те, щоб дітей можна було влаштувати в сім'ї або в високоякісні групові будинки, і щоб надавалася підтримка для збереження культурного походження дітей, включаючи їхню рідну мову;

(e) Забезпечити проведення належної оцінки сімейного середовища дітей перед возз'єднанням їх із сім'ями;

(f) Забезпечувати дітям-біженцям і внутрішньо переміщеним дітям з інвалідністю захист і підтримку відповідно до їхніх індивідуальних потреб, а також приміщення для прийому та розміщення, у тому числі для їхніх сімей, щоб уникнути розлучення сімей.

Здоров'я та медичні послуги

30. У світлі сотень нападів на заклади охорони здоров'я в державі-учасниці з боку збройних сил Російської Федерації та пов'язаних з нею збройних груп, у тому числі на дитячі лікарні та пологові будинки, Комітет закликає державу-учасницю вжити всіх необхідних заходів для захисту цивільних об'єктів, у тому числі закладів охорони здоров'я, від будь-яких нападів відповідно до міжнародного гуманітарного права. Комітет також бере до уваги закон 2017 року про покращення доступності та якості медичного обслуговування в сільській місцевості та, з посиланням на свій коментар загального порядку № 15 (2013) про право дитини на найвищий досяжний рівень здоров'я, і беручи до уваги Ціль 3 Цілей сталого розвитку, рекомендує державі-учасниці забезпечити надання первинної медичної допомоги всім дітям, які цього потребують, і щоб реформа охорони здоров'я після збройного конфлікту включала віддалені райони та населені пункти, де були невеликі медичні пункти. видалені або знаходяться на стадії закриття з метою забезпечення сімей з дітьми профілактичними та лікувальними послугами.

Здоров'я підлітків

33. Посилаючись на своє зауваження загального порядку № 4 (2003) щодо здоров'я підлітків, Комітет рекомендує державі-учасниці:

(а) посилити свою стратегію сексуального та репродуктивного здоров'я, в тому числі для підлітків, і прискорити прийняття закону про здоров'я підлітків відповідно до міжнародних стандартів;

б) продовжувати забезпечувати, щоб освіта з питань статевого та репродуктивного здоров'я була частиною обов'язкової шкільної програми та була спрямована на дівчаток і хлопчиків підліткового віку, приділяючи особливу увагу запобіганню ранній вагітності та інфекціям, що передаються статевим шляхом;

(с) вирішувати проблему зловживання психоактивними речовинами серед дітей і підлітків шляхом, зокрема, надання дітям і підліткам точної та об'єктивної інформації, а також навчання життєвим навичкам щодо запобігання зловживанню психоактивними речовинами, зокрема тютюном і алкоголем, і розвивати доступні та молодіжні дружнє лікування наркозалежності та послуги зменшення шкоди;

(d) розробляти та вдосконалювати існуючі стандарти та протоколи реабілітації підлітків, які вживають наркотики. Підвищення якості реабілітаційних послуг шляхом розробки критеріїв ефективності, створення адекватної системи ліцензування реабілітаційних послуг та моніторингу якості послуг.

Рівень життя

34. Вітаючи Стратегію скорочення бідності 2016 року та щорічні плани дій щодо впровадження стратегії, Комітет звертає увагу державі-учасниці на завдання 1.3 Цілей сталого розвитку та рекомендує державі-учасниці посилити свої заходи щодо скорочення бідності та забезпечити, щоб її процеси відновлення та реконструкції надавали пріоритет дітям та їхнім сім'ям, щоб ті, хто живе в бідності, отримували адекватну фінансову підтримку та безкоштовні доступні послуги без дискримінації.

Освіта, включаючи професійне навчання та орієнтація

35. Відзначаючи, що деякі школи зараз відновили особисте навчання, тоді як інші продовжують онлайн-навчання, і беручи до уваги завдання 4.1, 4.2 і 4.a Цілей сталого розвитку, Комітет рекомендує державі-учасниці:

(а) забезпечити, щоб відновлення роботи шкіл враховувало безпеку, фізичне та психічне благополуччя дітей;

(б) забезпечити, наскільки це можливо, щоб діти, які належать до груп меншин на контрольованих урядом територіях, мали доступ до освіти рідною мовою;

(с) вжити необхідних заходів для покращення доступності та якості освіти – особливо для ромських дітей та дітей шукачів притулку чи батьків-біженців без реєстрації місця проживання;

(d) внести зміни до своїх нормативних актів з метою забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти для всіх дітей на своїй території незалежно від реєстрації місця проживання батьків на основі комплексної та цілісної політики догляду та розвитку дітей раннього віку;

(е) захищати навчальні заклади від нападів, у тому числі обстрілів, і забезпечувати стримування окупації, використання та нападів на школи та лікарні у військових цілях відповідно до Декларації безпечних шкіл, а також прискорювати реконструкцію цих закладів в міру необхідності.

Діти у збройному конфлікті

38. Відзначаючи, що багато дітей залишаються в пастці в районах активних бойових дій без доступу до їжі, води та основної медичної допомоги, і ризикують стати жертвами обстрілу через затримку евакуації з таких районів, Комітет закликає державу-учасницю вжити всіх необхідних заходів мінімізувати наслідки збройного конфлікту для дітей і приділяти пріоритет дітям і сім'ям з дітьми в своїх планах евакуації з районів, які постраждали від бойових дій, і в переговорах щодо гуманітарних коридорів.

Діти, які належать до меншин

39. Комітет рекомендує державі-учасниці вжити всіх необхідних заходів для захисту прав дітей, які належать до груп меншин, зокрема дітей ромів, у всіх сферах, охоплених Конвенцією та Факультативними протоколами до неї. Відзначаючи випадки ненависті та насильства, включаючи декілька кампаній нетерпимості проти ромів та насильницькі напади на поселення ромів у 2018 році, Комітет закликає державу-учасницю вжити заходів для запобігання таким інцидентам та притягнення винних до відповідальності. Комітет вітає ухвалення стратегії сприяння реалізації прав і можливостей осіб, які належать до ромської національної меншини в українському суспільстві на період до 2030 року, та рекомендує виділити належні людські, фінансові та технічні ресурси для її реалізації.

Діти на вулиці

40. Посилаючись на своє зауваження загального порядку № 21 (2017) щодо безпритульних дітей, Комітет рекомендує державі-учасниці забезпечити повне дотримання прав безпритульних дітей правоохоронними органами та розробити програми, які сприятимуть возз'єднанню безпритульних дітей із сім'ями, коли це можливо, враховуючи найкращі інтереси дитини, а також підтримку їх довгострокових потреб у навчанні та розвитку, у тому числі шляхом надання психологічної підтримки.

Компонент 8 «Догляд поза біологічною сім'єю»

Дослідження

Деінституціалізація або реформа системи інституційного догляду і виховання дітей є найбільш гострою проблемою в системі захисту дитини, а тому найчастіше досліджуваною впродовж останніх років. Проте, якщо говорити про догляд поза біологічною сім'єю, то це може бути в патронатній чи прийомній сім'ї, дитина може бути усиновлена, передана під опіку чи піклування або влаштовано до дитячого будинку сімейного типу. Всі ці форми є сімейними формами виховання. Поза сімейними вважається отримання догляду і виховання в малих групових будинках або закладах інституційного догляду, яких в Україні є сотні.

Але почнемо ми з проблематики саме сімейних форм виховання і варто зазначити, що їм також приділено багато уваги в дослідженнях.

За результатами дослідження, проведеного СОС Дитячі Містечка, встановлено:

«Кількість усиновлених дітей зменшилася з 2019 по 2021 рік на **25,2%**, з 2019 року до грудня 2022 року – на **64,4%**. Зокрема, у часі війни різко зменшилася кількість усиновлених дітей в областях, де були бойові дії, – Херсонській, Харківській, Донецькій, Луганській, Київській, Сумській – більш як на **50%**. Також спад зафіксовано у Тернопільській і Рівненській областях, проте в них кількість усиновлених дітей була стабільно невисока з початку досліджуваного періоду, як і число дітей, які перебували на обліку з усиновлення. Отже, кількість усиновлених дітей зменшувалася з 2019 року, також кількість дітей, які перебували на обліку, дещо знизилася з 2019 до 2021 року (на **1,3%**). Водночас слід зауважити, що зменшилася і кількість кандидатів в усиновлювачі.

...

Згідно з даними, кількість прийомних сімей дещо скоротилася, водночас дещо зросла кількість ДБОТ та патронатних вихователів.

...

Простежується різноманітність методів роботи ССД та ФСР та різна якість комунікації у громадах; це відображається на якості альтернативних форм сімейного догляду.

...

Дослідження показало, що взаємодія та підтримка, яку отримують альтернативні форми сімейного догляду, неоднакові в різних громадах. Це залежить від розуміння громадою важливості підтримки сімей та альтернативних форм сімейного догляду, наявності соціальних послуг, спроможності громади, її соціального капіталу. Ці фактори створюють нерівномірні умови для розвитку альтернативних форм. Тому виникають питання про потребу регулювання на національному рівні політики і навіть створення відповідних національних програм, які б зменшили навантаження на місцеві бюджети, посилили компетентність на місцях».

За результатами проведення детального дослідження у 14-и громадах у 2023 році в межах проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» з'ясовано наступне:

- «Перепони у розвитку сімейних форм виховання (зокрема недостатність наявного потенціалу сімейних форм виховання для забезпечення піклування над усіма дітьми відповідної категорії, насамперед дітьми з інвалідністю, значне зниження готовності громадян утворювати відповідні сімейні форми через брак соціальної підтримки та відсутність супутніх послуг, необхідних для вихованців);
- перепони у розвитку патронату над дітьми (зокрема неналежне проведення визначення потреби у відповідній послугі, що створює штучні ризики простою патронатних вихователів, відсутність ефективних механізмів співробітництва громад в цьому напрямі, наявність більш зручної альтернативи – регіональних інституцій, емоційна складова – неготовність громадян приймати у свою сім'ю дитину на короткий період через страх болю після її вибуття);
- фактична відсутність розвитку наближених до сімейних форм виховання (зокрема дороговартісність послуги наразі не компенсована належними механізмами міжмуніципального співробітництва, тому вона не вигідна потенційним засновникам, у яких переважно відсутня потреба у одночасному такому влаштуванні 10 дітей зі своєї території

Водночас рівень розвитку патронату в громадах є невисоким з огляду на таке:

- громади розцінюють патронат лише як послугу для дітей, які залишилися без батьківського піклування, не розглядаючи її широкі можливості для підтримки сімей, в яких наявні тимчасові складнощі. А саме виявлення дітей, які втрачають батьківську турботу (зокрема вилучені у зв'язку із загрозою) досить важко прогнозувати. Тому потреба в патронаті недооцінюється;
- суттєво знижує мотивацію громад до розвитку відповідної форми існування наявність регіональних ЦСПР, пансіонів при закладах освіти переважно обласного рівня, до яких можна без суттєвих проблем влаштувати дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, дітей, які залишилися без піклування батьків;

- низька мотивація громадян ставати патронатними вихователями, оскільки: оплата послуг із здійснення патронату над дитиною залежить від факту влаштування дитини. Тобто у разі тимчасової відсутності вихованців патронатний вихователь фактично позбавляється грошового забезпечення, але вести іншу трудову діяльність не має права;
- присутня емоційна складова, пов'язана з тимчасовістю перебування дітей в сім'ї, проживанням в одній громаді з біологічною сім'єю дитини, яка може бути деструктивною тощо.

...

Серед основних тенденцій щодо розвитку сімейних форм виховання можна виокремити наступні:

- спостерігається проблема із утворенням прийомних сімей (далі – ПС) / дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ) у недо-таційних громадах, де рівень життя населення дещо вищий, ніж у інших громадах;
- в деяких громадах-учасницях проєкту, де утворенні ПС, ДБСТ, попри ще наявний відповідно до законодавства потенціал щодо влаштування дітей, фахівці відмічають вигорання прийомних батьків та батьків-вихователів та подальшу неспроможність до піклування над дітьми.

Крім того, в багатьох громадах відсутній потенціал таких сімей до влаштування в них дітей з великих родинних груп та дітей з інвалідністю, тому саме такі діти частіше за все влаштовуються в інституції;

...

Окремо слід зупинитись на чинниках, які роблять умовно «вигідним» неналежний розвиток сімейних форм виховання для громад:

- часто громада (особливо сільська, селищна) не має потреби в одночасному заповненні потужності ПС, ДБСТ. Тому за сприяння ССД обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій в ПС, ДБСТ, утворених одними громадами, влаштовуються діти, які походять з інших громад. При цьому саме громада, на території якої функціонує ПС / ДБСТ, відповідає за забезпечення соціального супроводу таких сімей;
- влаштування дітей до ПС, ДБСТ є переважно тривалим (до досягнення дітьми 18 – 23 років). Тобто, громада, на території якої створено ПС, ДБСТ та забезпечено їх оснащення, супровід, при влаштуванні дітей з інших громад, значний проміжок часу не буде мати можливості влаштувати у такі сім'ї дітей зі своєї території».

78 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2503&Lang=en&fbclid=IwAR281xCm9CLKnY2xeSC608bfcbpMXq-HLMqaDksecT7SszkuKsMAMA4t7E

В Альтернативному звіті Комітету ООН з прав дитини у 2022 році йдеться про такі проблеми, які стосуються здебільшого евакуації дітей в закладах інституційного догляду після повномасштабного вторгнення⁷⁸:

218. Одним із найважливіших факторів, що призвели до катастрофічних наслідків у (не)здійсненні своєчасної евакуації дітей, які перебувають під опікою, є невдала деінституціоналізація – реформа, яка, відповідно до нормативно-правових актів, триває протягом 5 років, але опубліковані дані свідчать, що кількість дітей, які отримують виховання та виховання в цих закладах, фактично не зменшилася. Мережа інтернатних закладів настільки розгалужена та численна, що евакуювати дітей навряд чи можливо, враховуючи відсутність приймальної інфраструктури на (умовно) безпечних територіях України та за кордоном.

220. Понад **90%** дітей, які на момент повномасштабного вторгнення проживали в інтернатних закладах, повернуто батькам без попередньої оцінки рівня безпеки, умов проживання, здатності батьків належним чином виконувати свої обов'язки. Тому деяких дітей повертали до закладів, а також є випадки, коли десятки дітей зникали після таких дій.

221. Десятки закладів і тисячі дітей, які проживали в інтернатних закладах, опинилися в небезпеці, перебували під обстрілами, в непристосованих притулках без опалення, необхідних комунальних послуг, нестачі ліків і їжі. Навіть зараз, у серпні 2022 року, на тимчасово окупованих територіях та в зонах жорстоких бойових дій в закладах перебувають діти, і багато з них – діти з інвалідністю.

Війна підсвітила величезні проблеми інституційної системи догляду і виховання дітей. Так, за результатами дослідження МБО «Партнерство «Кожній дитині» виявлено таку проблематику у закладах тимчасового влаштування дітей⁷⁹:

1. На час проведення моніторингу **64 %** закладів тимчасового влаштування дітей у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю своїх вихованців змінили місце функціонування. **23%** з них вимушені були переміститися в більш безпечні регіони України, **41%** евакуювалися за кордон. Ще **13%** закладів функціонують частково в Україні, частково за її межами. Приміщення і будівлі 14 закладів частково чи повністю зруйновані. Зазначені обставини негативно впливають на роботу закладів, значною мірою трансформуючи їх в заклади утримання і догляду з акцентом на безпечність місця розташування, сповільнюючи процеси реінтеграції дітей до біологічних родин, усиновлення чи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання.
2. В умовах повномасштабної війни, евакуації та переміщення закладів, вони значною мірою не виконують, або виконують не повною мірою свої основні завдання, а саме: соціальної інтеграції та реінтеграції дітей до біологічної сім'ї; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в сімейні форми виховання; забезпечення реалізації прав дітей на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист.
3. З причин війни і супутніх змінних (евакуація за кордон, переміщення, часто неодноразові в межах України, проблеми з кадрами,

79 https://www.unicef.org/ukraine/media/34986/file/CIAC_5.pdf

місцем розташування тощо) в закладах погіршився надважливий компонент роботи, що пов'язаний із взаємодією і спільною роботою закладу з суб'єктами виявлення та організації соціального захисту дітей, направленою на реінтеграцію дітей в біологічні сім'ї, усиновлення, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання.

4. В закладах тимчасового влаштування, особливо в тих, які функціонують як переміщені чи евакуйовані за межі України, критично не вистачає персоналу, здатного повноцінно забезпечувати комплексну роботу з дітьми, передбачену у меті та завданнях для закладів даного типу.
5. Персонал закладів тимчасового влаштування дітей потребує окремого навчання, пов'язаного з роботою щодо захисту психічного здоров'я дітей від впливу війни, роботою з психологічними травмами, завданими дітям тривалою війною.

...

Повномасштабна війни, яка триває вже більше 10 місяців, вкрай негативно впливає на стан забезпечення прав дітей, які перебувають в закладах тимчасового влаштування:

- суттєво збільшилась чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на **15%** в порівнянні з початком 2022 року), що підтвердило первинну гіпотезу експертів, про те, що сповільнилась робота з влаштування дітей цієї цільової групи в сімейні форми виховання; із 1133 статусних дітей наявна інформація про перебування на обліку з усиновлення лише стосовно 646 (**57%**) таких дітей;
- **78,6%** дітей, вихованців закладів, проживали разом з батьками або одним з них; **18,5%** – це діти, які вже перебували в одній із альтернативних форм виховання, зокрема **7,3%** – в сімейних формах виховання, **11,2%** – в інституційних закладах;
- **59,1%** вихованців закладів тимчасового влаштування складають діти із сімейних груп (мають в цьому ж закладі брата/ів чи сестру/ер), при цьому встановлено ряд фактів, коли в результаті евакуації ці діти були роз'єднані;
- значна частина дітей перебувають в закладах понад законодавчо визначені граничні терміни (**70,3%** дітей – понад 9 місяців), відповідно отримують негативний досвід пов'язаний з тривалою інституціалізацією. Повторне зарахування до того ж закладу мало місце щодо 453 дітей (**16,3%**), з них 116 дітей влаштовувались до закладу 3 і більше раз;
- кожна п'ята евакуйована за кордон дитина є дитиною, яка має статус дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського піклування. Перебуваючи в інституційних закладах за межами України, ці діти опинились у ситуації, коли практично неможливо реалізувати їхнє право на сім'ю. Лише **29,5%** дітей (від загальної чисельності

евакуйованих за кордон) не втратили зв'язків з батьками; **24%** від загальної чисельності дітей, яким виповнилось 14 років, не отримали паспорт, щодо **54%** дітей відсутня така інформація.

8. Особливої уваги потребує питання забезпечення права на освіту вихованців переміщених закладів, особливо дітей дошкільного віку, та дітей шкільного віку, евакуйованих за кордон. За даними моніторингу не надано інформації про дошкільне навчання щодо майже **50%** дітей дошкільного віку, влаштованих до закладів тимчасового влаштування. Можна зробити припущення, що ймовірно це діти, які не отримують дошкільної освіти. Не всі діти шкільного віку мають відповідні гаджети та постійний Інтернет зв'язок для дистанційного та змішаного навчання та доступу до електронних підручників.

Порушення права дитини на сім'ю – це проблема у сфері захисту прав дитини, яка найбільше хвилює Європейську Комісію в контексті євроінтеграційних процесів⁸⁰:

«До лютого 2022 року Україна мала найбільшу кількість дітей в інституціях у Європі. Ці заклади мають недостатні ресурси та включають застарілі та невідповідні школи-інтернати Міністерства освіти, будинки дитини Міністерства охорони здоров'я та заклади Міністерства соціальної політики для дітей, позбавлених батьківського піклування судами.

...

Після російського вторгнення в лютому 2022 року низку великих інституційних закладів було евакуйовано до сусідніх країн за дуже складних обставин, зокрема до низки держав-членів ЄС. Україна також попросила приймаючі країни тримати групи евакуйованих дітей разом. У лютому 2023 року Офіс Президента зобов'язався досягти нуля дітей в інституціях і провести комплексну реформу системи догляду. ЮНІСЕФ має угоду з Міністерством соціальної політики та Офісом Президента, щоб підтримати їх у процесі планування деінституціалізації, включаючи короткострокові амбіції возз'єднання або розміщення всіх дітей, які перебувають в інституціях, якнайшвидше в безпечних, підтримуваних біологічних або прийомних сім'ях.

...

Попередні спроби реформ не призвели до достатнього скорочення інституціалізації, у тому числі через брак потенціалу на місцевому та регіональному рівнях.

...

В рамках децентралізації системи добробуту та піклування про дітей, держава розробила систему опіки та піклування, яка, загалом, відповідає Європейським концепціям з організації прав та обов'язків у сім'ї.

80 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

Однак радянський дух та положення щодо а) позбавлення батьківських прав як покарання та б) можливість для батьків залишити дитину під державною опікою є перешкодами для подальшого прогресу у розвитку сучасної системи добробуту дітей».

Рекомендації

В контексті підтримки дітей, які перебувають або мають ризик потрапити в заклади тимчасового перебування, та реалізації повного спектру їхніх прав МБО «Партнерство «Кожній дитині» рекомендує⁸¹:

Обласним військовим адміністраціям:

1. Вжити невідкладних вичерпних заходів щодо створення належних умов для проживання, виховання, отримання необхідних психологічних, реабілітаційних, соціальних послуг дітям, які перебувають у закладах тимчасового влаштування, переміщених із зони бойових дій.
2. Вжити заходів для зарахування переміщених у зв'язку з війною дітей до відповідних закладів за фактичним місцем їх перебування, надання їм необхідних освітніх, медичних, психологічних, реабілітаційних, соціальних послуг, якісного догляду і виховання, прийняття рішень відповідними компетентними органами щодо виведення дітей із закладів та влаштування в сімейні форми виховання з урахуванням найкращих інтересів дитини.
3. Забезпечити постановку на відповідний облік дітей, вихованців закладів тимчасового влаштування, як дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (первинний облік, облік дітей, які можуть бути усиновлені), облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.
4. Спільно з центрами надання соціальних послуг/центрами соціальних служб активізувати розвиток наставництва над дітьми, особливо для дітей підліткового, старшого підліткового віку, які потребують допомоги в соціалізації та підготовці до самостійного життя.
5. Вжити заходів щодо обов'язкового погодження службою у справах дітей положень (статутів) закладів тимчасового влаштування дітей приватної форми власності, а також забезпечення обов'язкової реєстрації їх у Реєстрі надавачів соціальних послуг.
6. Забезпечити здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства з питань захисту прав дітей в закладах тимчасового влаштування дітей, у тому числі приватних, які функціонують в області.
7. Вживати додаткових заходів щодо розвитку патронату над дитиною, сімейних форм виховання та влаштування до них дітей-сиріт

⁸¹ https://www.unicef.org/ukraine/media/34986/file/CIAC_5.pdf

та дітей, позбавлених батьківського піклування.

8. Сприяти органам місцевого самоврядування у пошуку кандидатів в патронатні вихователі, зокрема через надання площадок для широких інформаційних заходів, площадок з інформування та популяризації послуги патронату над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах.
9. Здійснити аналіз причин влаштування дітей в заклади тимчасового влаштування, у тому числі створених благодійними, релігійними, громадськими, іншими організаціями та фондами, та вживати заходів щодо своєчасного розгляду органами опіки та піклування питання доцільності повернення дітей батькам на виховання або у разі ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків ініціювати питання позбавлення їх батьківських прав та своєчасного надання дитині статусу дитини, позбавленої батьківського піклування.
10. Забезпечити дітей, які перебувають у закладах тимчасового влаштування, індивідуальними технічними і комунікаційними засобами для дистанційного навчання.

Національній соціальній сервісній службі:

1. Забезпечити системний моніторинг діяльності закладів тимчасового влаштування дітей, з використанням, зокрема, інформаційно-аналітичної бази з моніторингу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в інтерактивному форматі, щодо соціально-правового захисту дітей, дотримання термінів їхнього перебування в закладах, повернення до батьків, здатних забезпечити належний догляд і виховання дітей, чи подальшого влаштування в альтернативні сімейні форми виховання з урахуванням найкращих інтересів дитини.
2. Удосконалити механізми міжвідомчої взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення та закладів тимчасового влаштування дітей з питань забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у цих закладах, визначення потреб дитини, встановлення (за необхідності) статусу, оформлення необхідних документів, надання дитині освітніх, медичних, реабілітаційних, психологічних та соціальних послуг.
3. Проаналізувати заходи, які вживаються органами опіки та піклування для розширення сімейних форм виховання, розвитку патронату над дитиною, вжитих заходів щодо дітей, які влаштовані до закладів тимчасового влаштування, щодо забезпечення їх найкращих інтересів.
4. Враховуючи досвід кращих практик Вінницької і Волинської областей розробити багатоетапний процес підготовки дітей до повернення з-за кордону в Україну і влаштування їх у безпечне сімей-

не середовище, забезпечити підготовку сімей, готових прийняти таких дітей, поступово реінтегрувати їх з-за кордону.

5. Забезпечити організацію і проведення навчальних заходів на постійній основі для керівників і спеціалістів закладів з підвищення їх професійної компетентності; міждисциплінарної і міжвідомчої взаємодії; впровадження та застосування в роботі з дітьми технологій ведення випадку, оцінки потреб, підходу, орієнтованого на сильні сторони; та індивідуального планування.

Міністерству соціальної політики:

1. Удосконалити положення нормативно-правових актів щодо делегування повноважень прийняття рішень про надання дитині статусу, сімейного влаштування дітей, залишених без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, переміщених у зв'язку з війною в інші регіони, відповідним органам виконавчої влади, судовим органам за місцем перебування дитини 3 і більше місяців. З метою упередження потрапляння дітей до закладів вдосконалити механізми відбору, підготовки та супроводження сімейних форм виховання дітей.
2. Активізувати роботу щодо рекрутингу, відбору та підготовки сімей патронатних вихователів.
3. Розробити методичні рекомендації щодо застосування електронних засобів комунікації та дистанційного зв'язку (Zoom, Teams, Skype тощо) для знайомства дитини з потенційними кандидатами в усиновителі, прийомні батьки, батьки-вихователі, встановлення контакту з дитиною тощо, зокрема для дітей, евакуйованих у складі закладів тимчасового влаштування за кордон.
4. Розробити та затвердити програму соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в т. ч. тих, які перебувають в закладах тимчасового влаштування.
5. Проаналізувати мережу закладів тимчасового влаштування дітей та врегулювати питання їх діяльності з урахуванням сучасних викликів та проблем, що стосуються зокрема,
  - зарахування /відрахування дітей до /із закладів, що перемістилися в більш безпечні регіони України та евакуювалися за кордон у зв'язку з війною;
  - оформлення документів, що встановлюють особу та громадянство дітей, вихованців закладів, які перебувають за кордоном, та оформлення для них закордонних паспортів;
  - забезпечення організації медичного огляду дітей та, за потреби, встановлення інвалідності, вакцинації дітей, надання реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю та дітям з особливими освітніми потребами;

- питань, що стосуються навчання, подальшого влаштування дітей, евакуйованих за кордон у зв'язку з воєнними діями, яким виповнилося 18 років;
  - повернення дітей із закладів, що тимчасово перебувають за кордоном, зокрема дітей, яким виповнилося 18 років;
  - мотиваційних механізмів скорочення термінів перебування дітей у закладах тимчасового влаштування та упередження влаштування дітей до закладів;
  - влаштування дітей із сімейних груп, можливості їх роз'єднання, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини;
  - механізмів співфінансування (держави, громади, батьків) утримання дітей у закладах цілодобово; з акредитації закладів, які надають послуги дітям.
6. Переглянути та удосконалити типові положення про заклади тимчасового влаштування дітей, інші нормативно-правові акти, що регулюють їх діяльність, передбачивши, зокрема
- обов'язковість застосування механізмів міждисциплінарної та міжвідомчої взаємодії закладів із суб'єктами виявлення та соціального захисту дітей для забезпечення повернення дітей до батьків або влаштування до сімейних форм виховання;
  - перегляд та удосконалення штатного розпису закладів з метою запровадження посад спеціалістів, які найбільш ефективно забезпечать послуги для дітей, вихованців закладів (психологи, соціальні педагоги, фахівці із соціальної роботи, менеджери з ведення випадку);
  - удосконалення діловодства, зокрема номенклатури справ тощо.
7. Забезпечити нормативно-правове врегулювання діяльності закладів тимчасового влаштування дітей приватної форми власності.
8. Розглянути питання щодо внесення змін до постанови КМУ від 5 квітня 2017 р. № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» та затвердженого нею Порядку з метою захисту всіх дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій:
- поширити дію цієї постанови на дітей, незалежно від місця проживання;
  - передбачити для постраждалих дітей надання медичної, реабілітаційної, психологічної допомоги.
9. Підготувати рекомендації стосовно призначення, отримання та використання державної соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам на дітей, вихованців закладів тимчасового влаштування, переміщених у зв'язку з воєнними діями в межах України.
10. Розробити та затвердити програми підвищення кваліфікації та професійної компетентності працівників закладів тимчасового влаштування дітей, спеціалістів та фахівців територіальних громад щодо міждисциплінарної взаємодії при складанні і виконанні індивідуаль-

ного плану соціального захисту дитини, організації надання реабілітаційних, соціальних та інших послуг дітям, вихованцям закладів.

В контексті сімейних форм виховання в іншому дослідженні «Партнерство «Кожній дитині» надає наступні рекомендації⁸²:

«Розширити можливості щодо сімейного влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом мінімізації бюрократичних процедур при тимчасовому влаштуванні дітей, створені прийомних, патронатних сімей, встановлені опіки над дітьми, усиновленні. Знизити межі граничної чисельності догляду дітей в одній СФВ в т.ч. з врахуванням біологічних дітей, а також особливостей розвитку та наявності інвалідності в дітей, сімейної належності; Забезпечити поступову трансформацію дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї, гранична чисельність дітей в такій сім'ї не має бути більшою ніж 7 дітей.

...

Узгодити з нормами європейського права законодавство з питань захисту дитини, зокрема, що стосується граничної чисельності догляду дітей в сімейних формах виховання, розробити механізми поступової трансформації дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї».

У дослідженні СОС Дитячі Містечка щодо розвитку сімейних форм виховання надано такі орієнтири та рекомендації⁸³:

«Щоби популяризувати сімейні форми альтернативного догляду, на думку респондентів, потрібно:

- збільшити пільги дітей у сім'ям, які приймають дітей, – так вважають 403 (**62%**) респонденти;
- чесно розмовляти про труднощі, невдачі та успіхи сімей, які надають сімейний догляд дітям, – 338 (**59,7%**) осіб;
- збільшити увагу до сімей, що доглядають за дітьми: відзнаки, форуми – 337 (**58,1%**) осіб;
- розповідати історії дітей, які не мають можливості перебувати у сім'ї, – 233 (**35,8%**) особи;
- збільшити емпатію у суспільстві до дітей, які потребують догляду, – 218 (**33,5%**) осіб;
- створити гарячі лінії для батьків, які надають сімейний догляд, – 200 (**30,8%**) осіб;
- розповідати історії соціальних працівників / психологів / спеціалістів ССД про їхню роботу з дітьми у сім'ями – 134 (**20,6%**) осіб та ін.

...

Професіоналізація СФВ

Існує державна агенція, яка займається рекрутингом батьків, влаштуванням дітей у сім'ї. Рекрутинг батьків відбувається на основі спромож-

82 https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

83 https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

ності та професійного підготовки батьків. Мотивацією є житло, висока зарплата, відпустка, належне пенсійне забезпечення. Розроблено освітній стандарт для навчання батьків. Формується асоціація батьків, яка надає професійну взаємну підтримку. Рішення про обрання форми альтернативного догляду приймає суд (потрібні сімейні суди, які будуть спеціалізуватися на забезпечення найкращих інтересів дитини) Існує система моніторингу та оцінки якості наданих послуг.

...

На етапі формування системи альтернативного догляду в Україні було передбачено декілька форм сімейного догляду, зокрема дитячі будинки сімейного типу, прийомні родини. Дитячі будинки сімейного типу передбачають досить велику кількість дітей. Вони були доволі важливою формою під час переходу від інтернатної системи, альтернативою великим інтернатам – однак, на даному етапі вони виконали свою функцію. Було б коректно мати категорію альтернативного сімейного догляду «приймна сім'я», до якої могли б входити не більше 6 дітей.

Варто переглянути функціонування опіки та піклування. Відповідно до чинного законодавства, ця альтернативна форма сімейного догляду має найменше обмеження щодо опікунів, вимог щодо кваліфікації опікунів, найменше супроводу та моніторингу від соціальних служб. Для забезпечення найкращих інтересів дитини важливо раціонально оцінювати спроможність родичів, допомагати дітям у сім'ї фінансово, підтримувати мережею послуг, зокрема соціальних.

Дослідження показало, що найбільше батьки в альтернативних формах сімейного догляду остерігаються підлітків, тож ця група потребує особливої уваги для влаштування. «Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми» описують варіант малих групових будинків для проживання дітей із відповідним персоналом. У нашій системі така форма влаштування відсутня. Рекомендуємо розглянути можливість такої форми, особливо для підлітків, великих сімейних груп.

...

Важливо розвивати групи взаємопідтримки сімей, зокрема через зобов'язання батьків періодично відвідувати такі заходи (пропозиція – 1 раз на квартал). Також важливим є розвиток належного соціального супроводу сімей, активне впровадження мультидисциплінарних команд, робота з плануванням розвитку дитини та сім'ї.

Одним із важливих аспектів якості соціальних послуг є спроможність сімей, однак у нас немає належно сформованих компетенцій для таких сімей, індикаторів спроможності, методики оцінки спроможності та її посилення. Це перспективна тема і для досліджень, і для практичної роботи у цій сфері.

...

Пропозиції щодо розв'язання вищенаведених дилем дадуть відповіді на визначені раніше фінансові, інституційні та культурні причини дефіциту альтернативних форм сімейного догляду. Опитані експерти звертають увагу, що розвиток альтернативних форм сімейного догляду можливий за умов чесного діалогу з батьками на умовах «рівний – рівному».

Серйозної дискусії потребує тематика якості, підтримки та моніторингу сімей альтернативного догляду, особливо опіки та піклування. Для експертів важливим є можливість кращого відбору та перевірки готовності батьків на етапі створення дітей у сім'ї, можливість відмови від влаштування. На етапі функціонування сім'ї експерти підкреслюють потребу у системі послуг на локальному рівні щодо підтримки та супроводу сімей: наявність медичних, освітніх, реабілітаційних, соціальних послуг. Для цього важливим є професійна робота з сім'ями та якісна освіта фахівців, які працюють з альтернативними формами сімейного догляду, їхня спеціалізація».

На рівні громади експерти проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» пропонують:

1. Забезпечити кожну ПС, ДБСТ, а також бажано сім'ю опікунів, піклувальників якісним соціальним супроводом, для чого:
  - збільшити чисельність ФСР та передбачити їх спеціалізацію в частині супроводу виключно сімейних форм виховання;
  - налагодити комунікацію та співпрацю з громадами, з яких походять діти, влаштовані до ПС, ДБСТ, щодо співфінансування послуги соціального супроводу відповідних сімей, їхнього оснащення;
  - пошук можливостей (зокрема перегляд місцевого бюджету, залучення донорів, соціально активного бізнесу, перенаправлення благодійної допомоги на інституції до сімейних форм виховання) щодо додаткової фінансової підтримки ПС / ДБСТ, сімей опікунів, піклувальників, готових виховувати дітей з комплексними порушеннями розвитку, дітей старшого віку та дітей з великих родинних груп.
2. Здійснити переоцінку керівництвом сільських та селищних громад важливості розвитку сімейних форм виховання на їхній території та рівня відповідальності за цей процес.

На сьогодні відповідно до законодавства повноваження щодо прийняття рішень щодо створення ПС та ДБСТ, влаштування в них дітей, провадження діяльності з усиновлення на території сільських та селищних громад (майже 72 % усіх громад) належать РДА. Проте РДА не мають кадрового та матеріально-технічного ресурсу щодо популяризації таких форм, їх соціальної підтримки. Тому відповідні повноваження зводяться до суто технічного прийняття рішень у разі наявності свідомих громадян, які виявили готовність створити ПС, ДБСТ.

Проте це не позбавляє сільські та селищні громади як органи опіки та піклування від обов'язку провадити діяльність щодо реалізації права

дітей, які перебувають на їхній території або походять з неї, на сімейне виховання (стаття 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Зокрема саме сільські та селищні громади відповідають за благополуччя дітей на своїй території, їх влаштування у разі залишення без батьківського піклування, організацію надання їм соціальних послуг, у тому числі соціального супроводу сімейних форм виховання. Якісна просвітницька робота з громадянами щодо популяризації утворення сімейних форм виховання також можлива на рівні саме громади.

...

4. Вжиття заходів щодо виділення комунальних житлових приміщень для утворення ДБСТ.

Згідно зі статтею 256⁶ Сімейного кодексу України батькам-вихователям для потреб ДБСТ позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством.

Такі можливості дозволять ефективно застосовувати потенціал, зокрема сімей внутрішньо переміщених осіб, які юридично мають своє житло в зоні бойових дій, для надання ними якісних послуг з догляду та виховання дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, у тому числі з комплексними порушеннями, як альтернативу перебування таких дітей в інституціях.

5. Забезпечення неухильного дотримання норм Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо:

- забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, які випускаються з інституцій, ПС, ДБСТ, сімей піклувальників і починають самостійне життя, у разі його відсутності у них. Це зокрема підвищить благополуччя громади вцілому, забезпечивши мотивацію таких категорій жителів до праці в громаді (за умови належного соціального супроводу), упередить їх злочинність та безпритульність;
- забезпечення збереження житла, майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, що значно дешевше за забезпечення житлом відповідних категорій громадян у разі руйнування або визнання непридатним їхнього».

Щодо усиновлення, то варто взяти до уваги прогресивний зарубіжний досвід, який дослідили експерти “DeJure” :

«Підготовка до усиновлення в Україні здійснюється доволі швидко, якщо порівняти з практикою досліджених країн. Однак це може

мати певні недоліки. Добре, коли бюрократичні процедури, пов'язані з поданням і перевіркою документів відбуваються оперативно, але підготовці кандидатів, налагодженню стосунків з дитиною потрібно приділяти достатньо уваги. Навчання для кандидатів в усиновлювачі є корисною практикою, а винятки для проходження такого навчання не видаються обґрунтованими з огляду на досвід досліджених країн.

Корисною може бути практика випробувального періоду, коли дитина перебуває під опікою усиновлювачів і, відтак, суд, приймаючи рішення про усиновлення, братиме до уваги не лише формальні критерії, яким мають відповідати кандидати в усиновлювачі, але і якість зв'язку, який сформувався між дитиною та усиновлювачами. Також корисною видається підготовка самої дитини до усиновлення.

Судова процедура усиновлення повинна відбуватись оперативно. Для цього поряд із запровадженням пріоритизації розгляду справ, пов'язаних із правами дитини, слід запровадити обов'язкове навчання для суддів з тем, пов'язаних з особливостями розгляду справ про права та інтереси дитини.

Неприпустимою практикою є усиновлення дитини всупереч її волі, тому потрібно приділяти належну увагу з'ясуванню згоди дитини як на досудовому етапі процедури, так і під час розгляду справ про усиновлення в суді. Право усиновлювачів зберігати усиновлення в таємниці не може переважати над правом дитини дати свою згоду і висловити свою думку щодо усиновлення.

Практика неповного усиновлення не є популярною серед досліджених країн, натомість розвиток інших форм сімейного влаштування може допомогти дати відповідь на виклики, що виникли у зв'язку з війною.

Пріоритет збереження сімейних груп під час усиновлення існує серед усіх досліджених країн, однак в жодній з них ця норма не сформульована і не застосовується як категорична заборона на роз'єднання братів і сестер. У кожному випадку слід керуватись найкращим інтересом дитини.

Таємниця усиновлення в Україні врегульована в такий спосіб, що створює низку проблем: надання дитиною згоди на усиновлення, спілкування з братами і сестрами, здійснення ефективного соціального супроводу сім'ї і надання підтримки дитині, відсутність механізмів забезпечення права дитини знати про своє походження. Права та найкращі інтереси дитини мають отримати в цьому випадку більший захист, тому чинне регулювання таємниці усиновлення слід щонайменше переглянути.

Для забезпечення найкращих інтересів дитини під час іноземного усиновлення слід ратифікувати Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (Гаазьку конвенцію) та переглянути доцільність існування нинішніх вікових обмежень для дітей, які можуть бути усиновлені іноземцями».

Цінними є рекомендації, напрацьовані експертами за підтримки ЮНІСЕФ, за результатами аналізу зарубіжного досвіду альтернативного догляду⁸⁵:

«Проаналізоване законодавство європейських країн свідчить про достатньо системно організовану роботу щодо надання допомоги батькам, особам, які здійснюють догляд дітей в сімейних формах альтернативного догляду, організацію їх роботи і підтримку дітей без поділу їх на категорії (незалежно від наявності статусу дитини), підтримку функціонування сімейних форм догляду та виховання дітей, заслуговує на увагу підготовка фахівців для цієї системи та сертифікація відповідної діяльності, залучення до співпраці громадського та приватного сектору.

В усіх досліджуваних країнах в окремих випадках застосовують інституційний догляд, проте чисельність дітей в цих закладах обмежується 8-15 осіб. Варто звернути увагу, що як для дітей, так і для осіб, які здійснюють їх догляд, законодавці не передбачають пільг, окрім Англії, де застосовується податковий кредит або спеціальна податкова пільга. Натомість добре організована система послуг для осіб, які надають послуги з догляду дітей: послуга відпочинку, постійний супровід і підтримка, можливості безперервного підвищення професійної компетентності, а також додаткові цільові виплати. Також заслуговує на увагу система нагляду і контролю за якістю послуг з догляду дітей та багато інших моментів...

Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на можливості імплементації в законодавство України таких норм як:

1. обмеження чисельності дітей в ПС і ДБСТ до 5-х і 8-ми дітей відповідно, включаючи рідних дітей, а також братів і сестер; та до 3-х і 5-ти відповідно у разі влаштування дитини з інвалідністю;
2. запровадження адаптаційних форм догляду для підлітків та молоді, в тому числі послуги підтриманого проживання та послуги для молоді з метою підготовки до самостійного життя;
3. зниження граничного віку перебування в ПС і ДБСТ прийомних дітей до 20 років;
4. обмеження встановлення опіки лише родичами. Проте на даному етапі з урахуванням досвіду досліджуваних країн пропонуємо не змінювати кількість можливих опікунів у однієї дитини; визначити всі сімейні форми виховання, окрім опіки/піклування, як соціальну послугу (тобто ті, які базуються на договірних засадах);
5. запровадити спеціалізацію прийомних сімей, а також можливо патронатних сімей: для дітей з інвалідністю, девіантною поведінкою, дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Ця спеціалізація може бути запроваджена шляхом проходження прийомними батьками спеціального курсу навчання;
6. запровадити послугу перепочинку для сімей, які виховують дити-

⁸⁵ <https://www.unicef.org/ukraine/media/35826/file/family-based-alternative-child-care-legislation.pdf>

ну з інвалідністю: для біологічних батьків, родин ПС, ДБСТ, усиновлювачів, опікунів/піклувальників. Таку послугу також можна запровадити і для опікунів, прийомних батьків, батьків-вихователів, які виховують 3 і більше прийомних дітей.

7. формалізувати та визначити види діяльності, які можуть здійснювати громадські організації в процесі відбору, підготовки та функціонування різних форм альтернативного сімейного догляду, в тому числі шляхом сертифікації їхніх послуг;
8. запровадити здійснення соціального супроводу окремо дітей в сімейних формах альтернативного догляду, в тому числі і дітей під опікою/піклуванням, та прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників;
9. об'єднати існуючі в Україні індивідуальні плани/програми захисту/реабілітації/ супроводу дитини в єдину форму плану захисту дитини з обов'язковим періодичним переглядом в залежності від форми влаштування;
10. не обмежувати кількість різновидів діючих в Україні сімейних форм альтернативного догляду дітей».

Громадські організації, які готували Альтернативний звіт Комітету ООН з прав дитини у 2022 році пропонують⁸⁶:

«Удосконалити законодавство щодо формування та функціонування сімейних форм виховання, зокрема:

- впровадження спеціалізації прийомних сімей;
- зменшення кількості дітей, які перебувають під опікою в одній альтернативній формі виховання сімейного типу (у тому числі біологічних дітей), з урахуванням особливостей їх розвитку, сімейної належності та спеціалізації сім'ї;
- поступова перекваліфікація дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї;
- належний облік сімей опікунів/піклувальників та здійснення їх соціального супроводу;
- спрощення процедур та уніфікація програм навчання кандидатів у вихователі, опікуни/піклувальники, вихователі сімейного типу, патронатні вихователі та посилення безпекової складової;
- порядок забезпечення безпеки у разі надзвичайного чи воєнного стану».

⁸⁶ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2503&Lang=en&fbclid=IwAR281xCm9CLKnY2xeSC608bfcbbMXq-HLMqaDksecT7SszkuKsMAMA4t7E

Рада Європи надає свої рекомендації, які здебільшого впливають з положень Європейської соціальної хартії, яку ратифікувала Україна⁸⁷:

«Держава повинна прийняти європейську концепцію організації прав та обов'язків із опіки та системи соціального захисту дітей та державного догляду над ними.

...

Розробляючи структуру соціального захисту дітей та державної опіки над ними, держава повинна враховувати стандарти п. 1с статті 17 ЄСХ, надаючи пріоритет таким заходам: * 11. фінансова підтримка, соціальне житло, допомога на дому та інші послуги для сімей * 12. послуги охорони фізичного та психічного здоров'я та соціальні послуги для дітей і молоді * 13. відбір патронатних сімей на підставі критеріїв * 14. поради, підтримка та нагляд для патронатних сімей * 15. подібні до домашнього середовища підрозділи опіки в закладах, що займаються реабілітацією * 16. повага до гідності та основних свобод дитини під час його перебування під опікою осіб, що заміщають батьків * 17. право дітей знати про своє походження * 18. збереження контактів між дітьми та батьками * 19. реабілітація біологічної сім'ї * 20. допомога по завершенні перебування під опікою, щоб допомогти молодій людині впоратися з майбутніми проблемами.

...

Дотримуючись європейської нормативної бази, держава повинна трансформувати структуру послуг із соціального захисту дітей та державної опіки над ними із орієнтованої на заклади на засновану на інших альтернативах догляду, що замінює сім'ю, і збільшити зусилля з розвитку неінституційного догляду та підтримки дітей та їх сімей як превентивних заходів».

В контексті євроінтеграції маємо дотриматися таких рекомендацій Єврокомісії⁸⁸

«Україна перебуває на початковій стадії підготовки у сфері соціальної політики та зайнятості. Протягом звітного періоду досягнуто обмеженого прогресу.

87 <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua/1680a85a60>

У наступному році Україна, зокрема, має:

88 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

...

- розробити та ухвалити комплексну реформу деінституціалізації системи догляду за дітьми та розпочати її впровадження, враховуючи ситуацію дітей-переміщених осіб».

Минулого року Комітет ООН з прав дитини надав Україні наступні рекомендації:

«Діти, позбавлені сімейного оточення.

27. Звертаючи увагу держави-учасниці на Рекомендації щодо альтернативного догляду за дітьми, Комітет рекомендує державі-учасниці:

(a) Подальше посилення процесів деінституціалізації;

(b) підтримувати та сприяти сімейному догляду за дітьми, де це можливо, включаючи дітей, які були внутрішньо переміщеними особами

та шукали притулку за кордоном, а також зміцнювати свою систему прийомної опіки для дітей, які не можуть залишатися зі своїми сім'ями;

(с) забезпечити адекватні гарантії та чіткі критерії, засновані на потребах, а також якнайкращих інтересах дитини, для визначення того, чи слід передати дитину під альтернативний догляд, і забезпечити періодичні перегляди розміщення;

(d) терміново переглянути позицію Уряду про те, що діти в установах, тимчасово розміщених за кордоном, повинні залишатися разом, оскільки це заважає приймаючим країнам забезпечити належне розміщення цих дітей з належною підтримкою відповідно до системи соціального захисту приймаючої країни;

(e) вести переговори з країнами, які приймають дітей, позбавлених сімейного оточення, з держави-учасниці, щоб такі діти були розміщені в сімейних умовах або невеликих високоякісних групових будинках і щоб були вжиті заходи для забезпечення збереження їх культурного та соціального коріння, включно з їхньою мовою;

(f) у співпраці з міжнародним співтовариством вжити всіх необхідних заходів для сприяння поверненню дітей, які, як повідомляється, були примусово переміщені на територію російської федерації або на територію, контрольовану збройними силами російської федерації або афілійованими збройними групами.

Компонент 9 «Організація захисту, попередження і реабілітація дітей у контакті з законом»

Дослідження

На жаль, як би добре не працювала система захисту дитини у всіх компонентах, уникнути ситуацій, коли діти долучені до правосуддя, неможливо. Це може бути як під час розлучення батьків чи прийняття рішень про позбавлення їх батьківських прав, так і як наслідок скоєння правопорушення. За будь-яких причин важливо забезпечити дотримання прав дитини, проте на практиці є з цим труднощі.

Особливо цінним є результати дослідження 2023 року «Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні» проведене Харківським інститутом соціальних досліджень за підтримки Ради Європи⁸⁹:

«Профілактика правопорушень серед неповнолітніх

Хоча в Україні існує певна нормативна база, плани та концепції, спрямовані на захист прав дитини у кримінальному процесі, деякі важливі аспекти все ще залишаються невирішеними. Так, навіть після набрання чинності законом «Про Національну поліцію» статус поліції превентивної діяльності сьогодні так і не закріплений відповідним чином у законодавстві. Через це штатна структура, функції та повноваження поліції превентивної діяльності може змінюватися через підписання наказів на рівні міністерства, що становить певний виклик.

Попри високу суспільну значущість діяльності ювенальної поліції, її розвиток, на жаль, не є пріоритетом для Національної поліції. Цьому напрямку, в першу чергу, бракує спеціалістів, наявне навантаження у понад 7 млн. дітей на 1 340 ювенальних поліцейських призводить до неможливості ефективно виконувати повноваження. Це впливає на високу плінність кадрів та відсутність мотивації у персоналу.

Найпоширенішою роботою, котру сьогодні виконує ювенальна поліція, є виявлення адміністративних порушень та складання адміністративних протоколів, і це розглядається не лише як захід реагування. Дослідження показало, що покаране правопорушення має менше шансів щодо повторення, тож, відповідно, адміністративну практику вважають ще й заходом профілактичного впливу.

⁸⁹ https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Report_JuV_Just_final-version_2023.pdf

Важливим ресурсом для якісного виконання всіх видів робіт із дітьми, які вимагають професійного досвіду та навичок, є міжсекторальна співпраця, зокрема взаємодія з соціальними службами та громадськими організаціями, оскільки індивідуальна чи групова корекційна та профілактична робота з дітьми має здійснюватися саме цими структурами. Сьогодні на практиці якість такої роботи в кожному випадку залежить від бажання конкретного ювенального поліцейського допомогти дітям та від готовності шукати відповідних спеціалістів, налагоджувати з ними контакти та залучати їх до співпраці. Окремим ризиком та приводом додаткової уваги в цьому випадку стають персональні дані дитини, які фактично залишають замкнену інформаційну систему МВС та переходять до інших організацій.

Проведення опитування/допиту дитини в «Зелених кімнатах» на сьогодні залишається викликом для всіх суб'єктів, зокрема і для органів поліції. Практичне використання «Зелених кімнат» залишається вкрай малим, навіть за їхньої наявності в певному регіоні. Кількість поліцейських зі спеціальними знаннями щодо проведення опитування/допиту дитини залишається фрагментарною. Тренінги та навчання здебільшого проводяться міжнародними та громадськими організаціями.

Ігнорування потреб дитини, особливостей сприйняття дитини, підпорядкування потреб дитини потребам працівників поліції є частими проблемами, про що зазначали респонденти. Це, в свою чергу, посилюється незнанням, нерішучістю чи неможливістю захисту дитини з боку її представників – батьків, опікунів, соціальних працівників. На думку опитаних респондентів, на практиці діти в поліції перебувають у сильній залежності від волі працівника поліції; якщо для нього інтереси та права дитини є пріоритетом – вони в безпеці, інакше виникають суттєві порушення прав дитини.

Права дітей під час судового розгляду

1. Судовий розгляд і решта етапів кримінального процесу не є адаптованими до потреб дитини. Наявність багатьох перелічених прав дитини як учасника судового розгляду здебільшого має формальний характер та враховується лише при складанні процесуальних документів, які мають чітко відповідати вимогам процесуального закону.
2. Фактично дитина позбавлена можливості самостійно користуватися наданими йому/їй процесуальними правами. Це полягає в тому, що замість дитини від її імені та не завжди на її користь виступають батьки/опікуни, адвокати, педагоги, представники служб у справах дітей тощо.
3. З іншого боку, брак кваліфікованих фахівців і міждисциплінарної та міжсекторальної співпраці не дозволяє прокурорам та суддям глибоко зрозуміти поведінку дитини, яка скоїла злочин. А окремі судові вирoki навіть свідчать про відсутність намагань зрозуміти мотиви вчинку дитини. Це призводить до масового винесення

обвинувальних вироків із призначенням покарання з випробуванням, яке в реальному житті майже жодним чином не обмежує дитину. Це, в свою чергу, може призводити до недосягнення мети покарання, а саме – зміни поведінки дитини та до повторного скоєння нею злочинів.

Реінтеграція дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Найефективніша робота пробації щодо неповнолітніх організована в секторах ювенальної пробації в Україні. Підрозділам служби пробації часто бракує персоналу, досвіду та інших ресурсів для забезпечення належного соціально-виховного супроводу засудженої дитини.

Розроблено та впроваджено різні інструменти роботи з неповнолітніми, наразі діють 4 пробаційні програми*, зокрема спрямовані на формування життєвих навичок, правової свідомості, зміни прокримінального мислення, попередження вживання психоактивних речовин, а також подолання агресії. Значна частина дітей показує високу результативність проходження цих програм. Окрім того рівень рецидиву серед дітей, які стоять на обліку в пробації, не перевищує 2-3%.

Разом із тим, потребує розширення наявний перелік покарань, не пов'язаних з ізоляцією дитини, але таких, які забезпечують активне просування дитини на шляху свого виправлення, – громадські та виправні роботи, проходження реінтеграційних програм, обов'язкове повернення до навчання тощо. Ключовим результатом виправлення має бути усвідомлення дитиною свого вчинку, а не просто звільнення від покарання з випробуванням.

Важливим є дотримання права на конфіденційність та недоторканість приватного життя при підготовці досудових доповідей на дитину. На жаль, поки що на практиці періодично трапляються розголошення даних про статус обвинуваченого неповнолітнього в школах, за місцем роботи та проживання.

Також бракує механізмів контролю за складанням досудових доповідей щодо неповнолітніх, що нерідко призводить до їхнього формального написання і, відповідно, відсутності належної інформації для суду для прийняття виваженого комплексного рішення щодо дитини.

Існує проблема кадрового забезпечення фаховими працівниками, які мають відповідні знання щодо роботи з обвинуваченими неповнолітніми. Особливо це стосується підрозділів служб пробації в областях, що призводить до неефективного виконання соціально-виховної роботи з дітьми.

Потребує налагодження взаємодія органів пробації з іншими суб'єктами ювенальної юстиції, зокрема соціальними службами, поліцією, садками.

* Насправді нараховується 5 пробаційних програм, у згаданому дослідженні пропущена щодо запобігання домашнього насильства.

Збір даних і незалежний моніторинг

1. В Україні здійснюється систематичний збір величезних обсягів інформації щодо дітей, які мали контакт із законом.
2. Попри велику кількість інформації, яка збирається, вона не повністю відповідає вимогам Керівництва щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх. Наприклад, відсутні окремі дані про кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності у віці 16-18 років; багато державних структур збирає статистику щодо дітей, але бракує координації такої роботи, потрібен окремий орган чи установа, які б відповідали за державну політику щодо дитини в сфері кримінального правосуддя.
3. Застарілими є підходи до обробки та доступу до великої кількості статистичної інформації, вони мають бути переглянуті. Доступ до такої інформації ускладнений, потребує значних зусиль із додаткової агрегації чи виокремлення.
4. Досі в Україні існує невелика кількість ініціатив щодо незалежного моніторингу дотримання прав дітей, які перебувають у контакт із законом.
5. Без створення системи правосуддя, дружнього до дитини, визначення відповідального державного органу та його нормативного забезпечення ситуація з інформацією про дітей в контакт/в конфлікті з законом, та політикою в цій сфері залишатиметься за межами державних пріоритетів.

90 https://drive.google.com/file/d/1r34OWII_EtanOdfj2VzMAzyjQxg_m7Ai/view

Проблематика врахування думки дитини під час цивільних справ висвітлена в дослідженні «DeJure»⁹⁰:

«На практиці існує системна проблема відмови неповнолітнім дітям у доступі до правосуддя, незважаючи на положення закону, які гарантують право дитини звертатися до суду.

Положення закону, які зобов'язують розглядати справи, що стосуються інтересів дітей, за наявності висновку та за участі органів опіки та піклування, не реалізуються на практиці у значній частині сімейних справ. Це може мати негативний вплив на інтереси дітей, які залишаються без захисту органу, який відповідно до закону повинен допомагати дітям у здійсненні ними своїх сімейних прав.

Чимало судів під час вирішення справ щодо спорів про визначення місця проживання дитини продовжують інерційно застосовувати презумпцію переваги прав матері на проживання з дитиною, попри відповідну практику Великої палати Верховного Суду.

У справах позовного провадження понад **30%** справ, які стосуються інтересів дітей розглядається понад пів року, 11% понад рік. У

справах про усиновлення вимога щодо оперативності судового розгляду дотримується у 89% справ, де судовий розгляд триває до 3-х місяців. Від 3 до 6 місяців судовий розгляд триває в **4,5%** справ про усиновлення, від 6 місяців до одного року - в **6%** справ. Це вочевидь пов'язано з тим, що в справах про усиновлення немає спору між сторонами справи.

Після повномасштабного вторгнення значно почастишали випадки, коли чоловіки є позивачами у справах щодо визначення місця проживання дитини. Ймовірно це пов'язано з тим, що самостійне виховання дитини в умовах воєнного стану дає підставу для відстрочення мобілізації та дає змогу виїжджати за кордон».

Рекомендації

Експерти Харківського інституту соціальних досліджень пропонують:

«Міністерству соціальної політики України

13. Провести перевірку роботи служб у справах дітей щодо координації роботи міждисциплінарних команд, які утворюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 585 від 1 червня 2020 року «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» для допомоги кожній дитині, котра зазнає складних життєвих обставин, зокрема й тій, що перебуває в конфлікті з законом.

Державній судовій адміністрації

15. Запровадити в кожному суді посаду ювенального слідчого судді, який би розглядав усі питання стосовно супроводження розгляду справ, у яких обвинуваченими, свідками чи потерпілими є неповнолітні.

16. Створити дружню до дитини інфраструктуру в кожному суді, який повинен мати спеціально облаштовану залу судових засідань для розгляду справ за участю дітей та щодо дітей.».

Компонент 10 «Координація, взаємодія та перенаправлення»

Дослідження

Ми поділяємо позицію ЮНІСЕФ, що відносини та взаємодія між усіма компонентами та суб'єктами всередині системи захисту дитини є найважливішими, оскільки саме результати цих взаємодій складають систему. Також міжнародні експерти вважають координацію між секторами та рівнями, включаючи регулярні системи перенаправлення тощо, необхідним компонентом ефективних систем захисту дітей. Тому виділили всі типи відносин між різними компонентами системи – як окремий, рівноцінно важливий компонент.

Разом з тим, цій темі приділено мало уваги як окремій проблемі, проте іноді згадується в контексті дослідження інших компонентів.

В контексті деінституціалізації саме компонент координації, взаємодії та перенаправлення вважають таким, що зіграв вирішальну роль у відсутності поступу. Так, на думку дослідників УМПД у 2020 році, коли було детально проаналізовано регіональні плани деінституціалізації та процес їх впровадження у 6-и регіонах, зазначено:

«Ми переконані, що ключовою проблемою, яка перешкоджає належному впровадженню реформи в кожному регіоні є відсутність координації чи її недостатність з боку керівництва регіону найвищого рівня і брак міжвідомчої взаємодії.

Практика показує, що відповідальність і за розробку РП, і за виконання її заходів, покладена на обласні служби у справах дітей, які, як правило, відчувають гостру потребу у кадрах та перевантажені виконанням інших функцій. Крім того, служби у справах дітей не можуть впливати на виконання тих завдань, які не входять до сфери їх повноважень і компетенцій, зокрема на розвиток освітніх, соціальних чи медичних послуг, на інформаційну політику в регіоні чи тим більше на трансформацію закладів, наприклад, сфери освіти.

Деінституціалізація – це міжвідомча реформа, яка передбачає залучення багатьох сфер і представників цих сфер, а тому потребує в першу чергу належної координації органом чи особою, яка має достатньо повноважень її здійснювати. У випадку регіону – це має бути щонайменше заступник голови ОДА.

У Стратегії і Плані заходів I етапу передбачено механізм, який може забезпечити відповідну координацію і міжвідомчу взаємодію, а саме – міжвідомча робоча група, яку має очолювати голова ОДА або його/її заступник. На жаль, дослідження показало, що така група навіть якщо і створена, то її зустрічі відбуваються нерегулярно, а сама діяльність є досить формальною. Крім того, заходи у межах Розділу 1 РП «Координація і міжвідомча взаємодія» виписані формально, не враховують рекомендації Мінсоцполітики, не достатньо висвітлюють потреби, але й навіть ті, що виписані – не виконуються».

Дуже гостро проявляється проблема відсутності міжвідомчої взаємодії на рівні громади. Так, експерти проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» виявили наступне:

«В переважній більшості громад-учасниць Проєкту відсутні затверджені на місцевому рівні механізми міжвідомчої взаємодії щодо організації соціальної підтримки дітей та сімей з дітьми.

В свою чергу призводить до неналежного дотримання законодавчих та урядових нормативно-правових актів, які визначають повноваження різних суб'єктів при забезпеченні прав та найкращих інтересів дітей, зокрема Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585.

Зокрема відмічаються:

- труднощі у міжвідомчій співпраці та взаємодії, пов'язані з війною, а також з укрупненням громад і збільшенням кількості жителів, за яких відповідає керівник громади;
- інші суб'єкти, крім служб у справах дітей (далі – ССД), що мають бути долучені до соціального захисту дітей (освіта, медицина тощо):
- умовно розділяють закони і постанови Уряду на «свої» і «соціальні», ігноруючи останні навіть попри чітко визначені в них свої повноваження;
- майже не надають пропозицій до змісту заходів щодо соціального захисту дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, хоча номінально входять до складу відповідних міждисциплінарних команд;
- недостатність кваліфікованих кадрів відповідних суб'єктів».

⁹¹ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

В контексті захисту дітей від жорстокого поводження Eurochild зазначає⁹¹:

«Українське законодавство визнає необхідність захисту дітей від усіх форм жорстокого поводження з дітьми та визначає суб'єктів, відповідальних за виявлення, повідомлення та реагування на такі випадки. На практиці існує декілька перешкод для забезпечення ефективного захисту дітей: проблеми міжгалузевої співпраці; ...».

І щодо гальмування розвитку сімейних форм виховання дослідники СОС Дитячі Містечка як проблему визначили⁹²:

«...низька координація між соціальними, медичними та освітніми сервісами, низька якість цих послуг».

Рекомендації

В контексті деінституціалізації БО «Надія і житло для дітей» надає наступні пропозиції⁹³:

«Удосконалити механізми міжвідомчої та міжсекторальної координації заходів з деінституціалізації на національному рівні.

...

Створити в регіонах координаційні групи (міжвідомчі центри) для організації прозорих і зрозумілих процесів направлення/перенаправлення дітей та сімей для отримання послуг».

Щодо удосконалення взаємодії на рівні громади, то експерти проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» рекомендують:

«Розроблення на підставі законодавчих та урядових нормативно-правових актів порядку міжвідомчої взаємодії, який включає: виявлення дітей в стані небезпеки, дітей, які потреби яких не задовольняються на належному рівні, та сімей з дітьми, які потребують підтримки, взаємoinформування про такі категорії населення, вжиття заходів невідкладного реагування, планування та виконання заходів щодо попередження складних життєвих обставин сімей з дітьми, організації надання допомоги, та затвердження його органом місцевого самоврядування.

Це дозволить попереджати намагання деяких суб'єктів самоусунутись від виконання законодавства, що регламентує саме їх повноваження в соціальній сфері, посилить їх включеність у забезпечення соціальної підтримки сімей з дітьми, прискорить більшість процесів організації якісної та своєчасної допомоги, сприятиме інтеграції різних сфер (насамперед освітнього, медичного та соціального компонентів).

При цьому слід забезпечити ретельний контроль на рівні голови чи його заступника за діяльністю усіх суб'єктів, що входять до складу виконавчих органів та комунальної власності, щодо неухильного дотримання вищезазначеного механізму».

Становлення і розвиток інтегрованих соціальних послуг, які є частиною системи захисту прав дитини, не можливий без ефективних взаємовідносин. Для реалізації таких послуг МБО «Партнерство «Кожній дитині» рекомендують⁹⁴:

⁹² https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

⁹³ <http://hopeandhomes.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Zvit-PID-MASKOlu-TURBOTY.pdf>

⁹⁴ https://www.unicef.org/ukraine/media/36691/file/Unicef_Integrated%20social%20services.pdf

«Модель організації інтегрованих соціальних послуг для сімей з дітьми, максимально ефективна за умови міждисциплінарного підходу та міжвідомчої взаємодії при ухваленні рішень в інтересах дитини. Вкрай важливо посилити координацію та взаємодію на рівні громад, органів місцевого самоврядування. Усі представники різних відомств та секторів мають чітко зрозуміти і виконувати свою роль у моделі інтегрованих соціальних послуг для забезпечення найкращих інтересів дитини. Розробка міжвідомчої та міжсекторальної системи координації та перенаправлення, узгоджені посадові інструкції, керівні принципи, спільне планування та бюджетування. Запровадження спільного навчання працівників соціальних служб, служб у справах дітей, охорони здоров'я та освіти та ін.

Формування чітких та зрозумілих для всіх суб'єктів взаємодії правил при виявленні та реагуванні на загрози життю та здоров'ю дітей, реагуванні на складні життєві обставини, виявлення дітей з порушенням розвитку тощо. Важливим є визначення представників суб'єктів, створення робочої групи для розробки Порядку міжвідомчої взаємодії та алгоритмів виявлення, реагування та інформування про дітей та сім'ї з дітьми. Затвердити на рівні громади Порядок взаємодії суб'єктів під час впровадження інтегрованого підходу для профілактики, виявлення та подолання або мінімізації складних життєвих обставин для сімей з дітьми. До Порядку міжвідомчої взаємодії громади можна також включити протоколи, алгоритми та посадові інструкції для відповідальних у кожному випадку. Наприклад, корисними додатками до порядку будуть протоколи взаємодії щодо виявлення дітей з порушеннями розвитку та інвалідністю, сформовані залежно від суб'єкта виявлення».

Експерти Eurochild також зазначають⁹⁵:

«Важливо зміцнювати та заохочувати багатосекторальне співробітництво між організаціями, які працюють з дітьми, забезпечуючи належне навчання для всіх організацій, відповідальних за захист дітей».

Комітет ООН з прав дитини у 2022 році запропонував наступне в контексті органу, відповідального за координацію⁹⁶:

«Координація

Комітет рекомендує державі-учасниці посилити мандат Координаційної ради або Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, щоб забезпечити чіткий мандат і достатні повноваження на високому міжміністерському рівні для координації всієї діяльності, пов'язаної з виконанням Конвенції та факультативних протоколів до неї на міжгалузевому, національному, регіональному та місцевому рівнях. Держава-учасниця повинна забезпечити зазначений координаційний орган необхідними людськими, технічними та фінансовими ресурсами для його ефективної діяльності».

⁹⁵ <https://eurochild.org/uploads/2023/11/Childrens-Rights-Political-will-or-wont.pdf>

⁹⁶ <https://digitallibrary.un.org/record/3992527#record-files-collapse-header>

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ, ПОТРЕБИ І ПРОПОЗИЦІЇ ЦІЛЬОВИХ ГРУП У РОЗРІЗІ КОМПОНЕНТІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ФОКУС-ГРУП

У межах реалізації проєкту було проведено 5 фокус груп з цільовими групами, які були спрямовані на виконання таких завдань:

- виявити проблеми, які перешкоджають реалізації прав дітей, забезпеченню їх найкращих інтересів;
- встановити перепони, які заважають якісному виконанню суб'єктами у сфері охорони дитинства професійних обов'язків;
- визначити потреби цільових груп у сфері захисту дитини за компонентами системи захисту дитини.

Цільовими групами для реалізації цього завдання визначено: діти, батьки дітей, спеціалісти служб у справах дітей, надавачі послуг, експерти.

Технічні та організаційні деталі проведення фокус груп викладені у Додатку 2.

ФОКУС ГРУПА

«ДІТИ»

Участь взяли діти від 9 до 12 років, з внутрішньо переміщених та багатодітних родин. Було з'ясовано, що усі діти навчаються в загальноосвітніх закладах, всі мали досвід отримання необхідних медичних послуг.

Частина дітей умовно знає про центри соціальних служб через призму отримання їхніми родинами натуральної допомоги.

Вцілому для свого віку діти досить непогано ознайомлені зі своїми правами в сім'ї та в школі, зокрема вони знають, що з деяких питань мають питатися дозволу батьків і це нормально, бо саме батьки за них несуть відповідальність. При цьому діти відмітили, що вони мають право не слухатись батьків, якщо ті говорять їм зробити щось незаконне або небезпечне. Цікавим є те, що на питання чи мають право діти слухати музику, яку захочуть, частина учасників відповіла, що ні – не можна слухати російську музику в громадських місцях і музику з лайливими словами. При цьому слід відмітити, що усі діти і під час проведення фокус-групи і під час вільних ігор між собою спілкувались виключно українською мовою, хоча значна частина з них евакуювалась зі Сходу, зокрема з м. Маріуполь.

На питання чи знають учасники, куди звернутись у разі, якщо їм буде потрібна допомога, діти відповіли, що можна звернутись до своїх рідних або до поліції. Зокрема діти сказали, що якщо їх ображають в школі можна звернутись до вчителя, якщо на вулиці – до батьків або до поліції, якщо вдома – до поліції або до органів опіки та піклування. Тобто деякі учасники знають, що орган, який захищає дітей в їхньому місті – це орган опіки та піклування. Проте жоден з дітей не знає де цей орган і як до нього звернутись.

На питання, який головний орган в державі, який захищає дітей всі учасники хором відповіли, що це ЗСУ. Інших варіантів названо не було.

На питання чи стикались діти з несправедливістю до себе, чи порушувались їхні права більшість учасників почала згадувати, коли їх карали батьки за провини братів чи сестер, або коли батьки заставляли їсти суп.

Також деякі діти жалілись на поведінку вчителів, коли їм не дають відповіді під час уроку, хоча вони підіймають руку.

Водночас частина дітей розповіла про те, що вини спостерігали як одні діти ображають інших дітей (булінг в школі). При цьому були випадки коли вчителі не захищали постраждалих. При цьому діти почали ділитись про це тільки тоді, коли питання було сформульовано не щодо них, а щодо інших дітей (тобто про себе діти розповідати не хотіли).

Також дві дівчинки розповіли, що на дитячому майданчику, де вони гуляють, їх ображають жінки похилого віку, які сидять там неподалік (кричать, сваряться, кидаються палками). При цьому дівчатка зазначили, що вони не знають як себе захистити у такій ситуації.

Щодо того чи питають дорослі думку своїх дітей з різних питань частина учасників відповіла, що батьки інколи (але не завжди) питають у них що вони хочуть поїсти чи що одягнути. Проте питання з переїздом, зі школою вирішувалося без дітей. Разом з тим питання щодо вибору секцій, кружків вирішується за участі усіх дітей-учасників (кожна дитина ходить на якісь додаткові заняття, які сама обрала).

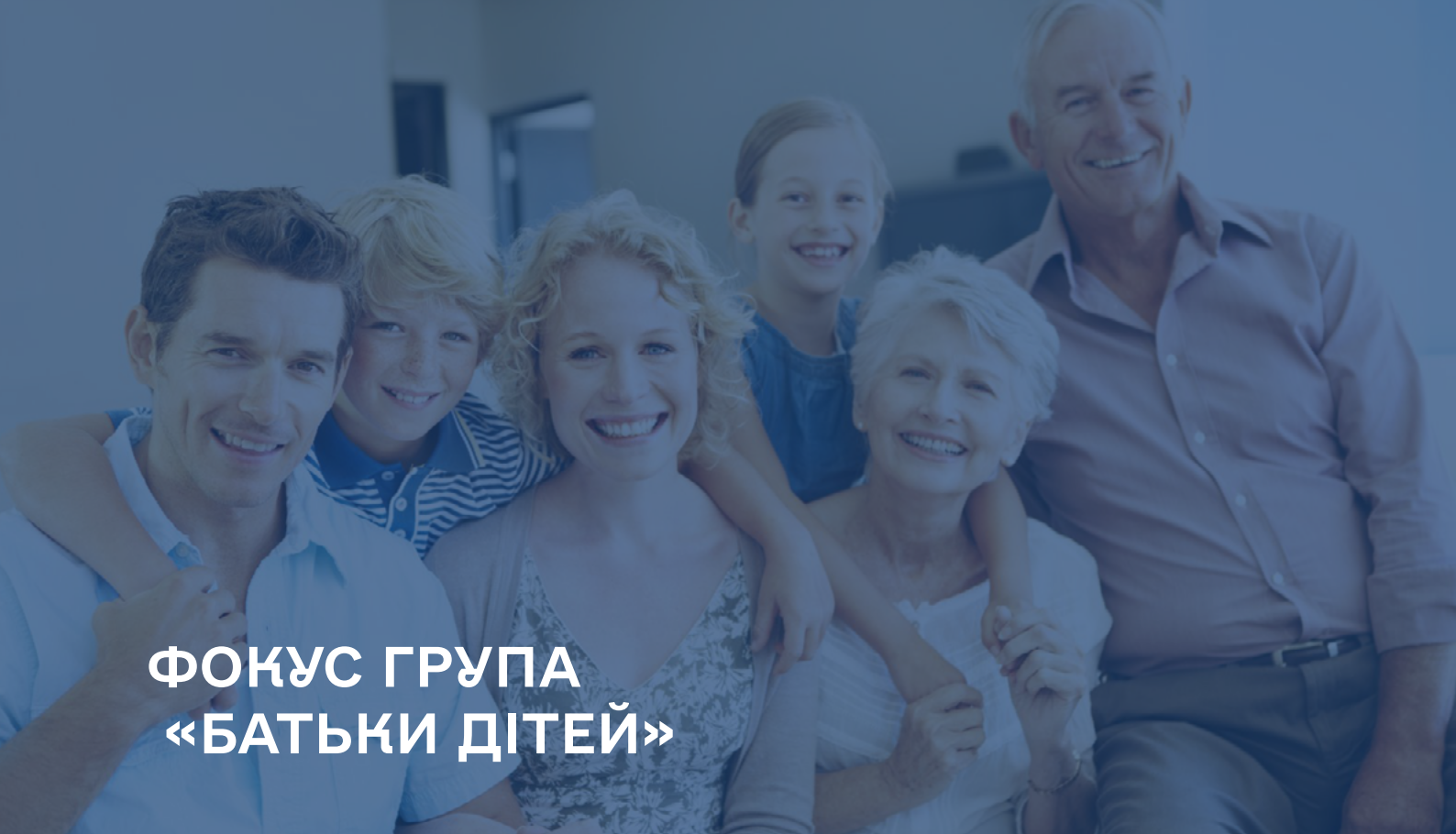
На питання що таке інтернати можна окремо відмітити такі відповіді: «це такі місця, куди батьки віддають дітей, яких не хочуть. Їх можуть віддавати зовсім маленькими, а можуть і підлітками», «Коли мені було вісім років я лежала в лікарні, і там були троє дітей з інтернату. Два хлопчика і одна дівчинка. До них приїжджали раз в місяць. Їм ніхто нічого не привозив. Можна сказати, вони не доїдали, і я їм віддавала свою їжу». Інша дівчинка розповіла, що її рідна тітка взяла в свою сім'ю на виховання чотири дитини з інтернату на додачу до трьох своїх рідних.

На питання чи взагалі інтернати потрібні, чи це хороше місце усі діти хором відповіли – ні. Ніхто з учасників не хотів би туди потрапити.

Усі діти погодились із тим, що інтернати слід закрити і знайти кожній дитині з таких закладів сім'ю, але тільки хорошу, щоб їх там не ображали і не повторився минулий досвід.

На питання що було б класно зробити, у місті, щоб дітям було краще, учасники висловили потребу у хороших безпечних дитячих майданчиках, парках, дворах. Зокрема діти розповіли, що часто там, де вони гуляють не дуже безпечно – багато руйнувань, де можна легко поранитись.

На питання чи були діти чи ходять діти укриття під час тривоги усі відповіли, що ходять лише в школі під час навчання. А про укриття біля своїх будинків вони навіть не знають.

ФОКУС ГРУПА «БАТЬКИ ДІТЕЙ»

Компонент 3: «Урядування (управління системою)»

Жоден з учасників не знав який орган на центральному рівні відповідає за захист дітей. Водночас лише дві мами назвали орган, який відповідає за захист дітей на рівні міста – орган опіки та піклування та служба у справах дітей, оскільки ця служба допомагала одній мамі у вирішенні питання позбавлення батьківських прав батька її дитини, що ухилявся від виконання своїх батьківських обов'язків, а іншій – в оформленні її внутрішньо переміщеної дитини з особливими освітніми потребами в загальноосвітній заклад.

Компонент 5: «Людські ресурси»

Учасники вважають, що основною причиною відсутності необхідних їхнім дітям послуг та фахівців в громаді є неналежна оплата праці цих фахівців та неналежний рівень їхньої кваліфікаційної підготовки.

Компонент 6: «Фінансове забезпечення»

Частина учасників (батьки дітей з інвалідністю) відмітила неналежний рівень державної підтримки сімей з дітьми з інвалідністю, особливо в частині фінансування реабілітаційних послуг.

Компонент 7: «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

Згідно інформацією, наданою однією із учасниць, тільки у неї раз на рік запитують про потреби її сім'ї у послугах і допомозі, оскільки вона є самотньою матір'ю трьох дітей, один з яких з комплексними порушеннями розвитку.

Усі батьки відмітили, що їхні діти отримують освітні та медичні послуги.

В частині освітніх послуг були відмічені наступні проблеми:

- відсутність реагування педагогічних працівників на булінг по відношенню до дитини з особливими освітніми потребами. Зокрема мама розказала, що зверталась до шкільного психолога для надання допомоги дитині, оскільки помітила, що дитина сумна, часто плаче, замкнулась в собі. Проте психолог повідомила мамі, що не виявила у дитини проблем. Також ця мама поділилась, що за словами дитини був випадок, коли над нею сміялися інші діти, а помічник вчителя голосно сказала на весь клас, що дівчинка так ходить, бо вона «ДЦПешниця». На зауваження мами «Ви не маєте права діагноз казати» ця помічниця почала виправдовуватись, що такого не було. Також цією мамою було помічено, що вчителі занадто часто пропонують їй забрати дитину із занять раніше або взагалі не приводити в школу. На її думку вони просто не хочуть на себе брати відповідальність. Тобто в школі вчителі і адміністрація роблять такі умови, щоб максимально діти не перебували в закладі. Був випадок, коли вчителька прямо сказала, що як було добре коли половина учнів була на онлайн-навчанні.
- Водночас інша мама повідомила, що коли її дитину образили і обізвали, класна керівниця відреагувала дуже швидко і на думку цієї мами якісно – провела роботу і з дітьми і з їхніми батьками;
- наявність у висновку ІРЦ рекомендації щодо навчання дитини за конкретною спеціальною освітньою програмою, яка впроваджується винятково у спеціальній школі з інтернатом за межами міста. Такий висновок став причиною категоричної відмови загальноосвітніх закладів приймати дитину на інклюзивне навчання попри готовність матері. При цьому автобуси до населеного пункту, де знаходиться інституція, ходять раз на 3 години, підвезення дітей до закладу відсутнє;
- складнощі у оформленні внутрішньо переміщених дітей на навчання в загальноосвітній заклад. Одна з мам розповіла, що вдалося влаштувати дитину на навчання лише з четвертої спроби і виключно за сприяння органу опіки та піклування.

Щодо медичних послуг було відмічено тотальний дефіцит у профільних спеціалістах в комунальних закладах охорони здоров'я.

Стосовно реабілітаційних послуг були присутні дві мами, діти яких мають право на отримання відповідних послуг. Було високо оцінено якість відповідних послуг, що надаються раз на рік за кошти державного бюджету з виїздом до обраних батьками надавачів. Проте було визначено їх катастрофічну недостатність. Також за певні послуги відповідно до цієї державної програми батькам необхідно доплачувати (до 10 тис. грн).

Також одна з мам поділилась, що члени міської лікарсько-консультативної комісії чинили деякий тиск на неї, зтягуючи із продовженням індивідуальної програми реабілітації її дитини, з метою недопущення її відмови від отримання реабілітаційних послуг дитиною в комунальному закладі міста. Водночас

вона оцінює такі послуги як абсолютно неякісні, що не приносять її дитині користі, а лише відбирають час: «Ми прийшли в поліклініку. Нам потрібен повний масаж тіла. Ліміт – 30 хв., включаючи час на роздягання дитини. Тобто виходить по 10 хв на ручки і ніжки. Проводиться заняття з лікувальної фізкультури по старинці шляхом спускання – підймання по сходах. А моя дитина й так по сходах щодня на третій поверх сама підіймається». Зокрема ця мама повідомила, що у відповідному комунальному закладі за кошти ЮНІСЕФ було закуплене професійне обладнання для здійснення відповідної реабілітації, проте воно понад рік не використовується, оскільки відсутні фахівці, які б володіли необхідними навичками для роботи з ним.

В контексті соціальних послуг тільки дві мами з багатодітних родин повідомили про отримання натуральної допомоги від центру соціальних служб. Лише одна мама поінформувала, що до неї в родину раз на рік приходить ФСР та питає про потреби сім'ї.

Також батьки дітей з особливими освітніми потребами знають про послугу супроводу дитини під час інклюзивного навчання і одна мама навіть супроводжувала свою дитину певний час, але без оформлення і безкоштовно. Жоден із батьків не знав, що вже існує нормативно закріплена можливість надавати таку послугу за заробітну плату.

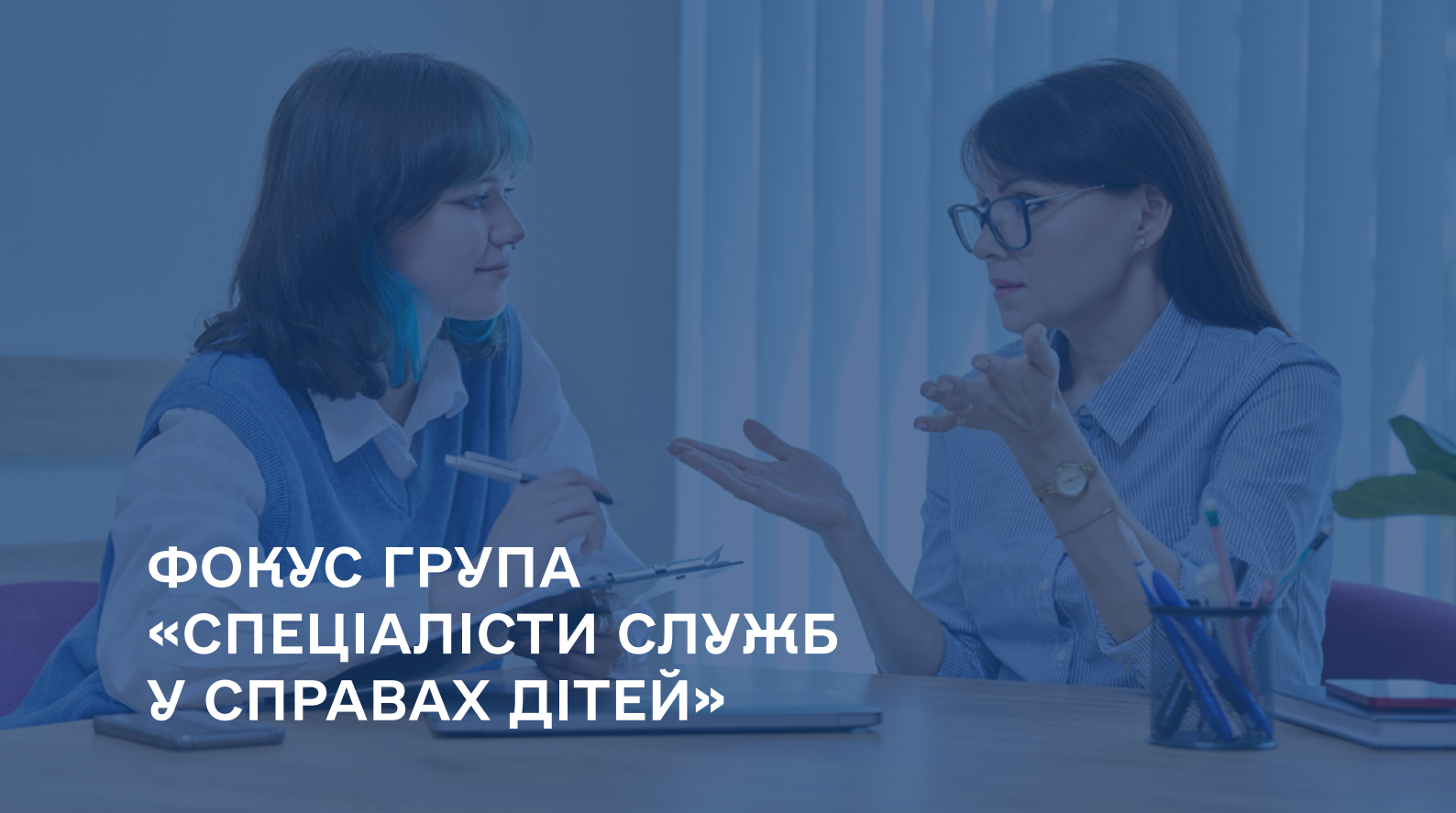
Жоден із учасників не поінформував про отримання їхніми дітьми послуг із психологічної підтримки та не знає про можливості щодо таких послуг у їхній громаді.

В контексті деінституціалізації учасники відмічають основними перепонами у цьому процесі: відсутність необхідних послуг та фахівців в громадах за місцем проживання їхніх дітей, відсутність організованого підвезення дітей до спеціальних закладів, а також сприяння ІРЦ у направленні таких дітей до інституцій.

Разом із тим батьки повідомили про відсутність у них інформаційних ресурсів щодо усіх наявних послуг (як комунальних так і благодійних) для їхніх сімей та дітей в громаді.

Пропозиції

Утворення відповідної єдиної інформаційної бази, що містила б відомості про усі послуги, контакти, адреси, умови їх отримання.

ФОКУС ГРУПА «СПЕЦІАЛІСТИ СЛУЖБ У СПРАВАХ ДІТЕЙ»

Компонент 1: «Культура сприйняття дитини в суспільстві»

Значна частина учасників визначила відсутність бажання у громадян брати у свої сім'ї на виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Компонент 3: «Урядування (управління системою)»

Учасники відмітили, що на рівні громад не відчувають і не до кінця розуміють розподіл повноважень між Мінсоцполітики та Нацсоцслужбою. При цьому частина учасників наголосила на відсутності будь-якої методичної підтримки з боку зазначених органів.

Декілька учасників відмітили, що бачать від цих органів лише контроль та моніторинг, що сприймається синонімічно, а також надання завдань.

Місце Держдіти в системі центральних органів виконавчої влади також залишається для представників ССД не проясненим. Частина учасників вважають, що повноваження такого органу теж будуть зведені до контрольних: «Ми будемо здавати більше звітів».

Пропозиції

Одна учасниця висловила думку, що покращило б статус і повноваження, ефективність роботи ССД утворення вертикалі державних органів, виведення ССД із системи місцевого самоврядування.

Компонент 4: «Дані та аналітика»

Механізми моніторингу та збору даних у сфері захисту дітей були оцінені учасниками як неналежні в частині їх фактичної відсутності в частині оцінки дитячого населення, що в свою чергу впливає на низьку чисельність працівників ССД, а також проблеми з плануванням та розвитком відповідних послуг для дітей в громаді.

Також основною проблемою декілька учасників визначили те, що інституції не інформують органи опіки та піклування про те, що в них навчаються і проживають діти з відповідних громад попри існуючий нормативно затверджений обов'язок. Це призводить до того, що громади не володіють даними щодо кількості дітей, які проживають в інституціях і не мають можливості планувати послуги для них з метою реінтеграції в сім'ю.

Пропозиції

Повернути норму законодавства, що перш ніж зарахувати дитину на цілодобове перебування в інтернаті треба брати дозвіл органу опіки і піклування, тоді ССД матимуть відповідну картину і бачити хто із дітей громади зарахований на таке перебування.

Компонент 5: «Людські ресурси»

В частині релевантності нормативних показників щодо кількості спеціалістів у ССД учасниками було відмічено, що відповідні показники не враховують внутрішню міграцію дітей, пов'язану із воєнним станом. Крім того, у міських громадах, до майже кожної з яких приєднано сільські населені пункти, кількість працівників служб рахується по показникам міського дитячого населення, а не сільського, де нормативи більші.

Щодо потреб у спеціальному навчанні, підвищенні кваліфікації було сказано наступне: «Настільки багато повноважень, наскільки багато роботи, що просто на навчання немає сили і немає часу».

Водночас частина учасників відмітила потребу у проведенні супервізій з працівниками ССД, що наразі не практикується.

Головними причинами, що впливають на плинність кадрів ССД, були названі: низька оплата праці, відсутність надбавок за шкідливі умови праці, неналежає забезпечення безпеки праці, пов'язане із відсутністю засобів захисту, загрозами від членів деяких сімей в складних життєвих обставинах.

Особливої уваги заслуговує ситуація в зоні активних бойових дій, коли працівники ССД вимушені супроводжувати представників правоохоронних та військових органів, зокрема, при здійсненні примусової евакуації дітей, проте на відміну від силових структур не забезпечуються засобами безпеки (каски, бронежилети). Також у ССД на відміну від військових і поліцейських у таких зонах відсутні надбавки до заробітної плати.

Було відмічено необхідність у випрацюванні механізмів реагування на виявленні ССД порушення. Також було акцентовано увагу на необхідності дотримання норми Закону щодо утворення ССД як окремих юридичних осіб, що б дозволило забезпечити хоча б частково виконання норми Закону щодо обов'язковості виконання рішень ССД.

Однією з найгостріших проблем можна визначити повноваження ССД в зоні активних бойових дій, зокрема:

- працівники таких служб евакуйовані в інші міста. Алгоритми виконання ними повноважень не визначені, комісії з питань захисту дитини відсутні, їх неможливо зібрати, ФОР не можуть взагалі виконувати свої повноваження, більшість із них позвільнялись. Зокрема як надавати дітям статус постраждалих від воєнних дій та збройних конфліктів взагалі не зрозуміло: «Люди займають черги вчора, пишуть скарги і таке інше, тому що там всі діти мають право на такий статус»;
- працівники таких служб мають їздити безпосередньо в найгарячіші токи, щоб евакуювати дітей, відбирати їх у батьків для здійснення примусової евакуації. Проте якщо військові, правоохоронні органи мають засоби індивідуального захисту, надбавки до заробітної плати (близько 3000 грн за кожен виїзд), то працівники служб – ні. При цьому фактично усі працівники ССД в зоні бойових дій є внутрішньо переміщеними особами, втратили свої домівки, вимушені орендувати житло;
- немає куди вивезти і влаштувати новонароджених та інших дітей: «у нас є одна лікарня, яка є проміжною для дітей, яких відбирають. Потім прошу своїх колег з інших областей, щоб вони прийняли дітей, шукаю кошти оплачувати квитки та інші витрати».

Крім того частиною учасників було відмічено занадто велике перенавантаження звітністю, зокрема через велику кількість контролюючих органів (Мінсоцполітики, Нацсоцслужба, її тероргани, ОДА, РДА).

Щодо забезпечення інтересів дітей в умовах децентралізації більшість учасників погоджуються з тим, що цей процес був потрібним, він був на часі. Проте, було відмічено, що утворилося занадто багато дрібних і фактично неспроможних (фінансово і адміністративно) громад: «Я повинна працювати по всіх напрямках, одна людина – знати законодавство по всіх аспектах. Проте в службі має бути одна людина, що веде напрямок складних життєвих обставин, друга – сімейні форми виховання, третя – усиновлення».

Також однією учасницею було відмічено, що внаслідок децентралізації було втрачено дані по дітям, які раніше стояли на обліках в службах, загублені архіви. Це важливо, оскільки часто діти потрапляють в поле зору повторно, а їхня історія вже втрачена. Крім того втрачено кадровий потенціал районних ССД, в новоутворені громади прийшли нові фахівці, яким потрібен час, щоб навчитись.

В контексті деінституціалізації на думку учасників сприяє влаштуванню дітей в інституції відсутність в громадах за місцем їхнього проживання профільних спеціалістів, які б могли надавати необхідні послуги.

Пропозиції

Слід виокремити (як це є в профільному Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування») структурний підрозділ служби, відповідальний за сімейні форми виховання, щоб він рахувався по іншим нормативам, не прив'язаним з обслуговуванням загальної кількості дитячого населення.

Компонент 7: «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

Не було жодного учасника фокус-групи, який виявив бажання оцінити увесь спектр послуг (соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних тощо) для дітей та сімей з дітьми на предмет їх наявності у своїх громадах. Водночас частина представників ССД відмітили наявність соціальних, освітніх (у тому числі інклюзивних), медичних послуг. За реакціями інших учасників на уточнюючі запитання можна дійти висновку, що такі послуги є у кожній громаді. В процесі подальшого обговорення стало зрозуміло, що в жодній громаді не забезпечено спектр послуг відповідно до потреб.

Щодо достатності та якості відповідних послуг учасниками було акцентовано увагу на проблемі відсутності профільних спеціалістів для дітей з порушеннями розвитку, зокрема дефектологів.

До послуг, яких критично не вистачає дітям і сім'ям з дітьми в громадах, і які слід невідкладно розвивати, учасниками було віднесено патронат, юридичні послуги, соціальну послугу денного догляду для дітей з інвалідністю.

Крім того частина учасників висловила проблему у відсутності доступу дітей та сімей з дітьми до психологічних послуг. В службах відсутні психологи, які б могли проводити з дітьми бесіди, оцінювати їхній стан належним чином.

Компонент 8: «Догляд поза біологічною сім'єю»

За реакціями учасників можна дійти висновку про їх високу оцінку послуги патронату над дитиною як на предмет її гострої необхідності в усіх громадах, так і на предмет її високої якості.

Водночас учасниками було відмічено тотальний дефіцит у кандидатах в патронатні вихователі, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, тобто неготовність громадян опікуватись дітьми, які залишились без батьківського піклування.

Також учасники висловили думку, що збільшення фінансування сімейних форм виховання не матиме сильного впливу на їх розвиток.

Пропозиції

Необхідність додаткової фінансової підтримки прийомних батьків та батьків-вихователів, які не в шлюбі і виховують дітей самостійно.

Потреба запровадження фінансової підтримки такої форми виховання, як тимчасове влаштування дітей в сім'ї родичів, знайомих.

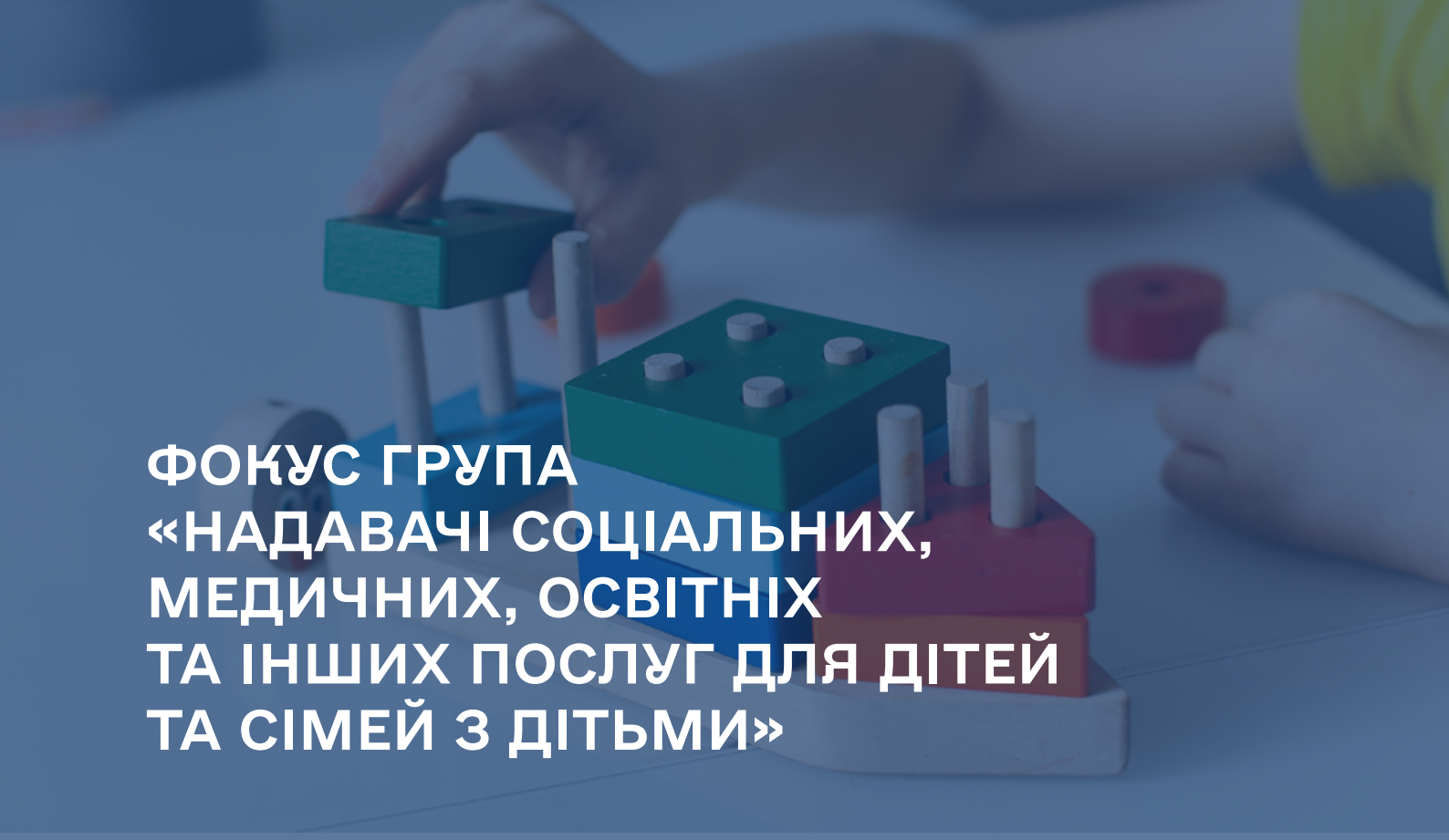
Компонент 10: «Координація, взаємодія та перенаправлення як наскрізний компонент»

В частині співпраці представників ССД з надавачами послуг, а також з колегами з інших сфер (іншими структурними підрозділами органів місцевого самоврядування громад, державними органами, зокрема терорганістами Національної поліції тощо) було відмічено наступне:

- не в усіх громадах утворені відділи соціального захисту населення, які відповідають за розвиток соціальних послуг;
- наявність співпраці з ФОР, медичними працівниками, правоохоронними органами (однією із учасниць було відмічено, що співпраця була краще до децентралізації, коли вона відбувалась на рівні району, а іншою учасницею навпаки дуже високо оцінено пілотний проект «Поліцейський громади» особливо в частині наявності транспортного засобу та забезпечення безпеки працівників ССД при відвідуванні родин, де зловживають алкоголем чи наявне домашнє насильство: «у нашій сфері переважно жінки і це досить проблематично. Зовсім інше, коли ти заходиш в такі родини з представником поліції і він є біля тебе постійно»);
- проблеми у взаємодії з офіцерами ювенальної превенції, яких дуже мало.
- відсутність формалізованих та закріплених на рівні органу місцевого самоврядування механізмів (порядків, алгоритмів) міжвідомчої взаємодії;
- труднощі у міжвідомчій співпраці та взаємодії, пов'язані з війною, а також з укрупненням громад і збільшенням кількості жителів, за яких відповідає керівник громади;
- індивідуальний план соціального захисту дитини визначено деякими учасниками як не дуже ефективний механізм, оскільки інші суб'єкти, які мають бути долучені до його виконання (освіта, медицина тощо) майже не надають пропозицій до змісту відповідного плану. При цьому одним із аспектів такого явища відмічено страх персоналій відповідних суб'єктів брати на себе відповідальність. Крім того у громаді всі один одного знають, політичні особи громади не хочуть псувати відносини з сім'ями, в яких діти потребують захисту;
- недостатність кадрів відповідних суб'єктів.

Пропозиції

Можливості до покращення координації між спеціалістами різних сфер вбачаються в посиленні ролі ССД та ваги її рішень

ФОКУС ГРУПА «НАДАВАЧІ СОЦІАЛЬНИХ, МЕДИЧНИХ, ОСВІТНІХ ТА ІНШИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА СІМЕЙ З ДІТЬМИ»

Компонент 3: «Урядування (управління системою)»

Учасники відмітили, що на рівні громад не відчують і не до кінця розуміють координаційну роль Мінсоцполітики та Нацсоцслужби в системі центральних органів виконавчої влади (зокрема МОН та МОЗ) щодо організації доступності різних послуг для дітей.

Місце Держдіти в також залишається для надавачів послуг не проясненим. Водночас учасники висловили сподівання щодо посилення цим органом міжвідомчої взаємодії як на державному рівні, так і на рівні кожної громади.

Компонент 5: «Людські ресурси»

Надавачами соціальних послуг було відмічено, що один ФОР не може бути «універсальним солдатом» та працювати одночасно з усіма категоріями населення, як це відбувається наразі. Крім того, неналежним чином було оцінено практику «довантаження» ФОР іншими повноваженнями, пов'язаними із оформленням різних видів державної допомоги, а також контролем за їх використанням (останнє протирічить парадигмі соціальної роботи, націленої на підтримку сім'ї).

Учасники висловились, що навчань наразі організовано дуже багато, і часто вони відволікають від здійснення професійної діяльності, часто проводяться різними суб'єктами з однієї і тієї ж тематики, не містять саме тої конкретної інформації, яка є необхідною. Тобто не вистачає системності і координації в організації підвищення кваліфікації надавачів послуг.

В контексті знань, компетенцій, яких бракує для якісного надання відповідних послуг, учасники відмітили особливості допомоги людям, постраждалим від воєнних дій, зокрема Захисникам, членам їхніх сімей.

На якість надання соціальних послуг в громаді значно впливає відсутня спеціалізація фахівців щодо надання відповідних послуг окремим категорі-

ям населення (наприклад, соціальний супровід сімейної форми виховання і соціальний супровід сім'ї, де батьки зловживають алкогольними напоями і ухиляються від виконання своїх батьківських обов'язків, - це дві різні послуги, які потребують різних знань і навичок, і не мають здійснюватися одним і тим же фахівцем).

Також учасники повідомили, що основним фактором, який впливає на плинність кадрів, є низька заробітна плата фахівців.

Компонент 6: Фінансове забезпечення

В контексті забезпечення інтересів дітей в умовах децентралізації було відмічено неспроможність частини новоутворених громад надавати якісні послуги через відсутність ресурсів.

Компонент 7: «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

Серед учасників були представлені надавачі соціальних, медичних та освітніх (інклюзія) послуг. Не було жодного учасника фокус-групи, який виявив бажання оцінити увесь спектр послуг (соціальних, освітніх, медичних, реабілітаційних тощо) для дітей та сімей з дітьми на предмет їх наявності у своїх громадах.

Згідно інформацією, наданою одним із учасників, що належить до надавачів соціальних послуг, визначення потреб жителів громади у послугах проводиться не за нормативно-затвердженим порядком, а за власним алгоритмом та зводиться в основному до аналізу звернень громадян.

Заслужовує на увагу досвід надання медико-соціальних послуг в Центрі медико-психологічної, соціально-реабілітаційної допомоги дітям НДСЛ ОХМАТ-ДИТ МОЗ України, де послуги переважно отримують діти з емоційними та поведінковими розладами (у тому числі зі спробами самогубства), а також є непоодинокі випадки виявлення ознак насильства щодо дітей. Тому є потреба у введенні в штат фахівця з соціальної роботи.

Було висловлено кілька проблемних питань щодо соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання:

- «державний стандарт прийняли а підзаконні нормативні акти рекомендації прийняти забули»;
- у випадку, коли таку послугу надає один з батьків, коли дітей переводять на онлайн-навчання, оскільки тут може працювати лише норма щодо взяття відпустки за власний рахунок, термін якої законодавством обмежений;
- ставка відповідного соціального працівника має становити 8 годин, а навчальний процес триває близько 6 годин. Центральним органом було рекомендовано для покриття 8 годин додатково навантажити відповідного працівника послугою денного догляду,

проте часто надавачам доводиться писати заяви про скорочений робочий день;

- в контексті оцінки проміжних результатів надання цієї послуги батьками було відмічено, що вона надає їм можливість реалізуватись професійно, заробляти гроші та стаж.

На питання чи є у відповідній міській громаді загальноосвітні заклади із спеціальними класами представниця ІРЦ поінформувала, що їй не відомо про такий досвід. Проте за її словами питання про доцільність утворення таких спеціальних класів порушувалось у них в громаді неодноразово, оскільки це було б найкраще для дітей в порівнянні з обласними спеціальними закладами з цілодобовим перебуванням. Головними перепонами утворення відповідних класів було названо відсутність належного нормативно-правового врегулювання окресленого питання, а також відсутність ініціативних груп, зокрема серед батьків дітей.

Щодо достатності та якості відповідних послуг учасниками в цілому було акцентовано увагу на таких проблемах, як: недостатність профільних спеціалістів, відсутність доступу до безоплатних послуг з лікування батьків від алкогольної залежності, практична відсутність послуг раннього втручання для дітей до року, а також низька поінформованість батьків таких дітей щодо важливості отримання відповідної допомоги на ранніх етапах розвитку.

До послуг, яких критично не вистачає дітям і сім'ям з дітьми в громадах, і які слід невідкладно розвивати, учасниками було віднесено послуги: перепочинку для батьків дітей з комплексними порушеннями розвитку, індивідуального супроводу під час інклюзивного навчання (зокрема в частині забезпечення навчанням відповідних надавачів), раннього втручання.

В контексті деінституціалізації учасники відмічають основними перепонами у цьому процесі: відсутність необхідних послуг та фахівців в громадах за місцем проживання дітей, а також нормативно-правових механізмів розвитку спеціальної освіти у загальноосвітніх закладах.

Додатково висловлені проблеми у системі надання соціальних послуг:

- частина послуг можуть виступати як окремі послуги (наприклад, консультування, представлення інтересів), так і заходи у складі інших послуг (наприклад: теж консультування і представлення інтересів у складі послуги соціального супроводу);
- незрозумілі підходи до оцінки вартості соціальних послуг, що призводить, зокрема, до складнощів у впровадженні механізмів соціального замовлення.

Пропозиції

Введення до штату лікарень фахівця із соціальної роботи для якісного забезпечення соціальної підтримки дітей та їх сімей, реагування на порушення прав дітей та забезпечення взаємодії з іншими органами.

Розробити нормативно-правове забезпечення створення і функціонування спеціальних класів у загальноосвітніх школах.

Компонент 8 «Догляд поза біологічною сім'єю»

За інформацією надавачів медичних послуг критичною є проблема тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, які наразі влаштовуються до лікарень.

Компонент 10: «Координація, взаємодія та перенаправлення як наскрізний компонент»;

В частині співпраці надавачів різних послуг з іншими суб'єктами учасниками було відмічено наступне:

- наявність співпраці з ССД, ФСР, органами Нацполіції, яка є ключовою при організації безпечного середовища для дітей, забезпечення їх сімейним доглядом;
- важливість мультидисциплінарного та міждисциплінарного підходів у роботі з дітьми з порушеннями розвитку, який повинен включати не лише медичний і освітній, а насамперед соціальний компоненти, роботу з батьками щодо посилення їхнього батьківського потенціалу, їх психологічної підтримки у прийнятті ситуації, напруженні навичок і знань як допомоги своїй дитині, які є у них права та можливості отримати допомогу в громаді;
- проблеми у взаємодії та співпраці із сімейними лікарями в контексті важливості раннього втручання для дітей з порушеннями розвитку, виявленими до року;
- відсутність формалізованих та закріплених на рівні органів місцевого самоврядування механізмів (порядків, алгоритмів) міжвідомчої взаємодії, недостатність врегулювання відповідних механізмів на державному рівні, особливо в контексті конкретизації повноважень та заходів в різних ситуаціях (зокрема медичні працівники часто відчують складнощі у виборі дій та комунікації з іншими суб'єктами, коли встановлюють факт недбалого поводження з дитиною, коли дитина говорить недостовірну інформацію про себе, коли медичному працівнику вбачається неможливим повернути дитину на виховання до її біологічних батьків тощо). При цьому констатується неузгодженість нормативно-правових актів різних сфер в деяких питаннях, пов'язаних із захистом прав дитини. Також учасники констатують потребу

у належному юридичному супроводі організації різних послуг, який наразі відсутній;

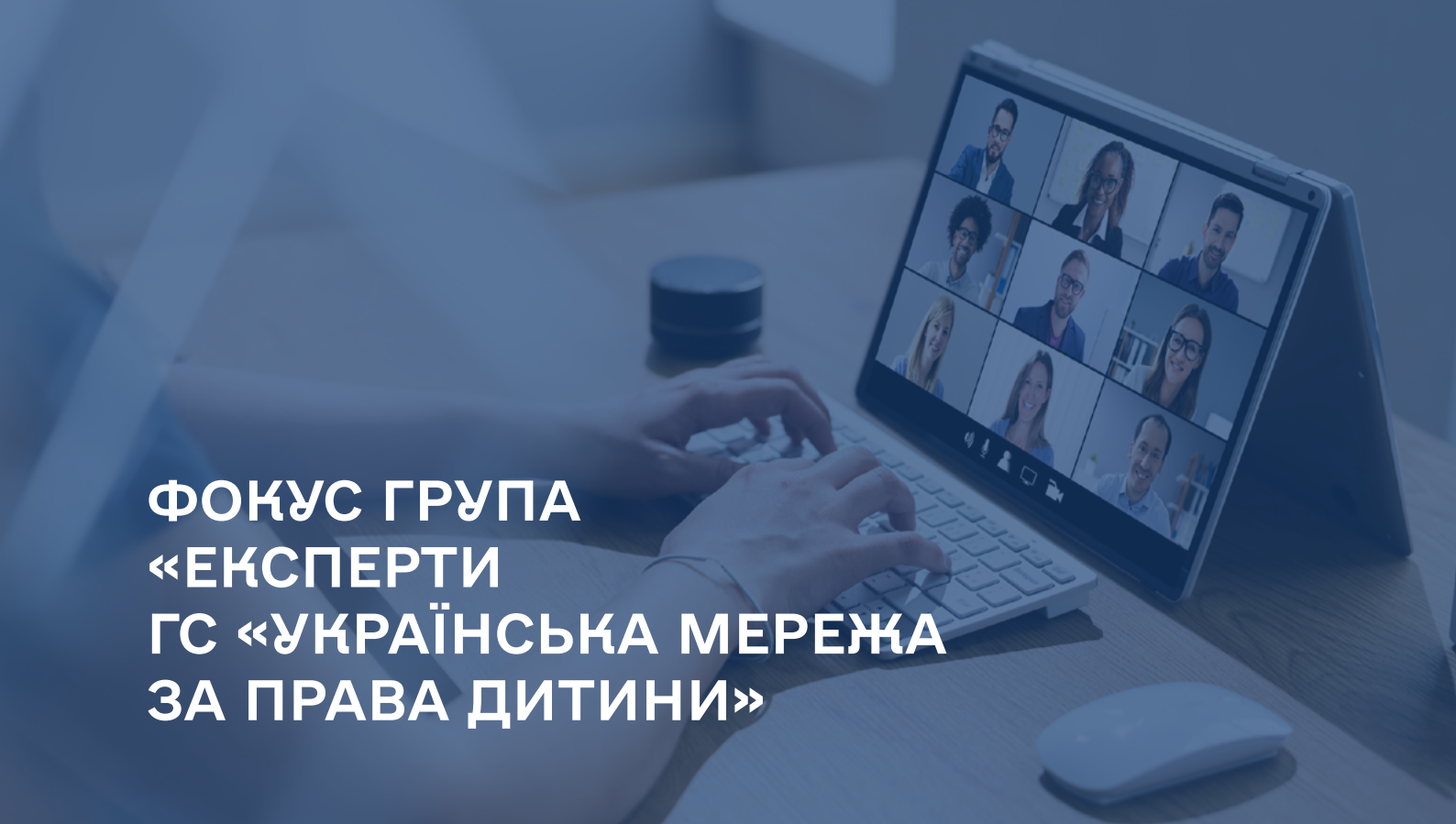
Учасники також відмітили, що стандартизовані інструменти для здійснення професійної діяльності є суто спеціалізованими і не передбачають належної міжвідомчої взаємодії між надавачами соціальних, освітніх та медичних послуг.

Пропозиції

Можливості до покращення координації між спеціалістами різних сфер вбачаються у:

випрацюванні єдиних для трьох систем (соціальної, освітньої та медичної) протоколів, інструкцій, оцінок (у тому числі діагностичних), пов'язаних із забезпеченням потреб дітей. Зокрема це стосується забезпечення безпеки дітей та їх тимчасового влаштування;

- створені єдиної дорожньої карти послуг для сімей з дітьми на рівні громади та регіону із зрозумілими для усіх алгоритмами організації їх надання та можливостей отримання, яка має бути доступна для кожного надавача медичного, освітнього, соціального спрямування;
- організації та проведені систематичних спільних для різних сфер (медичної, освітньої, соціальної, правозахисної) навчань, семінарів, круглих столів щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дітей;
- впровадженні інтеграції різних послуг, зокрема введення фахівців із соціальної роботи у медичну та освітню сфери, нормативно-правове врегулювання цього процесу.

ФОКУС ГРУПА «ЕКСПЕРТИ ГС «УКРАЇНСЬКА МЕРЕЖА ЗА ПРАВА ДИТИНИ»

Компонент 2: «Законодавство і політики»

Проблемою було названо сприйняття деякими суб'єктами повноважень щодо забезпечення прав дітей як суто повноважень ССД. Зокрема прописані в постанові Уряду від 01.06.2020 № 585 повноваження освітян, медиків, поліцейських не вивчаються та їх не дотримуються, керуючись виключно своїми спеціальними законами та нормативними актами. Тому, доцільним вбачається більш суттєва конкретизація повноважень усіх суб'єктів, механізмів їх взаємодії на рівні законів. Важливість цього завдання також обумовлюється тим, що повноваження різних суб'єктів в сфері охорони дитинства на рівні законів тривалий час не переглядалися і є застарілими, не враховують нові реформи і нові утворені органи. Як приклад приведено статтю 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», яка визначає однакові єдині повноваження як для центрального органу, який реалізує політику у цій сфері, так і ССД без розмежування їх за рівнями.

Окремо було зазначено про відсутність чітко визначених повноважень з відповідальністю за прийняття відповідних рішень у ССД. Вказано на те, що за такими службами закріплено підготовку значної частини важливих рішень, які приймаються колективним органом – виконавчим комітетом місцевої ради: «Відбувається перекладання фактично більшості функцій на колективний орган, прийняття рішення колективним органом ніколи не дозволить притягнути до відповідальності конкретну посадову особу».

Також було названо невідповідними реаліям сьогодення такі повноваження ССД як профілактика правопорушень, оскільки це, на думку деяких учасників, ювенальна превенція.

Тобто більшість учасників сходяться на тому, що саме закони у сфері охорони дитинства є застарілими, вони не відповідають на сьогоднішній день тим новим суб'єктам, які з'явилися, та їхнім реальним функціям, які вони мали б виконувати.

Компонент 3: «Урядування (управління системою)»

Серед проблем, пов'язаних із децентралізацією, було озвучено втрату обласними ССД впливу на прийняття рішень щодо створення сімейних форм виховання на місцях (раніше такі рішення приймались переважно РДА, на яких відповідний вплив був). Наразі роль обласної ССД зводиться до рекомендацій, пояснення необхідності утворення таких форм без реальних механізмів впливу на ці процеси.

Також було висловлено потребу в об'єднанні питань освіти, охорони здоров'я та соціального захисту (у тому числі захисту прав дітей) під одним профільним заступником голови громади: «Бо якщо хтось недовчив, або хтось недолікував, то наслідки будуть соціальні і тоді цим треба буде займатися вже надавачам соціальних послуг або службам у справах дітей».

Це в свою чергу посприяє успішній деінституціалізації. Так, наприклад, наразі ССД зацікавлені в сімейному влаштуванні дітей, управління освіти – в наповненні контингентом своїх інституцій, тому вони не співпрацюють, а конкурують.

В доцільності підпорядкування усіх типів закладів із цілодобовим перебуванням одній структурі, наприклад ССД, було відмічено, що наразі під контролем ССД такі заклади, як центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціальної підтримки дітей та сімей. А наприклад будинки дитини підпорядковані відділам з питань охорони здоров'я, освітні інституції – відділам з питань освіти. І тут постає питання. Чи зможе ССД виконувати свою головну функцію із захисту прав дитини і належним чином виявляти порушення в закладах цілодобового перебування дітей, якщо усі такі заклади будуть підпорядковані саме їй? Чи буде ССД однаково розглядати порушення прав дитини в закладі, підпорядкованому їй і в закладі іншої сфери? При цьому попри наявність законодавчо закріплених повноважень щодо здійснення контролю за утриманням дітей у закладах усіх сфер, в одних регіонах ця норма реалізується, в інших ССД не допускають до здійснення перевірок закладів охорони здоров'я чи освіти.

В зв'язку із вищезазначеним була озвучена потреба у випрацюванні єдиного стандарту роботи ССД із забезпечення найкращих інтересів дитини, оскільки наразі відсутній чітко визначений обов'язок ССД шукати кращі рішення для дитини. На місцях спостерігається практика прийняття рішень не в інтересах дітей, а з точки зору наявних ресурсів громади та зручності. При цьому відсутня персональна відповідальність за такі рішення.

ССД має виступати замовником послуг для дитини та її сім'ї і повинна мати можливість на засадах співпраці і взаємодії залучити фахівців, надавачів різних послуг до забезпечення потреб дітей, які потребують допомоги. По суті ці функції передбачені законодавством, але вони практично не реалізуються на місцях, зокрема через різних заступників для соціальної, освітньої та медичної сфер: «Ми маємо вийти на таку модель роботи в громаді, коли служба є ключовою структурою, навколо якої в інтересах дитини об'єднані всі, абсолютно всі суб'єкти, які дотичні до вирішення тих чи інших питань дитини».

В частині розподілу повноважень між Мінсоцполітики та Нацсоцслужбою, а також місця Держдіти в системі захисту прав дітей було відмічено, що в цьому напрямку не може бути двох або трьох координуючих органів, але саме так наразі це виглядає, якщо переглядати наявне законодавство. Координуючим органом має бути єдиний орган. Тобто, не може бути координатором і Мінсоцполітики, і Нацсоцслужба, і Держдіти, і новоутворений координаційний центр.

Часта реорганізація протягом понад 10 років органів центрального рівня спричинила хаос в законодавстві (колись було Міністерство сім'ї дітей та молоді, від якого повноваження щодо захисту прав дітей були передані МОН-молодьспорту, потім – Мінсоцполітики з утворенням ще двох нових органів у цій сфері). Як наслідок в законах наявні різні найменування органу, який має відповідати за окреслену сферу. Наприклад, на сьогодні Мінсоцполітики виконує повноваження як центральний орган, який формує політику у сфері усиновлення та захисту прав дитини. Проте в частині законів згадується центральний орган з питань сім'ї та дітей.

Крім цього окремі повноваження щодо забезпечення прав дитини Мінсоцполітики здійснює як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування (а в деяких випадках також реалізацію) державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей; у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; у сфері соціального захисту населення.

Певна частина повноважень по дітях в деяких законах закріплена як за одним органом, що формує і реалізує відповідну політику: «Тобто купа назв, купа законів і плутанина в цих повноваженнях. Тому це все потрібно переглядати дуже системно, а не точково, не змінами до одного закону»

Компонент 4: «Дані та аналітика»

Однією з проблем названо неналежний доступ до даних щодо певних категорій дітей (особливо дітей з інвалідністю), сімей з дітьми, про осіб, які мають, наприклад, психічні захворювання, які можуть бути загрозою для дитини тощо. Практика показує, що статистичні дані щодо одних і тих же категорій дітей, які обліковуються різними органами, дуже відрізняються. Це говорить про відсутність обміну даними між різними суб'єктами.

Окремо було акцентовано увагу на проблемі, з якою стикаються фахівці в соціальній сфері, щодо обліку наданих послуг: «Як кажуть ФСР - нам інколи краще не показати, що такі послуги є, оскільки невідомо як їх починати обліковувати, це відбувається ручному режимі».

Пропозиції

Запровадження єдиного обліку, який би був доступний для усіх дотичних суб'єктів, для того, щоб приймати рішення саме в інтересах дитини із врахуванням усіх тих чинників, які характеризують і дитину, її сім'ю і наразі перебувають в наявності у різних органів та закладів (освіти, охорони здоров'я, правоохоронної системи, соціального захисту тощо).

Компонент 5: «Людські ресурси»

Всі учасники погоджуються з тим, що в соціальній сфері критичним є брак кадрів (ССД, ФСР, профільних спеціалістів).

Крім того була відмічена проблема із тим, що на роботу ФСР, в ССД часто приходять люди без спеціальної освіти, з інших сфер. Поглиблює проблему плінність кадрів, трудова міграція, особливо в регіонах, де ведуться активні бойові дії. Зокрема було поінформовано про значну кількість професійних кадрів, які виїхали за кордон.

Було висловлено думку щодо негайної потреби у перегляді мінімальної чисельності працівників ССД для територіальних громад, яка становить одну штатну одиницю, оскільки цього критично недостатньо. Зокрема не враховано практично непосильне для однієї людини широке коло повноважень ССД, що вимагає знання великої кількості нормативних актів з різних сфер. Крім того не взяті до уваги такі фактори, як право особи на відпустку, ризики захворіти, необхідність негайного реагування на небезпеки для дітей, які можуть відбуватись і вночі і у офіційні вихідні дні.

Також однією з основних проблем з кадрами було названо відсутність матеріальної мотивації спеціалістів: «Люди працюють за 6 тисяч. За 6 тисяч в маленькій громаді на одного фахівця увесь спектр соціальної роботи і соціальних послуг, зокрема супроводження ПС, ДБСТ, сімей в СЖО, надання гуманітарної допомоги і так далі. Люди не витримують і вони просто йдуть. А голови громад не бачать в цьому проблем».

Окремо було озвучено ще одну проблему, яка є дуже важливою і складною для вирішення. Це проблема незахищеності як ФСР, так і працівників ССД, яким для виконання своїх повноважень доводиться відвідувати різні сім'ї: «Я думаю, що багатьом відомі випадки, коли цим фахівцям погрожують, коли на них чинять тиск. Часто це пов'язано з випадками відібрання дітей через загрозу їх життю та безпеці. Мені відомі випадки навіть звільнення працівників служби через погрози, шантаж. Фахівці ризикують іноді навіть своїм здоров'ям, життям, благополуччям своїх родин, тому що на них чинять тиск, погрожуючи близьким».

Щодо потреб у спеціальному навчанні, підвищенні кваліфікації фахівців у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дітей окремо було відмічено потребу у відпрацюванні практичних навичок застосування великої кількості нормативно-правових актів.

Водночас одна з учасниць звернула увагу на те, що на відміну від профільних спеціалістів, які мають певну систему професійної підготовки (зокрема є вища освіта у сфері соціальної роботи) фахівців у службу у справах дітей на рівні вищої освіти взагалі не готують. На практиці в ССД приходять працювати люди з різними професіями, з різних сфер, тому наразі є висока потреба в їх системній підготовці, а не в епізодичному короткотривалому навчанні стосовно певних окремих тем. Особливо відмічається потреба в оволодінні юридичними знаннями.

Інша учасниця відмітила, що на її думку наразі нераціонально використовуються ресурси дуже багатьох міжнародних донорів, коли організовується навчання різними організаціями тих самих фахівців з тих самих тем з дублюванням інформації або з наданням інформації, що за змістом протирічить одна одній. Наразі Мінсоцполітики є по суті єдиним центральним органом, що не має свого навчально-методичного центру.

Також негативно була оцінена практика довантаження ФСР на рівні громад іншими повноваженнями, зокрема контролем за використанням державних допомог. Було вказано на те, що наразі забезпечення відповідного контролю має здійснювати Нацсоцслужба та її територіальні органи, а не ФСР, оскільки не можна змішувати функції надання послуг, соціальної підтримки сімей з функціями контролю за ними: «Має бути кнут і пряник. Окремо має бути хтось, хто має підтримувати, наснажувати, і окремо хтось, хто має контролювати і моніторити цю ситуацію. Тільки тоді ми досягнемо успіху». ФСР мають бути тими провідниками, які сприяють в отриманні сім'ями відповідних послуг і допомог, якщо в них є потреба. Тобто було б доречно вибудувати таку систему, за якої якщо клієнт співпрацює з ФСР – він отримує доступ до необхідних йому послуг (наприклад підтвердження потреби у фінансовій допомозі тощо). Це дасть змогу підвищити престиж ФСР серед населення.

Пропозиції

Просте закріплення обов'язкової кількості ФСР відповідно до населення громади не вирішить проблему – це має бути цілий комплекс, що включатиме в себе заходи щодо підвищення престижності професії, забезпечення гідної оплати праці.

Також у період війни і післявоєнної відбудови, у умовах об'єктивного дефіциту людських ресурсів доцільним є перегляд кваліфікаційних характеристик ФСР, зокрема на предмет обов'язковості для таких фахівців вищої освіти за ступенем магістра.

Є потреба у розведенні нормативів для ФСР в міських, сільських, селищних громадах, в гірських місцевостях тощо. Найкращим виходом деякі учасники вбачають визначення кількості ФСР з прив'язкою до старостинських округів, до яких вже по суті прив'язана і освіта і медицина.

Негайна потреби у перегляді мінімальної чисельності працівників ССД для територіальних громад, яка становить одну штатну одиницю.

Доцільність закріплення на рівні закону наявності в штаті ССД працівника з юридичною освітою, оскільки в повноваженнях цих структур вагоме місце посідає взаємодія із судовими органами, представництво інтересів дітей, інші питання юридичного характеру.

Потреба в організації широкомасштабної інформаційної компанії з формування важливості професій в соціальній сфері, зокрема роботи ФСР та ССД.

Забезпечення координації одним державним органом різних надавачів освіт-

ніх послуг з підвищення кваліфікації відповідних фахівців, для того щоб чітко розуміти хто має право проводити навчання і з яких саме тем, які мають бути вимоги до експертності викладачів тощо, за якими програмами має відбуватись підготовка.

Впроваджувати і розвивати систему обміну досвідом із закордонними колегами з держав, в яких сфера забезпечення прав дітей на вищому, ніж в Україні, рівні.

Забезпечення ФСР та працівників ССД супервізіями.

Також існує висока потреба у забезпеченні фахівців психологічної підтримкою з метою профілактики професійного вигорання, оскільки ці фахівці теж є людьми, які мають свої родини, відчувають страх через воєнні дії, можливо у зв'язку із бойовими діями мають травматичний досвід втрат.

Компонент 6: «Фінансове забезпечення»

В частині оцінки фінансових та матеріально-технічних ресурсів, наявних в громадах для забезпечення прав та найкращих інтересів дітей, окрім заробітних плат, окремо акцентовано увагу на відсутності транспортних засобів для ФСР та працівників ССД. Зокрема відмічено, що внаслідок децентралізації відбулося об'єднання громад, і один фахівець став відповідати за населені пункти, які значно віддалені територіально (інколи до 80 км).

Реальна недостатність в громадах фінансових ресурсів була названа однією з найбільших перепон і проблем на рівні громад. Зокрема одна із учасниць розповіла, що спеціалізуючись на навчанні асистентів дитини під час інклюзивного навчання її організація зіштовхнулася з проблемою відсутності фінансових ресурсів у громаді щодо забезпечення відповідної послуги: «Наприклад, для маленького міста потрібно 55 таких асистентів, які повинні бути оформлені в центрі надання соціальних послуг. Але фонд заробітної плати це не дозволяє і коштів у громади на це немає. Тому відбувається порушення прав дітей на цю послугу».

Компонент 7 «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

В контексті якості різних послуг учасники фокус-групи відмітили, що в Україні представлені якісні освітні, медичні, реабілітаційні послуги, проте їх доступність для дітей є абсолютно недостатньою. Зокрема немає належного доїзду до надавачів якісних послуг, у батьків немає можливості знаходитись разом з дітьми під час отримання ними необхідних послуг (зокрема реабілітаційних).

Важливими критеріями оцінки якості послуг учасники назвали: наявність розроблених та прийнятих державних стандартів, їх належного фінансування, підготовлених відповідно до відповідних стандартів спеціалістів. Деякі учасники висловили думку, що виходячи із вищезазначених критеріїв якісних соціальних послуг в нашій державі немає.

Особливої уваги заслуговує думка учасників щодо послуг, які є наразі кри-

тично важливими і обов'язково мають розвиватися. Так, було відмічено, що на рівні громади освітній та медичний компоненти в основному наявні (десь краще, десь гірше). Зокрема в законодавстві є норми щодо надання освітніх та медичних послуг (наприклад територіальна доступність певних закладів в межах 30 кілометрів). Найгірше представлені на рівні громад соціальні послуги, стосовно яких відсутні законодавчі нормитиви їх надання: «Є один фахівець в громаді, отже ми поставили галочку, що є послуга».

Також серед перепон і проблем на рівні громад, які стають на заваді розвитку відповідних послуг, були названі необізнаність і нерозуміння владою громад потреб жителів у відповідних послугах. Зокрема спостерігається оцінка керівництвом громад процесів розвитку соціальних послуг як джерела додаткових проблем, нерозуміння позитивних результатів фінансування відповідних послуг на довготривалу перспективу: «Тобто послуги не розвиваються через небажання. А небажання йде через нерозуміння. Буде розуміння, з'явиться бажання».

Навіть у тих громадах, де є фінансові можливості для розвитку соціальних послуг, спостерігається відсутність загального бачення і довгострокового планування взагалі розвитку громади: «Якби голови і місцеві депутати громад розуміли, що якщо ми зараз виділимо стільки фінансування на ці послуги, то в майбутньому менше буде сімей у складних обставинах, менше буде дітей, які будуть потребувати наступні послуги. Тобто є таке розуміння, що соціальні послуги – це добре, це класно, але немає розуміння щодо їх вигоди в майбутньому». Тобто громади не мають механізмів оцінки позитивного впливу розвитку соціальних послуг на подальше життя громади.

Одна із учасниць відмітила, що нерозуміння громадами важливості соціальних послуг склалося історично, тому що фактично надавачами відповідних послуг ніколи не був місцевий рівень. Завжди такі послуги надавались на рівні району, області.

Інша учасниця відмітила важливість правильного висвітлення позитивних результатів соціальної роботи та наданих соціальних послуг, які можуть мотивувати керівництво громад до розвитку відповідного напрямку.

Помічена також відсутність у населення культури споживання психологічних, соціальних послуг і нерозуміння взагалі, що таке послуга: «Ти мені щось дав, я отримав – це послуга. Або мені масаж зробили – я розумію, що це послуга. А от послуги, які стосуються того самого ментального здоров'я, зміни поведінки людини, зміни відношення, навчання, батьківства і так далі – ну наче, це трошки стидно, чому я цього не знаю».

По відношенню до родин, які беруть на виховання дітей також спостерігається тотальне нерозуміння на рівні громад важливості їхньої праці: «Такі родини часто кажуть, що їх в громадах питають навіщо вони беруть стільки дітей на виховання».

Частина учасників відмітила, що для забезпечення розвитку соціальних послуг потрібно запровадити механізм визначення потреб жителів громади у соціальних послугах, який нещодавно оновлений, проте фактично не реа-

лізується через брак відповідних навичок у фахівців (зокрема через те, що донедавна таке оцінювання проводилося лише на районному рівні).

Одна з учасниць звернула увагу на те, що розвиток соціальних послуг, включаючи компонент визначення потреб населення в них, тільки відносно нещодавно покладено на відділи (управління) соціального захисту населення, які донедавна завжди займалися лише соціальними виплатами, особами похилого віку та людьми з інвалідністю. При цьому у багатьох новоутворених громадах поки що такий відділ навіть не утворено. Тому сьогодні насамперед необхідно навчити саме ці структурні підрозділи взагалі розумінню що таке послуги і як визначати потреби в них.

Пропозиції

В кожній громаді має бути фахівець соціальної роботи (далі – ФСР) як той працівник, який має виявляти потреби і забезпечувати ведення випадків для організації соціальної підтримки сімей з дітьми, які перебувають в складних життєвих обставинах. Чисельність ФСР в громаді має бути визначена нормативно, залежно від кількості населення.

Наступною послугою, яка потребує негайного розвитку, було визначено патронат, що дозволить забезпечити сімейне виховання в громаді дітей, виявлених в небезпеці. При цьому частина учасників наголосила, що такі сімейні форми виховання, як прийомна сім'я і дитячий будинок сімейного типу, теж слід розглядати як послуги і вони наразі є дуже потрібними.

До критично необхідних послуг було віднесено: раннє втручання та наявність доступу дітей на рівні громади до послуг логопедів, дефектологів, психологічної підтримки; денний догляд дітей з інвалідністю.

Було акцентовано увагу на потребі в проведенні систематичної роботи в громадах щодо підтримки відповідального батьківства, попередження домашнього насильства, яку можна здійснювати як через призму превенції, профілактики, так і через призму організації надання відповідних послуг.

Є необхідність у запровадженні надання послуг асистентом родини, що має стати інструментом попередження вилучення дітей з сімей: «Якщо ми не введемо соціальну послугу асистента родини і для сімей СЖО, і для багатодітних сімей, ДБСТ (а це різні послуги, мені так здається), то ми будемо постійно тушити пожегу. Якщо в громадах був би асистент, було б менш вилучень з родини вже на початковому етапі. І це не ФСР». Асистент сім'ї має мати спеціалізацію, тобто один асистент працює із сімейними формами виховання, а зовсім інший - із сім'ями в складних життєвих обставинах, оскільки має бути різний підхід до цих категорій населення.

Слід розвести соціальну роботу і соціальні послуги. Соціальну роботу слід розглядати як первинну ланку виявлення потреб жителів громад, організацію позитивного середовища, в якому ключовими є сімейні цінності. При цьому ФСР має поєднувати зусилля різних суб'єктів на місцях, він має виявляти і вести випадки, перенаправляючи сім'ї за необхідними їм послугами: «ФСР

має забезпечувати первісний скринінг, це не людина, яка має професійно супроводжувати родину, тому що для цього на рівні громади у нього просто фізично немає і не може бути потенціалу. А сьогодні всі сподівання налаштовані на те, що у нас є ФСР в громаді і це означає, що всі проблеми перекриті, а насправді ні», «Якщо один ФСР буде тягнути на собі весь комплекс послуг, то вони будуть надаватись просто номінально, і вже тоді про якість ми взагалі не будемо говорити. Бо дуже часто послуги просто є на папері, а реально не впроваджуються у зв'язку із браком фахівців, які мають відповідний досвід і навички». Тобто на думку частини учасників ФСР має бути посередником між родиною і професійними послугами, які ця родина має одержувати. Він має бути в громаді обов'язково саме як суб'єкт соціальної роботи, а не надавач послуг. При цьому було відмічено, що Закон України «Про місцеве самоврядування» розділяє повноваження органів місцевого самоврядування на делеговані (мають фінансово підтримуватись державою, тобто держава зобов'язана профінансувати те, що вона делегує) і власні (мають забезпечуватись з місцевих бюджетів, тобто це ті зобов'язання кожної окремої громади, які вона має забезпечити відповідно до своєї спроможності). Відповідно до статті 34 вищезазначеного Закону до делегованих повноважень віднесено соціальну підтримку сім'ям, дітям, які перебувають в складних життєвих обставинах. А до власних повноважень віднесено надання соціальних послуг. Тобто фактично цей Закон вже виокремлює соціальну роботу, яка має здійснюватися як делеговане повноваження, а отже саме держава делегує виявляти, організовувати підтримку відповідних сімей з дітьми і має це фінансувати. Наприклад, якщо взяти медицину та освіту, первинна ланка на рівні громад підтримується за рахунок державного бюджету. Зокрема згідно з Конституції України держава зобов'язана забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Але створення комунальних надавачів освітніх послуг тим не менш належить до власних повноважень громад. Щоб підсилити і гарантувати здобуття загальної середньої освіти на місцевому рівні держава взяла на себе зобов'язання і фінансує освітню субвенцію на заробітну плату вчителів, інклюзивну субвенцію. Інші витрати таких надавачів покриваються за рахунок місцевих бюджетів громад. Проте соціальна робота наразі такої державної підтримки не має. Тобто в ідеалі мала б вибудуватись така система, за якої за рахунок державного бюджету оплачуються фахівці, які виявляють потреби жителів громади, визначають які саме послуги їм потрібні, лобіюють перед місцевою владою громади розвиток таких послуг. З огляду на зазначене, існує нагальна потреба в оновленні вже застарілого Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», конкретизації розподілу власних і делегованих повноважень в соціальній сфері та забезпечення фінансової підтримки державою відповідних делегованих повноважень.

Потрібно навчати громади, визначенню потреб соціальних послуг відповідно до нового Порядку, щоб участь у відповідному визначенні потреб брали всі органи та заклади громади, щоб вони розуміли, що також є учасниками цього процесу. Визначення потреб жителів дозволяє спрогнозувати, які фахівці потрібні в громаді, які потрібно створити заклади, чи якимось іншим чином залучати надавачів відповідних послуг, наприклад, з громадського сектору.

Слід забезпечити визначення потреб населення не тільки в послугах, які

потрібні на місцевому рівні, але й в послугах, які мають розвиватися на районному і обласному рівні, на рівні держави.

Компонент 8 «Догляд не в біологічній сім'ї»

За реакціями учасників можна дійти висновку про їх високу оцінку послуги патронату над дитиною як на предмет її гострої необхідності в усіх громадах, так і на предмет її високої якості.

Водночас учасниками було відмічено неналежний рівень підтримки на рівні громад вже існуючих форм виховання, людей які мають бажання взяти у свою сім'ю на виховання дітей, які залишилися без піклування батьків.

Компонент 10 «Координація, взаємодія та перенаправлення як наскрізний компонент»

Однією з проблем забезпечення належної взаємодії різних суб'єктів у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дітей було відмічено перш за все відсутність кадрів.

Також попри високу оцінку механізмів міжвідомчої взаємодії, закріплених в Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження (постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585), було вказано на потребу в його вдосконаленні в частині організації роботи міждисциплінарних команд.

Однією з основних проблем було визначено те, що фахівці різних сфер керуються виключно «своїми» відомчими законами, постановами, наказами. Наприклад, якщо документ підготовлений Мінсоцполітики, незважаючи на його затвердження постановою Уряду, він все одно сприймається освітянами чи медиками як документ виключно для соціальної сфери.

Одна з учасниць виокремила критичну проблему неналежної взаємодії суб'єктів у процесі виявлення складних життєвих обставин дітей. Тобто, дуже часто на практиці суб'єкти, на які покладено обов'язок у разі виявлення дитини, інформувати ССД, а в деяких випадках - органи Національної поліції, це повноваження не виконують з тих чи інших причин: «Тобто ключова проблема, що ці діти не потрапляють в поле зору фахівців і відповідно робота щодо їхнього захисту не проводиться».

Пропозиції

Затвердити положення про роботу міжвідомчих команд для того, щоб фахівці розуміли різницю між роботою цих команд та роботою комісій з питань захисту прав дитини.

ВИСНОВКИ

Протягом останніх років в Україні відбувалися і продовжують відбуватися масштабні зміни, суспільні процеси і надзвичайні ситуації, які, з одного боку, проявили системні проблеми у сфері захисту прав дитини, а з іншого боку – змушують нас під тиском цих обставин змінювати цю сферу на краще. Пандемія, повномасштабне вторгнення, мільйони переселенців всередині країни та закордоном, десятки тисяч загиблих, сотні тисяч поранених, незаконна депортація, окупація територій, руйнування соціальної інфраструктури, євроінтеграція, початок відбудови та інші події дозволяють зробити не тільки аналіз їх впливу на дитину, вивчити уроки, але й використати можливості для розбудови такої системи захисту прав дитини, яка відповідатиме сучасним викликам і попередить чи мінімізує майбутні.

Щоб запропонувати шляхи розвитку системи захисту прав дитини ми проаналізували дослідження, проведені здебільшого експертами УМПД, зауваження міжнародних партнерів та виявили проблеми і потреби цільових аудиторій. Узагальнені висновки викладені нижче у розрізі 10-и компонентів системи захисту прав дитини.

Компонент 1: «Культура сприйняття дитини в суспільстві»

- 1.1. Культура сприйняття дитини в українському суспільстві знаходиться на низькому рівні. На думку дітей, батьки не часто прислухаються до їхніх думок, які стосуються важливих рішень у їхньому житті, на кшталт вибір навчального закладу чи переїзд.
- 1.2. Загалом, на нашу думку, саме порушення прав дитини на всіх рівнях і всіма іншими суб'єктами прав дитини, упослідження і нерозуміння правозахисної концепції стосовно дітей, невизнання їх, власне, суб'єктами прав, є причиною низької культури ставлення до дитини в українському суспільстві.
- 1.3. За результатами досліджень можна визначити такі ознаки низької культури щодо дітей:
  - недостатність інфраструктурних і публічних об'єктів, безпечних і дружніх до дитини, зокрема з наявністю укриттів / доступом до них: дитячі майданчики, парки, спортивні зали, бібліотеки тощо;
  - наявність загроз для дітей на дорогах, недостатність вивчення дітьми правил дорожнього руху;
  - найбільша частка інституціалізованих дітей серед країн Європи (порушення права на сім'ю);
  - практика тілесних покарань та інших видів насильства над дитиною, зокрема в сім'ї, толерування домашнього насильства в суспільстві, фактична відсутність у населення уявлень про психологічне та економічне насильство, зокрема по відношенню до дітей;
  - відсутність розуміння потреб дітей-кривдників у захисті і допомозі, зокрема в контексті того, що першопричинами вчинення дітьми насильства часто є недбале ставлення до них, жорстоке поводження з ними;
  - стигматизація в суспільстві дітей, які належать до вразливих категорій населення, зокрема до дітей з інвалідністю, дітей в складних життєвих обставинах тощо, у тому числі з боку лікарів, вчителів, що, зокрема, впливає на небажання ставати для них законними опікунами, прийомними батьками, усиновлювати тощо;
  - ігнорування відповідальними дорослими скарг дітей на погане ставлення щодо них, недостатність механізмів безпечно поскаржитися та бути почутими та вислуханими, відсутність таких можливостей у дітей з комплексними порушеннями розвитку;
  - недотримання законодавства щодо врахування думки дитини при ухваленні рішень, які їх стосуються, особливо це стосується дітей, які мають труднощі з тим, щоб таку думку висловити. Зокрема не практикується з'ясування думки дітей шляхом залучення їх до фокус-груп, інтерв'ю тощо;
  - некоректне, дискримінаційне висвітлення подій за участю дітей у медіа, зокрема їх сексуалізація, надання переваги негативним новинам, ігнорування думки дітей при висвітленні інформації про них, неврахування наслідків її поширення на подальше життя

дітей, порушення при цьому прав дітей (постраждалих / кривдників) на захист персональних даних.

- 1.4. У той же час в стратегічних документах і Європейського Союзу, і Ради Європи, пріоритетами є не лише надання права висловитися кожній дитини, але й забезпечення можливостей участі дітей у політичному та демократичному житті держави та міжнародних спільнот. Так само пріоритетами є боротьба з насильством, дружнє до дітей правосуддя, рівні можливості.

Компонент 2 «Законодавство і політики»

- 2.1. Законодавство у сфері захисту прав дитини складається з низки законів, які були розроблені і затверджені в різні роки, до яких постійно вносилися зміни (в основному фрагментарні) на вимогу обставин чи осіб. При цьому рекомендації міжнародних партнерів часто ігноруються. Крім того, діють тисячі підзаконних нормативно-правових актів, різноманітних стратегій, політик, частиною яких також є питання, що стосуються дітей. Ця маса нормативно-правових актів не базується і не відображає у своїй сукупності власне систему захисту прав дитини і є незрозумілою з точки зору мети і завдань, які ставить перед собою ця система, не ставить у пріоритеті дитину, її інтереси та права.
- 2.2. На думку експертів, саме закони у сфері охорони дитинства є застарілими, вони не відповідають на сьогоднішній день тим новим викликам та суб'єктам, які з'явилися, та їхнім реальним функціям, які вони мали б виконувати.
- 2.3. Неефективність та відсутність гнучкості законодавства у сфері захисту прав дитини особливо небезпечна під час надзвичайних ситуацій, як от пандемія, війна, коли мільйони дітей є незахищеними, не мають доступу до базових потреб і життєво важливих послуг. Реакція влади на ці події через внесення точкових змін у законодавство є запізнілою часто на кілька місяців, що призводить, у тому числі, до трагічних випадків.
- 2.4. Україна часто не виконує частину рекомендацій наших міжнародних партнерів, які, зокрема, стосуються ратифікації важливих міжнародних документів і розробки комплексної політики щодо дітей.
- 2.5. В законодавстві чітко не передбачена відповідальність за дії чи бездіяльність в сфері охорони дитинства, фактично відсутні механізми притягнення до неї.
- 2.6. Україна не має бачення, а відповідно і стратегічного документу, якою має бути і як має змінюватися система захисту прав дитини, якими є її пріоритети, завдання тощо.

Компонент 3 «Урядування (управління системою)»

- 3.1. Урядування (управління системою) захисту прав дитини в Україні має багаторівневу і багатокомпонентну структуру, яка, на сьогодні, виглядає досить суперечливо, де на політику і її реалізацію в цій сфері впливають щонайменше 5 органів, підпорядкованих Кабінету Міністрів України.
- 3.2. Ні діти, ні батьки, які брали участь у фокус-групах, не могли назвати орган на центральному рівні, який відповідає за захист прав дитини. Дехто з батьків, які потребували допомоги, знають такі установи на місцевому рівні. Надавачі послуг на рівні громади і навіть ССД не відчують і до кінця не розуміють розподіл повноважень між Мінсоцполітики та іншими урядовими органами, а також скаржаться на відсутність будь-якої методичної підтримки, а бачать лише контроль і постійні завдання.
- 3.3. Експерти відзначають, що часта реорганізація і поява нових акторів серед органів центрального рівня, які приймають рішення, протягом понад 10-и років спричинили хаос в законодавстві. Як наслідок, зокрема, в законах наявні різні найменування органу, який має відповідати за окреслену сферу.
- 3.4. В державному секторі та секторі місцевого самоврядування спостерігається постійне збільшення обов'язків та зменшення кваліфікованого персоналу.
- 3.5. Значна кількість проблем у частині повноважень і можливостей реально впливати на процеси висловлена експертами щодо ССД:
  - втрата обласними ССД впливу на прийняття рішень щодо сімейних форм виховання в громадах внаслідок децентралізації;
  - різні цілі в питаннях влаштування дітей серед структурних підрозділів на рівні громади, коли, наприклад, ССД має забезпечувати право на сім'ю і сприяти процесам деінституціалізації, а представники освіти зацікавлені зберегти заклади інтернатного типу;
  - неможливість ССД належно виконувати свої повноваження щодо виявлення порушень прав дитини у закладах цілодобового перебування, якщо вони перебувають у підпорядкуванні органів освіти чи охорони здоров'я;
  - розмитість повноважень ключових суб'єктів у сфері, зокрема служб у справах дітей, їх глобалізація, відсутність реальних механізмів реалізації.
- 3.6. У зв'язку з тим, що відбувається постійна реорганізація і створення нових органів, що впливають безпосередньо на систему захисту прав дитини, є занепокоєння щодо рівня знань та компетенцій працівників, які туди залучені, а відтак – якості прийнятих рішень.
- 3.7. На рівні громад спостерігається:
  - відсутність стратегій розвитку громад, неналежний аналіз (або його цілковита відсутність) щодо потреб жителів у різних послуг

гах, та наявних ресурсів для їх задоволення. Зокрема часто бажання міжнародних партнерів допомогти не знаходить реалізації, оскільки керівництво громад не знає реальну ситуацію та не може сформулювати запит;

- неготовність керівництва громад до співпраці з некомерційним сектором.

- 3.8. Катастрофічною є проблема корупції на державному рівні та на місцях, яка, зокрема зачіпає сферу охорони дитинства, зокрема у питаннях усиновлення, вирішення спорів між батьками, підтримки інтернатів тощо.
- 3.9. Недостатня діджиталізація процесів урядування (електронний документообіг, звітність тощо).

Компонент 4 «Дані і аналітика»

- 4.1. Можна чітко сказати, що більшість рішень у сфері захисту прав дитини приймаються на базі неточних, неагрегованих і неверифікованих даних. Станом на зараз невідомо навіть загальної кількості дітей, які проживають в Україні, загальна чітка методологія збору відповідних даних відсутня. При цьому, не можна сказати, що це відбулося внаслідок війни, коли як були втрачені фізично дані, так і через неможливість реєстрації масових переміщень дітей з супроводом та без супроводу дорослих. Ще задовго до повномасштабного вторгнення всі дослідники, експерти, аналітики піднімали це питання як ключове при розробці нових законів, стратегій, політик, прийняття рішень на будь-якому рівні.
- 4.2. Серед наслідків проблеми відсутністю даних працівники ОСД називають, власне, кількість спеціалістів, які працюють в цих службах, адже згідно законодавства, вона напряму залежить від кількості дітей, які проживають в цій громаді.
- 4.3. Під час збору даних, зокрема в межах визначення потреб населення у соціальних послугах, часто виникають штучні перепони в отриманні необхідних даних від сфери освіти, охорони здоров'я чи закладів інституційного догляду. Це свідчить про відсутність системи обміну даними і в принципі єдиної системи, де би працівники різних дотичних сфер могли вносити інформацію щодо конкретної дитини і, таким чином, бачити повну картину.
- 4.4. Дослідники виявили наступні проблеми стосовно збору даних на рівні громади:
- для збору даних у межах визначення потреб у соціальних послугах громадам пропонується надсилати інформаційні запити до численних органів, організацій, установ тощо, але в той же час далеко не всі адресати мають законодавчі зобов'язання відповідати на ці запити належним чином. Частина експертів вважає, що в цілому

механізм визначення потреб у послугах є заскладним, потрібна автоматизована програма систематизації, опрацювання та аналізу;

- виконавчі органи сільських, селищних, міських громад об'єктивно не мають механізмів самостійно встановлювати кількісні дані по деяким категоріям населення;
- заклади інституційного догляду не надсилають дані по влаштованим до них дітям, необхідні для проведення в громадах роботи щодо їх реінтеграції в сім'ї, оскільки зацікавлені в контингенті;
- відсутній єдиний облік дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами – даними володіють одразу кілька установ, але вони часто не співпадають;
- громади не зацікавлені показувати реальні дані по дітях, які перебувають у складних життєвих обставинах чи мають потреби у послугах, оскільки громади не мають ресурсу задовольнити ці потреби і забезпечити послуги.

4.5. Єдина інформаційно-аналітична система «Діти», яка призначена для персоніфікованого обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, застаріла, потребує повного оновлення як по наповненню (зокрема в частині інформації про сімейні форми виховання, моніторингу потреб дітей), так і технічно. Зокрема ця система станом на початок війни не містила інформації про значну кількість дітей, а з початком військової агресії служби у справах дітей прикордонних з росією східних та південних областей України, з метою безпеки, взагалі були відключені від системи. Пізніше система відновила свою роботу, але певності в тому, що там містяться дані по всіх дітях і в належному обсягу – немає.

4.6. Ще одним негативним наслідком відсутності релевантних даних по дітях – є неможливість відслідковувати, здійснювати системний моніторинг захисту прав дітей, у тому числі дітей в закладах інституційного догляду.

Компонент 5 «Людські ресурси»

5.1. Гостра потреба у людських ресурсах (фахівцях, які працюють у сфері захисту прав дитини та надання соціальних послуг) в кількісному і якісному вимірі існувала задовго до повномасштабного вторгнення. Зараз, коли перемістились тисячі спеціалістів і надавачів послуг, якщо не в межах країни, то закордон, а частка дитячого населення і сімей, які потребують допомоги стрімко зросла, ця проблема набула критичного масштабу.

5.2. Дослідники, а також учасники фокус-груп, зокрема, батьки, вважають, що основною причиною відсутності необхідних послуг та фахівців в громадах є неналежна оплата праці цих фахівців та неналежний рівень їхньої кваліфікаційної підготовки. Зокрема молодь не готова працювати за таку низьку заробітну плату.

5.3. В контексті людських ресурсів в ССД, учасники фокус груп окреслили таку проблематику:

- нормативно врегульовані показники щодо кількості працівників ССД наразі не працюють, оскільки не враховують постійну внутрішню міграцію дітей;
- у міських громадах, до майже кожної з яких приєднано сільські населені пункти, кількість працівників служб рахується по показникам міського дитячого населення, а не сільського, де нормативи більші;
- головними причинами, що впливають на плинність кадрів, були названі: низька оплата праці, відсутність надбавок за шкідливі умови праці, неналежне забезпечення безпеки праці, пов'язане із відсутністю засобів захисту, загрозами від членів деяких сімей в складних життєвих обставинах;
- в зоні активних бойових дій, коли працівники ССД вимушені супроводжувати представників правоохоронних та військових органів, зокрема, при здійсненні примусової евакуації дітей, на відміну від силових структур вони не забезпечуються засобами безпеки (каска, бронезилети), для них відсутні надбавки до заробітної плати;
- норми законодавства щодо обов'язковості виконання рішень ССД не виконуються іншими учасниками системи захисту прав дитини, що не лише демотивує працівників ССД, але й призводить до складних наслідків щодо дітей;
- не визначені алгоритми повноважень працівників ССД, які евакуювались з інших міст;
- велике перенавантаження звітністю, у тому числі через велику кількість контролюючих органів;
- внаслідок децентралізації утворилося багато малих, неспроможних громад, які не створюють послуги, не мають матеріально-технічного забезпечення та фахівців, тому на ССД лягає дуже великий обсяг роботи;
- після децентралізації втрачена частина даних по дітях, загублені архіви, а також розпорошився кадровий потенціал;
- в громадах відсутні послуги, куди можна було би направляти дітей та сім'ї у складних життєвих обставинах;
- відсутність часу на спеціальне навчання, підвищення кваліфікації через наявність великої кількості повноважень і брак кадрів;
- потреба у навчанні є і вона полягає у відпрацюванні практичних навичок застосування великої кількості нормативно-правових актів;
- на роботу в ССД часто приходять люди без спеціальної освіти, з інших сфер, що пов'язано з тим, що на рівні вищої освіти таких фахівців не готують. На практиці в ССД приходять працювати люди з різними професіями, з різних сфер, тому наразі є висока потреба в їх системній підготовці, а не в епізодичному короткотривалому навчанні стосовно певних окремих тем;
- норма щодо одного спеціаліста ССД у маленькій громаді не враховує практично непосильне для однієї людини широке коло повноважень ССД, що вимагає знання великої кількості нормативних

актів з різних сфер, а також елементарне дотримання трудового законодавства;

- заслуговує на увагу також висловлена проблема щодо обмеженого робочого часу спеціалістів ССД (робота у вихідні та нічний час не передбачена, проте порушення прав дітей трапляються і в цей час) та те, що від них не вимагається спеціального навчання, перш ніж вони отримають посаду та повноваження приймати рішення від імені дітей.

5.4. Окремо варто також підсумувати проблемні питання щодо фахівців з соціальної роботи, висловлені на фокус-групах:

- один ФСР не може бути «універсальним солдатом» та працювати одночасно з усіма категоріями населення, як це відбувається наразі, зокрема це стосується соціального супроводу сімей ОЖО та тих, які виховують статусних дітей, адже мають застосовуватись зовсім інші підходи і методики роботи;
- існує негативна практика в громадах «довантажувати» ФСР іншими повноваженнями, пов'язаними із оформленням різних видів державної допомоги, а також контролем за їх використанням (останнє протирічить парадигмі соціальної роботи, націленої на підтримку сім'ї) і змішує функцію надання послуг і контролю;
- бракує знань та практичних рекомендацій для якісного надання відповідних послуг, зокрема, постраждалим від воєнних дій, захисникам, членам їхніх сімей;
- незахищеність фахівців під час роботи зі складними сім'ями, випадками;
- критично низька чисельність фахівців з соціальної роботи і в штаті, і по факту;
- соціальна робота як професія не є престижною, і молодь не мотивована працювати у цій сфері;
- ФСР сприймається як працівник, який виявляє проблеми, проте бажання витратити ресурси на їх вирішення фактично відсутнє;
- відсутність механізмів належного аналізу не тільки визначення потреб населення в соціальних послугах, а й рівня задоволеності цих потреб, що призводить до неналежної оцінки результатів діяльності ФСР.

5.5. Фактично відсутня єдина злагоджена система підготовки та підвищення кваліфікації фахівців сфери, що є однією з найбільш обговорюваних проблем. Про відсутність спеціальності захист прав дитини вже йшлося вище, але також важливо зазначити, що Мінсоцполітики є по суті єдиним центральним органом, що не має свого навчально-методичного центру. Вирішити питання отримання знань намагаються численні донори, проте між ними відсутня або є недостатньою координація дій і проєктів, тому відбуваються дублювання активностей, навчань тощо в одних громадах і повна відсутність – в інших.

5.6. Експерти також вважають, що катастрофічний брак чисельності ФСР та проблеми з кадровим забезпеченням ССД, а також недостатній про-

фесіоналізм і компетентність зазначених фахівців, прямо впливають на спроможність виявляти дітей у кризі, бажанні ставити їх на облік як СЖО, здійснювати соціальний супровід сімей з дітьми, захищати інтереси дітей в судах тощо. Ознаками цього є зменшення кількості статусних дітей у досліджуваних громадах, що є нерелевантним з огляду на війну і складну гуманітарну ситуацію.

Компонент 6 «Фінансове забезпечення»

- 6.1. Частина учасників фокус групи «Батьки», зокрема батьки дітей з інвалідністю, відмітила неналежний рівень державної підтримки сімей з дітьми з інвалідністю, особливо в частині фінансування реабілітаційних послуг.
- 6.2. Дуже часто відсутність або низьку якість послуг у громадах пояснюють саме відсутністю фінансової спроможності громад виконувати свої повноваження, передані в процесі децентралізації. Залишається питання, чому з Державного бюджету виділяється освітня і медична субвенції, а також окрема субвенція для підтримки осіб з особливими освітніми потребами, але соціальні питання були майже в повному обсязі передані на місцевий рівень без здійснення реальних розрахунків щодо спроможності громад виконати ці зобов'язання. Тобто у громад немає стимулів і мотивації для фінансування соціальних та інших послуг. Якби була передбачена фінансова підтримка держави, була б можливість передбачити відповідальність на незабезпечення жителів громади необхідними соціальними послугами.

Водночас за інформацією деяких експертів частина громад необізнана про усі можливості щодо отримання фінансової підтримки у розвитку деяких послуг (зокрема про постанову Уряду від 27.03.2019 № 309 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення реабілітації дітей з інвалідністю»).

- 6.3. На сьогодні саме відсутність об'єктивних розрахунків щодо реальної потреби у соціальних послугах на рівні громад і спроможності їх забезпечити, є перешкодою для прийняття рішення щодо переформатування фінансових потоків, зокрема перенаправлення коштів з інституцій на послуги і виділення додаткового ресурсу з державного бюджету на фінансування послуг і системи захисту прав дитини на рівні громади.
- 6.4. Станом на сьогодні фінансові механізми у сфері захисту дитини працюють таким чином, що громадам вигідно направляти дітей в заклади інституційного догляду, оскільки майже всі вони фінансуються з обласних бюджетів, у той час як послуги – з бюджетів громад. Поки не буде змінена така фінансова мотивація, деінституціалізація є мало реалістичною. Якби громади платили за утримання дитини у закладі - вони б відчували, що розвиток послуг в громаді дешевше.

Компонент 7 «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

- 7.1. Питання послуг в громадах стало очікувано одним з найбільш досліджених та обговорюваних на фокус групах. Спостерігається критична недостатність різних надавачів послуг в громадах, особливо спеціалізованих, профільних спеціалістів. Практично в жодній громаді немає повного переліку необхідних послуг дітям, які їх потребують. Послуги здебільшого недоступні, зокрема фінансово та інфраструктурно.
- 7.2. Серед найбільш затребуваних послуг, які здебільшого відсутні в громадах, можна виокремити:
- раннє втручання;
  - інформування батьків дітей з інвалідністю або порушеннями розвитку про важливість отримання відповідних послуг і допомоги на ранніх етапах розвитку дитини;
  - безкоштовні послуги лікування батьків від алкогольної залежності;
  - тимчасовий перепочинок для батьків, які виховують дітей з комплексними порушеннями розвитку;
  - супровід під час інклюзивного навчання;
  - спеціальна освіта в загальноосвітніх школах;
  - патронат;
  - юридична допомога;
  - денний догляд для дітей з інвалідністю;
  - послуги логопеда.
- 7.3. До критеріїв якості медичних, освітніх, соціальних, реабілітаційних та інших послуг ряд експертів відносять наявність (відсутність) розроблених та прийнятих державних стандартів (єдиних підходів), належне фінансування таких послуг та наявність підготовлених відповідно до даних стандартів спеціалістів. З урахуванням зазначеного констатується критичний брак якісних послуг в Україні.
- 7.4. Мешканці громад необізнані про перелік послуг, які вони можуть отримати, не мають належного доступу до інформації, навіть якщо вона десь викладається.
- 7.5. Практично неохопленою в українських дослідженнях, але особливо наголошеною проблемою Комітетом ООН з прав дитини є переважна відсутність послуг зі збереження психічного здоров'я для дітей. Діти та їхні родини піддаються гострому та хронічному стресу, відчувають високий рівень страху та безнадійності, що погіршує стан дітей, які вже мають психічні розлади, і підвищує ризик страждань для багатьох дітей від негайних і довгострокових станів психічного здоров'я, включаючи посттравматичний стресовий розлад, депресію та тривогу. Комітет також стурбований тим, що психічне здоров'я матерів під час вагітності та після пологів зазнали шкідливого впливу. Тому існує велика потреба у психологічних послугах для дітей та сімей з дітьми, проте жоден з учасників фокус групи «Батьки» не поінформував про отримання їхніми дітьми послуг з психологічної підтримки та не знає про можливості щодо таких послуг у їхній громаді.

7.6. Узагальнена проблематика в сфері освітніх послуг виглядає наступним чином:

- частим є булінг дітей з інвалідністю в школах, при цьому реакція вчителів на це або відсутня, або іноді призводить до погіршення ситуації;
- є випадки, коли ІРЦ направляють дітей на проходження навчання в заклади спеціальної освіти, рекомендуючи ті програми, які в загальноосвітніх закладах не реалізуються, хоча батьки просять про інклюзивне навчання;
- непоодинокими є складнощі у оформленні внутрішньо переміщених дітей на навчання в загальноосвітній заклад;
- відсутність організованого підвезення дітей до закладів спеціальної освіти, щоб такі діти могли ночувати вдома;
- відсутність належно законодавчо врегульованого механізму створення і функціонування спеціальних класів при загальноосвітніх школах;
- формальна або відсутня інклюзія в закладах дошкільної та загальної середньої освіти;
- більшість батьків стверджують, що повномасштабна війна погіршила якість освіти для дітей. Серед основних труднощів у доступі до навчання респонденти назвали: далеке розташування закладу освіти, брак навичок фахівців у роботі з такими дітьми, непристосованість навчальних матеріалів, відсутність асистентів учнів;
- українські експерти також стурбовані потенційним зниженням якості освіти під час війни, яке спричинене необхідністю практикування дистанційного (онлайн) навчання, обмеженого доступу до інтернету, відсутністю технічних засобів для навчання та цифрових навичок в учасників освітнього процесу, браком вчителів, у тому числі внаслідок вимушеного переміщення разом зі своїми сім'ями, недоступністю укриттів і бомбосховищ в закладах освіти, навіть якщо вони там є;
- особливе занепокоєння в контексті доступності безпечних і якісних послуг стосується дітей з інвалідністю та дітей з особливими освітніми потребами, зокрема через:
  - * недоступність укриттів і бомбосховищ в закладах освіти, навіть якщо вони там є;
  - * непристосованість онлайн-навчання;
  - * відсутність асистивних технологій для навчання;
  - * брак кваліфікованих кадрів.

7.7. Серед проблем впровадження послуги соціального супроводу під час інклюзивного навчання можна виокремити такі:

- не роз'яснені питання специфіки оформлення на роботу батьків дітей з особливими освітніми потребами, документування робочого часу, коли дитина хворіє чи несподівано переходить на онлайн навчання;

- низька вартість оплати праці і невідповідність норм робочого навантаження у соціальній та освітній сфері;
- в місцевих бюджетах не закладається достатня кількість фінансових ресурсів на надання відповідної послуги;

7.8. Щодо медичних послуг в громадах для дітей можна констатувати тотальний дефіцит профільних спеціалістів у комунальних закладах охорони здоров'я і пов'язану із цим низьку якість відповідних послуг.

7.9. Було зафіксовано катастрофічну недостатність реабілітаційних послуг, а також малий обсяг їх фінансування з Державного бюджету.

7.10. З проблем у сфері соціальних послуг можна виокремити наступні:

- робота фокус-групи з батьками засвідчила розуміння ними переліку та проблематики освітніх і медичних послуг, у той час як про соціальні послуги мало хто знає. Причинами цього може бути, зокрема, відсутність належного інформування про такі послуги;
- визначення потреб жителів громади в соціальних послугах часто не проводиться взагалі або проводиться формально, зокрема за своїми окремими процедурами з орієнтацією переважно на звернення громадян. Ця теза підтверджується як проаналізованими дослідженнями, так і результатами фокус-груп. Так, лише одна мама повідомила, що раз на рік ФОР питає про її потреби, інші учасники не знали про таку процедуру;
- законодавство, зокрема класифікатор послуг, конструйовано таким чином, що частина послуг може виступати як окремі послуги, так і заходи в складі інших послуг, що в свою чергу спричиняє плутанину та знижує рівень розуміння особливостей та важливості соціальних послуг, зокрема серед фахівців та політичних осіб громад;
- незрозумілі підходи та оцінки вартості соціальних послуг, що призводить, зокрема, до складнощів у впровадженні механізмів соціального замовлення;
- відсутність законодавчо закріплених нормативів надання соціальних послуг на кшталт таких, які є в сфері освіти чи медицини, зокрема в контексті їх територіальної доступності;
- необізнаність влади громад щодо потреб жителів у відповідних послугах, сприйняття їх як джерела додаткових проблем, нерозуміння позитивних результатів фінансування відповідних послуг на довготривалу перспективу;
- відсутність у населення культури споживання психологічних, соціальних послуг і нерозуміння взагалі, що таке послуга;
- брак знань і навичок фахівців у визначенні потреб населення громади у соціальних послугах, об'єктивно обумовлені складнощі у зборі необхідної для цього інформації;
- як правило, надання соціальних послуг в громадах обмежується переліком тих, які найдешевші, найпростіше забезпечити і про які найлегше прозвітувати: інформування, консультування, посередництво, представництво інтересів, кризове та екстрене втручання (вилучення дітей). В громадах, де є сильними та активними батьків-

- ські спільноти та організації, забезпечується більший перелік послуг;
- дуже невелика кількість громад користується іншими можливостями забезпечення потреб у соціальних послугах, на кшталт, між-муніципальне співробітництво, соціальне замовлення, закупівля соціальних послуг. Здебільшого це пояснюється невідповідними і незручними умовами, виписаними у законодавстві;
- проблематика застосування соціального замовлення, зокрема, пояснюється в дослідженнях наступним чином: залежність від визначення потреб населення у соціальних послугах, яке практично не проводиться; державні стандарти соціальних послуг не містять чітких підходів до фінансово-економічного обґрунтування вартості соціальних послуг, що ставить надавачів приватного сектору у невідповідне становище; відсутність моніторингу якості та контролю за наданням соціальних послуг; залежність від фінансової спроможності і бажання громади розвивати соціальні послуги як такі; наявність корупційних явищ, коли виграють соціальне замовлення «свої» організації.

7.11. Ще однією особливо вразливою категорією під час війни є внутрішньо переміщені діти, які стикаються з труднощами до послуг, що, зокрема, було підтверджено учасниками фокус груп.

7.12. Практично у всіх міжнародних стратегічних правозахисних документах, якими має послуговуватися і на які має орієнтуватися Україна йдеться про необхідність розвитку якісних, доступних та інклюзивних послуг на рівні громад для всіх дітей, зокрема як передумови успішної деінституціалізації.

Компонент 8 «Догляд поза біологічною сім'єю»

8.1. Діти, які виховуються поза біологічною сім'єю, у тому числі тимчасово, внаслідок розлучення під час війни, стали найбільш досліджуваною та обговорюваною категорією після повномасштабного вторгнення. Адже саме війна підкреслила важливість наявності рідних батьків для кожної дитини з точки зору забезпечення її найкращих інтересів. Так, саме інституціалізовані, розлучені з сім'ями, сироти найчастіше ставали жертвами злочинів, порушення прав тощо.

8.2. Варто додати, що практично всі учасники фокус груп вважають інституціалізацію дітей негативним явищем і вважають, що всі діти мають виховуватися в сім'ях.

8.3. Найбільш необхідною послугою у сфері альтернативного догляду наразі є патронат над дитиною. Проте, розвиток цієї форми дуже ускладнений у зв'язку з:

- неналежним проведенням визначення потреби у відповідній послугі, що створює штучні ризики простою патронатних вихователів. Зокрема громади переважно розцінюють патронат лише як послугу для дітей, які залишилися без батьківського піклування,

не розглядаючи її широкі можливості для підтримки сімей, в яких наявні тимчасові складнощі;

- відсутністю ефективних механізмів співробітництва громад в цьому напрямі;
- наявністю більш зручної альтернативи – регіональних закладів інституційного догляду;
- низькою поінформованістю громадян про можливості стати патронатними вихователями;
- емоційною складовою – неготовністю громадян приймати у свою сім'ю дитину на короткий період через страх болю після її вибуття;
- оплатою послуг із здійснення патронату над дитиною, яка залежить від факту влаштування дитини, тобто у разі тимчасової відсутності вихованців патронатний вихователь фактично позбавляється грошового забезпечення, але вести іншу трудову діяльність не має права;
- високими вимогами до патронатних вихователів.

8.4. Існує тотальний дефіцит у кандидатах в патронатні вихователі, прийомні батьки, батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, фіксується значне зниження готовності громадян приймати у свої сім'ї дітей на виховання.

8.5. За інформацією надавачів медичних послуг критичною є проблема тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, які наразі влаштовуються до лікарень.

8.6. Експерти заявляють про неналежний рівень підтримки на рівні громад вже існуючих форм виховання, людей які мають бажання взяти у свою сім'ю на виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, що також може бути однією з причин зменшення кількості відповідних кандидатів.

8.7. У той же час спостерігається суттєве скорочення кількості усиновлень, кандидатів в усиновлювачі. Разом із тим спостерігається негативна динаміка щодо бажаних усиновити дитину задля уникнення мобілізації.

8.8. Дещо збільшується кількість ДБСТ, які переважно переходять з прийомних сімей, що не є позитивною тенденцією.

8.9. У дослідженнях описано наступну проблематику щодо створення прийомних сімей та ДБСТ:

- проблема із утворенням таких сімей у недотаційних громадах, де рівень життя населення дещо вищий, ніж у інших громадах, що впливає на зниження готовності утворювати відповідні форми;
- попри це наявний відповідно до законодавства потенціал щодо влаштування дітей, фахівці відмічають вигорання прийомних батьків та батьків-вихователів та подальшу неспроможність до піклування над дітьми;
- в багатьох громадах відсутній потенціал таких сімей до влаштування в них дітей з великих родинних груп та дітей з інвалідністю, тому саме такі діти частіше за все влаштовуються в інституції.

8.10. Під час досліджень виявлено ситуації, які особливо стали поширені після повномасштабного вторгнення: громади створюють прийомні сім'ї і ДБСТ, але в такі сім'ї влаштовані діти з інших громад. При цьому саме громада, на території якої функціонує ПС / ДБСТ, відповідає за забезпечення соціального супроводу таких сімей. Часто ці сім'ї повністю заповнені і за потреби громада не зможе влаштувати дитину зі своєї громади у сім'ю, створену нею і яка обслуговується соцслужбами цієї громади.

8.11. Невдалу деінституціалізацію, її не проведення відповідно до затвердженої Стратегії реформування системи інституційного догляду і виховання дітей українські та зарубіжні експерти називають головною причиною порушень прав дітей після повномасштабного вторгнення. Зокрема, йдеться про такі наслідки:

- несвоєчасна або взагалі відсутність евакуації дітей з закладів інституційного догляду;
- понад 90% дітей, які на момент повномасштабного вторгнення проживали в інтернатних закладах, повернуто батькам без попередньої оцінки рівня безпеки, умов проживання, здатності батьків належним чином виконувати свої обов'язки. Тому деяких дітей повертали до закладів, а також є випадки, коли десятки дітей зникли після таких дій;
- десятки закладів і тисячі дітей, які проживали в інтернатних закладах, опинилися в небезпеці, перебували під обстрілами, в непристосованих притулках без опалення, необхідних комунальних послуг, нестачі ліків і їжі;
- ті заклади, які були евакуйовані, зіштовхнулись з тим, що часто в Україні і тим більше закордоном немає приміщень, в яких може розміститися така велика група дітей. Тому дітей поміщали в старі лікарні, санаторії тощо, з мінімумом персоналу, як правило з відсутністю досвіду догляду і виховання дітей з інвалідністю чи особливими освітніми потребами;
- в умовах повномасштабної війни, евакуації та переміщення, заклади тимчасового влаштування значною мірою не виконують, або виконують не повною мірою свої основні завдання, а саме: соціальної інтеграції та реінтеграції дітей до біологічної сім'ї; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в сімейні форми виховання; забезпечення реалізації прав дітей на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист.

8.12. Інституціалізація – це порушення багатьох прав дитини. Немає сумнівів і не потребує доведення факт, що всі діти мають виховуватися в сім'ях. У цьому дослідженні ми не будемо детально зупинятися на самій проблематиці, адже останнім часом деінституціалізація пріоритизована як реформа на всіх рівнях. Проте вважаємо за потрібне викласти свої застереження, які стосуються деяких ініціатив, що пропонуються в межах впровадження цієї реформи, зокрема:

- пріоритизується підтримка ДБСТ, що є недоречною формою з точки зору забезпечення найкращих інтересів дитини та євро-

- інтеграційних прагнень;
- іншою проблемою є те, що влаштування дітей з інвалідністю, з високими потребами у підтримці, вбачається дуже складним у сімейні форми виховання і часто йдеться про необхідність створення малих групових будинків. Таке рішення також не в повній мірі відповідає європейським стандартам і Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю
- є також небажання вживати сам термін «деінституціалізація», але говорити про кращий догляд, сімейний розвиток, що не є проблемою, проте в такому формулюванні упускається, власне, компонент трансформації закладів інституційного догляду, що є невід'ємною частиною реформи.

8.13. Деінституціалізація є головною вимогою Європейського Союзу до України у сфері захисту прав людини в контексті євроінтеграції. Ця вимога повторюється у всіх 3-х звітах з особливим акцентом на особах з інвалідністю.

Компонент 9 «Організація захисту і правосуддя, дружнього до дитини»

9.1. Захист і правосуддя дружнє до дитини, набуває більшого розуміння в контексті діяльності правоохоронних органів. Водночас результати фокус-груп з фахівцями соціальної сфери продемонстрували низький рівень обізнаності про їх роль, зв'язок профілактичних програм і соціальних послуг у наданні підтримки та супроводу дитини в контакті із законом. Тому під час фокус груп не було коментарів від учасників.

9.2. У профілактиці правопорушень серед неповнолітніх можна виокремити наступні проблеми:

- у законодавстві не закріплений статус поліції превентивної діяльності, через що штатна структура, функції та повноваження поліції превентивної діяльності може змінюватися (зокрема в гіршу сторону – шляхом спрощення функцій, зменшення персоналу тощо) через підписання наказів на рівні міністерства, що становить певний виклик;
- бракує спеціалістів, наявне навантаження у понад 7 млн. дітей на 1 340 ювенальних поліцейських призводить до неможливості ефективно виконувати повноваження;
- відсутність поширення практик медіації та відновлюваного правосуддя через брак фахівців;
- відсутність поширення практик медіації та відновного правосуддя через брак фахівців, нерозвиненість практики взаємодії з членами Асоціації медіаторів та інших об'єднань для залучення їхніх фахівців до проведення медіації в громадах на системній основі; відсутність затвердженого стандарту надання соціальної послуги медіації (хоча вже є розроблений проєкт, який потребує затвердження і поширення); низька поінформованість батьків, фахівців про зміст і переваги медіації у вирішенні сімейних спорів, що сто-

суються прав й інтересів дитини

- ресурсом для якісного виконання всіх видів робіт із дітьми, які вимагають професійного досвіду та навичок, є міжсекторальна співпраця, зокрема взаємодія з соціальними службами та громадськими організаціями, проте відсутній загальний підхід у впровадженні системи реагування на територіальному рівні;
- проведення опитування/допиту дитини в «Зелених кімнатах» на сьогодні залишається викликом для всіх суб'єктів, зокрема і для органів поліції, оскільки кількість поліцейських зі спеціальними знаннями щодо проведення опитування/допиту дитини залишається фрагментарною, тому практичне використання «Зелених кімнат», центрів «Барнахус» залишається вкрай малим, навіть за їхньої наявності в певному регіоні;

9.3. В контексті застосування санкцій щодо дітей, не простежується системна робота з надання реабілітаційних послуг дитині під час її проходження «стежкою» правосуддя за «маршрутом» воля-неволя-воля. Органи та служби, які відповідають за надання послуг дитині, часто слабо скоординовані та мають обмежений ресурс. Наразі залишається груповий підхід до надання реабілітаційних послуг дітям, які відбувають покарання у виховних колоніях, мало застосовується індивідуальний підхід до кожної дитини, зокрема в межах психокорекційної роботи.

9.4. Щодо прав дітей під час судового розгляду, то дослідники виявили наступні проблеми:

- судовий розгляд і решта етапів кримінального процесу не є адаптованими до потреб дитини, а наявність багатьох перелічених прав дитини як учасника судового розгляду здебільшого має формальний характер та враховується лише при складанні процесуальних документів, які мають чітко відповідати вимогам процесуального закону;
- фактично дитина позбавлена можливості самостійно користуватися наданими йому/їй процесуальними правами, адже дитини не завжди представлена адвокатом і обмежена у виборі, хто буде її представляти. Отже, замість дитини від її імені та не завжди на її користь виступають батьки/опікуни, адвокати, педагоги, представники служб у справах дітей тощо;
- брак кваліфікованих фахівців і міждисциплінарної та міжсекторальної співпраці не дозволяє прокурорам та суддям глибинно зрозуміти поведінку дитини, яка скоїла злочин. А окремі судові вироки навіть свідчать про відсутність намагань зрозуміти мотиви вчинку дитини. Це призводить до масового винесення обвинувальних вироків із призначенням покарання з випробуванням, яке в реальному житті майже жодним чином не призводить до досягнення мети покарання, а саме – зміни поведінки дитини та до повторного скоєння нею злочинів.

9.5. На думку дослідників, пробація щодо неповнолітніх є найефективнішою. Разом із тим, потребує розширення наявний перелік покарань, не пов'язаних з ізоляцією дитини, але таких, які забезпечують актив-

не просування дитини на шляху свого виправлення, – громадські та виправні роботи, проходження реінтеграційних програм, обов'язкове повернення до навчання тощо. Ключовим результатом виправлення має бути усвідомлення дитиною свого вчинку, а не просто звільнення від покарання з випробуванням. Крім того, на практиці періодично трапляються розголошення даних про статус обвинуваченого неповнолітнього в школах, за місцем роботи та проживання. Також бракує механізмів контролю за складанням досудових доповідей щодо неповнолітніх, що нерідко призводить до їхнього формального написання і, відповідно, відсутності належної інформації для суду для прийняття виваженого комплексного рішення щодо дитини. Існує також проблема кадрового забезпечення фаховими працівниками, які мають відповідні знання щодо роботи з обвинуваченими неповнолітніми. Особливо це стосується підрозділів служб пробації в областях, що призводить до неефективного виконання соціально-виховної роботи з дітьми. Потребує налагодження взаємодія органів пробації з іншими суб'єктами ювенальної юстиції, зокрема соціальними службами, поліцією, закладами освіти, ССД.

- 9.6. Щодо спеціалізації суб'єктів правосуддя щодо неповнолітніх, то вона, на думку деяких дослідників, здебільшого має умовний характер. Зокрема, спеціалізація прокурорів закріплена лише відомчим наказом та легко може бути змінена/скасована кожним наступним Генеральним прокурором України. Є проблема, пов'язана з тим, що реформа органів прокуратури та скорочення штатної чисельності прокурорів призводить до збільшення навантаження на прокурорів, що, в свою чергу, впливає на їхню спроможність якісно виконувати покладені на них функції правосуддя щодо дітей.
- 9.7. Дослідники також наголошують на проблемах зі збором даних, який не повністю відповідає Керівництву щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх, застарілими є підходи до обробки цих даних. Крім того, досі в Україні існує невелика кількість ініціатив щодо незалежного моніторингу дотримання прав дітей, які перебувають у контакті із законом.
- 9.8. В іншому дослідженні йдеться про те, що на практиці існує системна проблема відмови неповнолітнім дітям у доступі до правосуддя, незважаючи на положення закону, які гарантують право дитини звертатися до суду. Так, чимало судів під час вирішення справ щодо спорів про визначення місця проживання дитини продовжують інерційно застосовувати презумпцію переваги прав матері на проживання з дитиною, попри відповідну практику Великої палати Верховного Суду.
- 9.9. Правосуддя, дружнє до дитини, є пріоритетом стратегічних документів щодо прав дитини і ЄС, і Ради Європи.

Компонент 10 «Координація, взаємодія та перенаправлення»

- 10.1. Відсутність належної координації на всіх рівнях названо однією з голо-

вних причин неспішності реформи деінституціалізації в Україні, зокрема гальмування розвитку сімейних форм виховання.

10.2. На думку учасників фокус груп головними проблемами у сфері координації, міжвідомчої взаємодії та перенаправлення, є такі:

- відсутність достатньої кількості працівників служб у справах дітей, підрозділів ювенальної превенції, фахівців інших органів і установ, дотичних до захисту прав дитини;
- фахівці користуються своїми відомчими нормативно-правовими актами, умовно ділять закони та урядові рішення на «свої» і «чужі», переважно не виконують законодавчі та урядові акти, навіть якщо вони їх стосуються;
- непоодинокими є випадки неповідомлення фахівцями інших сфер ССД про виявлені ними випадки складних життєвих обставин, в які потрапили діти;
- існують труднощі у застосуванні норм постанови КМУ щодо забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах у частині організації роботи міждисциплінарних команд;
- проблеми у взаємодії та співпраці із сімейними лікарями в контексті важливості раннього втручання для дітей з порушеннями розвитку, виявленими до року, гостра потреба у відновленні патронажу новонароджених;
- відсутність формалізованих та закріплених на рівні органів місцевого самоврядування механізмів (порядків, алгоритмів) міжвідомчої взаємодії, недостатність врегулювання відповідних механізмів на державному рівні, особливо в контексті конкретизації повноважень та заходів в різних ситуаціях;
- неузгодженість нормативно-правових актів різних сфер в деяких питаннях, пов'язаних із захистом прав дитини;
- потреба у випрацюванні єдиних для чотирьох систем (соціальної, освітньої, медичної та правоохоронної) протоколів, інструкцій, оцінок (у тому числі діагностичних), пов'язаних із забезпеченням потреб дітей. Зокрема це стосується забезпечення безпеки дітей та їх тимчасового влаштування;
- труднощі у міжвідомчій співпраці та взаємодії, пов'язані з війною, а також з укрупненням громад і збільшенням кількості жителів, за яких відповідає керівник громади.

10.3. Відсутність або неефективність міжвідомчої взаємодії на рівні громади підтверджується також експертами, зокрема бракує затверджених на місцевому рівні відповідних механізмів.

10.4. Проблеми міжгалузевої співпраці визнані експертами також однією з перешкод для забезпечення ефективного захисту дітей від усіх форм жорстокого поводження.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПЕРШОЧЕРГОВИХ ЗАХОДІВ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ НА ПЕРІОД 2024 - 2026 РОКИ (НА 3 РОКИ)

Нижче подані рекомендації розроблені з урахуванням результатів фокус груп, проведених з цільовими аудиторіями, вітчизняних досліджень останніх років, настанов міжнародних партнерів та стратегічних документів міжнародних організацій, членами яких Україна вже є або прагне бути. Крім того, вони включають бачення експертів, які готували цей звіт, а також пропозиції провідних експертів ГС «Українська мережа за права дитини».

Компонент 1 «Культура сприйняття дитини в суспільстві»

В межах окресленого компонента можна виокремити такі кроки, необхідні для реалізації:

- 1.1. В консолідації зусиль громадського сектору з органами державної влади та місцевого самоврядування провадити постійну всеукраїнську інформаційно-просвітницьку кампанію засобами та способами комунікації, доступними для сприйняття різними верствами населення, у тому числі та дітьми, спрямовану на:
  - формування поваги до дитини як до правоздатної людини;
  - популяризацію важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї;
  - посилення ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини;
  - неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливості її розвитку; підвищення обізнаності щодо негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому;
  - популяризацію сімейних форм виховання;
  - популяризацію соціально-правової моделі інвалідності;
  - залучення дітей до прийняття рішень і врахування думки дитини;
  - формування нетерпимого ставлення до насильства щодо дитини та заохочення ненасильницьких форм виховання;
  - підвищення обізнаності та сприяння позитивним, ненасильницьким формам виховання дітей і дисципліни, що не ведуть до насильства тощо.
- 1.2. Поняття забезпечення найкращих інтересів дитини має належним чином інтегруватися, послідовно тлумачитись і застосовувалося в усіх законодавчих, адміністративних і судових процедурах і рішеннях, а також у всіх політиках, програмах та проєктах, які мають відношення до дітей і впливають на них. У зв'язку з цим необхідно розробити процедури та критерії для надання вказівок усім відповідальним особам для визначення найкращих інтересів дитини в кожній сфері, включно з дітьми, які постраждали від збройного конфлікту, надання належної уваги найкращим інтересам дитини як першочерговому пріоритету.
- 1.3. Розробити та поширювати практики альтернативної комунікації з дітьми, які мають обмеження у розумінні та спілкуванні через малий вік чи наявність інвалідності, у тому числі з метою почути їхню думку і посилити їхній голос у суспільстві.
- 1.4. Сприяти змістовній і повноважній участі всіх дітей у житті сім'ї, громади, в школах та залучати дітей до процесу прийняття рішень з усіх питань, які їх стосуються, розробити рекомендації щодо залучення дітей до ухвалення рішень, які їх стосуються, із застосуванням різних форм, методів відповідно до ситуацій різних сферах суспільної діяльності та створити нормативно-правове підґрунтя.

- 1.5. Створити цифрову платформу та лінію довіри з ефективним механізмом перенаправлення (зокрема до органів державної влади та місцевого самоврядування, враховуючи правоохоронні органи, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) та підтримувати чинну лінію довіри, яку координує громадянське суспільство, доступну для всіх дітей на національному рівні, сприяти поінформованості про те, як діти можуть отримати доступ до лінії довіри та надавати необхідні людські, фінансові та технічні ресурси для його ефективного функціонування.
- 1.6. Встановлення мінімальних рамок та стандартів взаємодії з дітьми та молоддю, включно з дітьми різного походження для органів, уповноважених приймати рішення, які стосуються подальшої долі дітей (судів, органів місцевого самоврядування тощо), запровадження обов'язкової підготовки фахівців відповідних органів щодо взаємодії з дітьми з метою забезпечення їх участі.
- 1.7. Забезпечити виконання чинного законодавства та розробити додаткові процедури щодо з'ясування та врахування думки дитини під час прийняття рішень, які їх стосуються, зокрема в судовому процесі, під час позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо.
- 1.8. Встановити вимоги до всіх суб'єктів, зокрема до національних неурядових організацій, щодо забезпечення та впровадження практик безпечних і конфіденційних процесів інформування дітьми про будь-які проблеми, які їх хвилюють.
- 1.9. Розробити всеохоплюючу стратегію боротьби з жорстоким поводженням з дітьми у будь-якому місці, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство та насильство в установах, з акцентом на раннє виявлення та реагування на насильство, забезпечити вдосконалення та належне виконання законодавства, яке забороняє тілесні покарання.
- 1.10. Систематизувати, проаналізувати наявні програми формування відповідального батьківства, узагальнити їх на єдиній платформі (або створити банк таких програм), та розробити ті, в яких є потреба; забезпечити підготовку фахівців з-поміж надавачів соціальних та інших послуг до проведення навчань за даними програмами для:
  - формування відповідального батьківства (різних: для осіб, які планують створити сім'ю, та осіб, які мають проблеми у виконанні своїх батьківських обов'язків);
  - підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації всіх спеціалістів, які безпосередньо надають чи організовують послуги для дітей та сімей з дітьми, приймають рішення у сфері захисту прав дитини чи у всіх дотичних до неї сфер на різних рівнях щодо забезпечення найкращих інтересів дитини, правозахисного підходу до інвалідності, деінституціалізації тощо.

Компонент 2 «Законодавство і політики»

2.1. Створити експертну групу для проведення глибокого аналізу законодавства в усіх сферах, які стосуються добробут дітей, та розроблення і затвердження нового рамкового законодавства у сфері захисту прав дитини з урахуванням сучасних контекстів, актуальних потреб дітей та стратегічних документів міжнародних організацій. Нове законодавство має, зокрема, однозначно чітко врегулювати повноваження всіх суб'єктів, органів і служб у сфері захисту прав дитини, механізми їх взаємодії.

97 <https://www.refworld.org/docid/4c3acd169.html>

98 <https://www.ohchr.org/en/documents/legal-standards-and-guidelines/crpd5-guidelines-deinstitutionalization-including>

2.2. Ратифікувати:

- Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей;
- Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

99 <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no5-article-19-right-live>

2.3. Імплементувати в українське законодавство:

- Керівні принципи ООН з альтернативного догляду⁹⁷;
- Керівні принципи ООН з деінституціалізації, у тому числі під час надзвичайних ситуацій⁹⁸;
- Загальний коментар №5 до статті 19 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю щодо самостійного способу життя та включення до місцевої спільноти⁹⁹;
- Загальний коментар №12 щодо права дитини бути почутою¹⁰⁰;
- Загальний коментар №19 про державне бюджетування для реалізації прав дитини (стаття 4 Конвенції ООН про права дитини)¹⁰¹;
- Загальний коментар №20 про реалізацію прав дитини в підлітковому віці¹⁰²;
- Загальний коментар №24 про права дитини в системі дитячого правосуддя¹⁰³;
- Загальний коментар №25 про права дітей у цифровому середовищі¹⁰⁴.

100 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2FC%2FCG%2F12&Lang=en

101 <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-19-2016-public-budgeting>

102 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2FC%2FCG%2F20&Lang=en

2.4. Підготувати комплексну політичну дитячу візію, яка охоплюватиме всі сфери, задекларовані в Конвенції ООН про права дитини, на основі якої має бути розроблено як короткострокову, так і довгострокову стратегію, а також план дій із необхідними елементами для їх реалізації (політична воля, достатні людські, технічні та фінансові ресурси).

103 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2FC%2FCG%2F24&Lang=en

2.5. Розробити та затвердити Національний план дій з імплементації Конвенції ООН про права дитини на період до 2030 року.

104 <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-25-2021-childrens-rights-relation>

2.6. Вдосконалити механізми громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів та політичних рішень, забезпечивши обов'язкове залучення до окресленого процесу дітей, молодь, відповідні громадські організації, а також передбачивши дієві способи їх впливу на реалізацію відповідних проєктів.

Компонент 3 «Урядування (управління системою)»

- 3.1. Переглянути структуру управління в системі захисту дитини на центральному рівні. Зокрема, рекомендуємо створити Міністерство у справах дітей та сім'ї як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України і який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері захисту прав дитини та соціальної підтримки сімей з дітьми, здійснення державного контролю за дотриманням прав дитини.
- 3.2. Закріплення на законодавчому рівні та організація систематичних заходів з підготовки та підвищення професійної компетентності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, включаючи центральні органи, щодо захисту прав дитини, дотримання її прав та найкращих інтересів, у том числі з метою підвищення якості прийняття стратегічних рішень, планування та реалізації заходів з підтримки дітей, які потребують особливої турботи держави.
- 3.3. Запровадження реально працюючих механізмів державного контролю у сфері захисту прав дитини, притягнення до відповідальності посадових осіб за порушення / недотримання норм законодавства у відповідній сфері.
- 3.4. Створення чіткої вертикалі державних органів, виведення служб у справах дітей із системи місцевого самоврядування, що дозволить забезпечити обов'язковість виконання їхніх рішень.

Компонент 4 «Дані і аналітика»

- 4.1. Розроблення єдиної чіткої та достовірної методології збору даних про дитяче населення, зокрема за допомогою механізмів цифровізації. Дані мають охоплювати всі сфери Конвенції ООН про права дитини та Факультативних протоколів до неї, та мають бути розподілені за віком, статтю, інвалідністю, географічним розташуванням, етнічним походженням та соціально-економічним становищем, щоб полегшити аналіз становища всіх дітей, особливо тих, хто перебуває у вразливих ситуаціях. При цьому рекомендується брати до уваги концептуальну та методологічну основу, викладену в доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини під назвою «Індикатори прав людини: Посібник з вимірювання та впровадження» під час визначення, збору та розповсюдження статистичної інформації».
- 4.2. Утворення Єдиного Банку даних про дітей, що буде відображати дані з усіх існуючих баз даних і буде доступним в межах повноважень різним суб'єктам, дотичним до захисту дітей (сфери освіти, охорони здоров'я,

правоохоронної системи, соціального захисту, юстиції та ін), що дозволило б оптимізувати їх роботу та взаємодію, приймати рішення саме в інтересах дитини із врахуванням усіх чинників, які характеризують її індивідуальні потреби.

4.3. В контексті деінституціалізації важливим вбачається забезпечення виконання таких заходів:

- розроблення і затвердження плану моніторингу й оцінки виконання заходів стратегії деінституціалізації. Такий план має містити перелік індикаторів ефективності впровадження заходів відповідної стратегії з урахуванням короткострокових та довгострокових очікуваних результатів, визначення порядку проведення моніторингу й оцінки, визначення джерел, частоти збору даних за індикаторами та відповідальних за збір і аналіз даних. Оцінка ефективності впровадження заходів має здійснюватися не рідше ніж раз на рік;
- створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу дітей, влаштованих / зарахованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, з інформацією про їхніх законних представників, сім'ю, місце проживання / походження, вік, стан здоров'я та розвитку, індивідуальні потреби, причини та дати влаштування і вибуття тощо;
- забезпечення неухильного виконання законодавства в частині зобов'язання інституцій повідомляти в одноденний строк органам опіки та піклування за місцем проживання (перебування) сім'ї дитини про прийняття рішення щодо влаштування / зарахування дитини на цілодобове перебування. Зокрема слід повернутись до механізму погодження влаштування дітей в інституції органами опіки та піклування, що сприятиме обізнаності громади про дітей в інституціях.

4.4. Упорядкування системи моніторингу дітей, які потребують особливого захисту держави, передбачивши координацію заходів з моніторингу, в тому числі тих, які здійснюються за донорські кошти.

4.5. Щодо даних під час воєнного стану, пропонуємо:

- удосконалити механізми моніторингу безпеки дітей та задоволення їх потреб під час дії воєнного стану, розробити новий сучасний інформаційно-аналітичний програмний продукт для обліку дітей соціально незахищених категорій та забезпечити його інтеграцію з відповідними базами даних, державними реєстрами та інформаційними системами. органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- встановити систему належного обліку відомостей про дітей, які залишають територію України без законних представників, у тому числі: створити такий реєстр дітей, у якому належним чином фіксувати інформацію про країну призначення дитини, очікуване місце проживання; забезпечити взяття на облік у консульських

установах України дитини, яка подорожує без законних представників, а також дитини віком від 16 до 18 років; налагодити міжурядове та міжвідомче співробітництво для ефективного обміну інформацією.

Компонент 5 «Людські ресурси»

5.1. Здійснення заходів щодо підвищення престижності роботи в соціальній сфері (насамперед працівників служб у справах дітей, фахівців соціальної роботи), зокрема шляхом кардинального перегляду підходів до умов оплати праці, забезпечення безпеки при виконанні посадових обов'язків тощо.

5.2. Розвиток якісної системи навчання фахівців та спеціалістів різних сфер щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дітей, особливостей вікової психології, психології прийомних сімей, впровадження міжвідомчої взаємодії та інтегрованих послуг тощо (із закріпленням його обов'язковості на рівні законодавства) із залученням фахових громадських організацій, міжнародних партнерів, зокрема, задля забезпечення єдиних підходів, раціонального використання ресурсів, забезпечення координації надання відповідних освітніх послуг одним державним органом. Таке навчання має бути:

- системним – має бути обов'язковість проходження курсів, тренінгів, інших форм навчання після прийому на роботу;
- систематичним – проводитись як підвищення кваліфікації, наприклад раз на три роки;
- комплексним – фахівці різних сфер мають бути обізнані про різні аспекти окресленого питання, особливо в частині виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми та належного міжвідомчого скоординованого реагування на них, ролі інших суб'єктів (служби у справах дітей, фахівці із соціальної роботи, поліцейські, спеціалісти, які працюють в закладах освіти, охорони здоров'я, пенітенціарних службах).

5.3. В системі вищої освіти потребують запровадження:

- систематичний аналіз кількості випускників ВНЗ в галузі «Соціальна робота», зокрема, на предмет подальшої зайнятості за обраною професією;
- галузь знань «Захист дитини» та спеціальності в ній, які матимуть сфери застосування в правозахисній (служби у справах дітей, центри з надання правової допомоги тощо) та правоохоронній діяльності (ювенальні поліцейські, ювенальні слідчі, дізнавачі, прокурори);
- в галузі знань «Соціальна робота» такі спеціальності, як «Соціальна робота з дітьми/сім'ями», «Соціальна робота із сімейними формами виховання», «Соціальна робота з паліативними хворими», «Соціальна робота з дітьми з інвалідністю» тощо.

5.4. Для забезпечення якості та ефективності роботи служб у справах дітей необхідно:

- негайно переглянути підхід до розрахунку чисельності працівників ССД для територіальних громад, унеможливаючи запровадження лише однієї штатної одиниці;
- закріпити на рівні закону наявність в штаті ССД юрисконсульта, оскільки в повноваженнях цих структур вагоме місце посідає взаємодія із судовими органами, представництво інтересів дітей, інші питання юридичного характеру;
- запровадити обов'язкове навчання співробітників ССД територіальних громад та інших суб'єктів з питань забезпечення діяльності органів опіки та піклування;
- виокремити (як це є в профільному Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування») структурний підрозділ служби, відповідальний за сімейні форми виховання, щоб він рахувався по іншим нормативам, не прив'язаним з обслуговуванням загальної кількості дитячого населення.

5.5. У контексті удосконалення соціальної роботи в громадах:

- розділити нормативи для ФСР в міських, сільських, селищних громадах, в гірських місцевостях тощо, наприклад визначати кількість ФСР з прив'язкою до старостинських округів, до яких вже по суті прив'язана і освіта, і медицина;
- на місцевому рівні запровадити спеціалізацію ФСР залежно від категорій громадян, які потребують соціальної підтримки (окремо для сімей в складних життєвих обставинах, сімей, в яких виховуються діти з інвалідністю, сімей військових, сімейних форм виховання тощо). Це дозволить значно підвищити якість надання соціальних послуг, оскільки фахівці будуть розвиватись у відповідному напрямку, не будуть розсіювати свої ресурси на різнопланові задачі тощо;
- припинити практику довантаження ФСР іншими функціями, наприклад повноваженнями бек-офісу соціального захисту;
- урегулювати порядок оплати праці фахівців, передбачивши мотиваційні механізми (індикатори успішності роботи, накопичувальні бали).

5.6. Забезпечити достатність людських ресурсів у кількісному і якісному вимірі у сфері захисту прав дитини:

- організувати постійно діючу широкомасштабну інформаційну кампанію з формування важливості професій в соціальній сфері, зокрема роботи ФСР та ССД;
- впровадити і розвивати систему обміну досвідом із закордонними колегами з держав, в яких сфера забезпечення прав дітей на вищому, ніж в Україні, рівні;
- забезпечити ФСР та працівників ССД супервізіями та психологічною підтримкою з метою профілактики професійного вигорання;

- збільшити державне замовлення на підготовку фахівців у соціальній сфері, сфері освіти та охорони здоров'я з урахуванням процесу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей та попередження та подолання жорстокого поводження з дітьми;
- забезпечити засоби захисту, надбавки за шкідливі умови праці спеціалістам, які працюють в небезпечних умовах, у тому числі близько до зони бойових дій;
- визначити алгоритми повноважень працівників ССД, які евакуювались з інших міст;
- оптимізувати роботу фахівців у соціальній сфері (насамперед ССД, ФОР), зокрема в частині звітності, з іншими документами, її цифровізація, упередження випадків дублювання електронного та паперового документообігу.

Компонент 6 «Фінансове забезпечення»

- 6.1. Під час здійснення видатків на відновлення та реконструкцію України приділяти пріоритет дітям та їхнім потребам зараз і після війни, у тому числі шляхом проведення комплексної оцінки бюджетних потреб і встановлення прозорого розподілу, реалізації інвестиційних проєктів на кшталт EU Facility.
- 6.2. Розробити та впроваджувати при розробці державного бюджету чітку вимірювану систему відстеження розподілу та використання ресурсів для дітей по всім напрямкам бюджетної політики. Україна також повинна використовувати цю систему відстеження для оцінки впливу на те, як інвестиції в будь-якому секторі можуть служити найкращим інтересам дитини.
- 6.3. Визначити бюджетні статті для всіх дітей, приділяючи особливу увагу тим, які перебувають у несприятливих або вразливих ситуаціях, що можуть потребувати позитивних соціальних заходів, і переконатися, що ці бюджетні статті завжди захищені навіть під час війни.
- 6.4. Змінити підходи до фінансування закладів інституційного догляду, передбачивши фінансову відповідальність за утримання в них дітей як громади, так і батьків, а також запровадивши механізми перенаправлення вивільненого фінансування за рахунок зменшення контингенту дітей на надання послуг для дітей та сімей з дітьми у всіх громадах відповідно до потреб відповідних жителів громад.
- 6.5. Перегляд підходів до державних соціальних допомог на предмет забезпечення їх адресності, попередження споживацьких звичок у населення, передбачивши їх взаємозв'язок із соціальними послугами, поступово збільшуючи частку фінансування соціальних послуг.
- 6.6. Підвищити спроможність громади забезпечувати захист дитини шляхом співфінансування з державного бюджету. Пріоритетним способом фінансування видатків на цю потребу має стати запровадження нормативів фінансового забезпечення на базі середньостатистичної громади

(модельної), де моделюються видатки на реалізацію програми в повному обсязі виходячи із середньостатистичної частки дітей, які потребують підтримки, серед усіх дітей. Більш детально ця модель описана в дослідженні «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді». Зокрема, з державного бюджету мають підтримуватися соціальні послуги соціального супроводу, для дітей з інвалідністю та тих, які постраждали від насильства та інституціалізації.

- 6.7. Перегляд пакета базових соціальних послуг та джерел їхнього фінансування, зокрема, шляхом запровадження державної підтримки на розвиток таких дороговартісних соціальних послуг, як денний догляд, підтримане проживання, асистент дитини, забезпечення їх співфінансування з обласних бюджетів.
- 6.8. Зміна підходів від фінансування надавачів різних послуг (насамперед соціальних) як закладів до фінансування безпосередньо послуг.
- 6.9. Перегляд підходів до фінансового забезпечення сімейних форм виховання у зв'язку з економічною ситуацією та високим рівнем інфляції, зокрема шляхом:
  - збільшення рівня державного утримання дитини та грошового забезпечення осіб, які її виховують;
  - розв'язання питань технічного характеру щодо мінімізації затримки нарахування чи виплати відповідного фінансування;
  - визначення механізмів та джерел покриття витрат на оренду, ремонт, відновлення та облаштування житла для сімей, які виявили бажання опікуватися статусними дітьми, насамперед вже чинних сімейних форм, житло та майно яких пошкоджене або зруйноване в результаті російської агресії;
  - залучення додаткових ресурсів для забезпечення базових потреб дітей цільової групи у зимовий період (тепле та придатне для проживання житло).
- 6.10. Удосконалення механізмів міжмуніципального співробітництва (вирішення проблеми із дотриманням домовленостей щодо замовлення і оплати відповідних послуг з метою зменшення ризиків для громад, які забезпечують надання послуги у себе на території).

Компонент 7 «Послуги для дітей та сімей з дітьми за місцем проживання»

- 7.1. Визначити та законодавчо затвердити «гарантований пакет для захисту дитини» для різних категорій дітей в громаді та передбачити механізми і джерела його фінансування. Зокрема, мають бути передбачені такі послуги та заходи: соціальна робота, патронат, раннє втручання, денний догляд для дітей з інвалідністю, сімейні форми виховання, підтримка відповідального батьківства, запобігання домашньому насильству, кризове та екстрене втручання.

- 7.2. Оновити закони України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» в контексті конкретизації розподілу власних і делегованих повноважень в соціальній сфері та забезпечення фінансової підтримки державою відповідних делегованих повноважень, відділивши соціальну роботу від соціальних послуг.
- 7.3. Система захисту дітей має змінити акцент з реагування на надзвичайні ситуації на соціальну профілактику – запобігання роз'єднанню родин на ранньому етапі. Зокрема, зусилля слід активізувати в частині надання необхідної підтримки та ресурсів для зміцнення сім'ї, у тому числі шляхом переходу від покарань за нехтування батьківськими обов'язками до зміцнення соціальних пілг для сімей з дітьми з метою підвищення їх спроможності виконувати свої обов'язки з виховання дітей.
- 7.4. Впровадити нові посади і послуги задля удосконалення системи захисту дитини:
- створення системи надання послуг раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, зокрема розробка і прийняття нормативно-правових актів, які регламентують діяльність з надання послуг раннього втручання;
  - введення до штату лікарень фахівця із соціальної роботи для якісного забезпечення соціальної підтримки дітей та їх сімей, реагування на порушення прав дітей та забезпечення взаємодії з іншими органами.
  - запровадити в громаді послугу асистента родини, який має безпосередньо працювати над запобігання вилучення дитини, роз'єднання її з сім'єю, реінтеграції з закладу інституційного догляду.
- 7.5. В контексті побудови ефективної системи захисту дитини необхідно визначити потреби у соціальних послугах дітей та сімей з дітьми на рівні громад, у тому числі щодо попередження і подолання насильства. Задля цього потрібно:
- навчати представників органів місцевого самоврядування: визначенню потреб соціальних послуг відповідно до нового Порядку; розробці програми соціально-економічного розвитку громади з розділом з розвитку соціальних послуг та системи захисту дітей, цільової програми з розвитку соціальних послуг громади, бюджетної програми;
  - забезпечити належну участь у відповідному визначенні потреб усіх дотичних органів та закладів (зокрема державних та регіональних);
  - забезпечити визначення потреб населення не тільки в послугах, які потрібні на місцевому рівні, але й в послугах, які мають розвиватися на районному і обласному рівні, на рівні держави;
  - розробити методичні рекомендації для громад та створити консультативні центри, які допомагатимуть громадам на всіх етапах становлення та розвитку системи надання соціальних послуг.

7.6. Забезпечити обізнаність громади про наявні в громаді та сусідніх громадах послуги для дітей та сімей з дітьми, у тому числі шляхом:

- органам місцевого самоврядування разом із соціально активними членами громади, з урахуванням принципів найкращих інтересів дитини, провести картування ресурсів громади, щоб визначити основні ризики та вразливі місця, що впливають на захист, розвиток і добробут дітей;
- створення та поширення дорожньої карти (електронного інформаційного ресурсу), яка б включала не тільки потужності громади щодо надання соціальної підтримки сім'ям з дітьми (переліки надавачів освітніх, медичних, соціальних, реабілітаційних, культурних, юридичних та інших послуг комунальної та приватної форм, їх контакти, маршрути тощо), а й ближніх громад, регіону.

7.7. Окремо варто приділити увагу розвитку послуг для дітей з інвалідністю:

- прийняти правозахисний підхід до інвалідності шляхом розробки урядової стратегії, яка приділяє особливу увагу шляхом політики всебічного включення всіх дітей з інвалідністю в усі сфери суспільного життя, забезпечення безбар'єрності та доступності усі просторів для дітей, посиленню програм раннього виявлення та втручання, збору відповідних дезагрегованих даних та впровадження заходів для боротьби з дискримінацією та стигмою стосовно дітей з інвалідністю;
- виявлення та реагування на потреби дітей з інвалідністю, які потрапили в бойові дії. Їхні особливі вимоги, в тому числі відповідно до статі та віку, мають бути визначені та включені до всіх заходів реагування на кризу;
- вжити невідкладних заходів для запобігання жорстокому поводженню, зневазі та насильству щодо дітей з інвалідністю, зокрема в установах, де перебувають/відвідують такі діти, а також посилити свою політику деінституціалізації шляхом розширення послуг в громаді;
- забезпечення доступу до гуманітарних коридорів і включення до планів евакуації та реагування на кризу, в тому числі за допомогою доступних бомбосховищ, інформації та засобів зв'язку в надзвичайних ситуаціях;
- забезпечити проведення належної оцінки сімейного середовища дітей перед возз'єднанням їх із сім'ями.

7.8. В контексті розвитку системи соціальних послуг пропонуємо:

- перегляд класифікатора соціальних послуг на предмет відповідності потребам населення і викликам воєнного та післявоєнного часу;
- оновлення чи розробку нових державних стандартів соціальних послуг відповідно до осучасненого класифікатора;
- передбачити співфінансування соціальних послуг, які надаються на рівні громад, з державного та обласних бюджетів;
- вивчити проблемні питання у сфері соціального замовлення на

предмет причин відсутності його масштабування та забезпечити удосконалення відповідного механізму;

- вдосконалити механізми взаємної відповідальності органів місцевого самоврядування та громадськості при реалізації спільних ініціатив, соціального замовлення;
- популяризувати механізм міжмуніципального співробітництва громад в частині забезпечення своїх жителів соціальними послугами, у тому числі застосування цього механізму щодо послуг патронатних вихователів і сімейних форм виховання;
- підвищити поінформованість населення про наявні соціальні послуги та можливості отримання соціальної підтримки.

7.9. У сфері послуг системи охорони здоров'я пропонуємо наступне:

- сприяти профілактиці відмов від дітей у закладах охорони здоров'я, зокрема розробити протоколи ранньої ідентифікації матерів та алгоритм взаємодії з суб'єктами соціальної роботи щодо надання підтримки вагітним жінкам, які перебувають у складних життєвих обставинах, які мають високий ризик відмовитися від дітей;
- впровадити міжнародний досвід у вітчизняну практику супроводу (медсестра і соціальний працівник) вагітних жінок та сімей з дітьми з-поміж уразливих груп населення (зокрема шляхом візитів);
- урегулювати нормативно-правову базу щодо медичного супроводу дітей раннього віку для забезпечення раннього розвитку та запобігання інвалідизації, зокрема затвердити скринінги і шкали для оцінки розвитку дітей, нормативно-правову базу для катанестичного спостереження тощо;
- створити дружне для дитини середовище для реалізації права на здоров'я в закладах охорони здоров'я;
- законодавчо врегулювати запровадження реабілітаційних послуг і паліативної допомоги дітям на всіх рівнях медичної допомоги та для всіх етапів її надання;
- посилити стратегію сексуального та репродуктивного здоров'я, в тому числі для підлітків, і прискорити прийняття закону про здоров'я підлітків відповідно до міжнародних стандартів.

7.10. Освітні послуги потребують удосконалення за такими напрямками:

- невідкладно переглянути норму щодо надання можливості в ліцеях об'єднувати три рівні освіти: початкову, середню і профільну (оскільки тільки при ліцеях дозволено пансіони), а також законодавчо закріпити заборону влаштування до пансіонів при ліцеях дітей, які здобувають початкову і середню освіту;
- дослідити доцільність перегляду спеціалізації спеціальних шкіл з пансіонами та їх картографії з метою зменшення інституціалізації дітей та забезпечення підвезення дітей до закладів для отримання виключно освітніх послуг;
- провести додаткові навчання для спеціалістів інклюзивно-ресурсних центрів щодо важливості виховання та розвитку дитини в сім'ї, неприпустимості розлучення дитини з батьками через особливос-

- ті її розвитку, негативних наслідків інституційного догляду та виховання для дитини і суспільства в цілому;
- вивчити питання діяльності інклюзивно-ресурсних центрів щодо надання рекомендацій сім'ям, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, влаштувати їх для отримання освітніх послуг у заклади інституційного догляду і виховання дітей та унеможливити таку діяльність надалі;
  - розробити нормативно-правове забезпечення створення і функціонування спеціальних класів у загальноосвітніх школах;
  - забезпечити усіх дітей дошкільного та шкільного віку, студентів доступом до належно облаштованих укриттів, зокрема здійснити ретельну перевірку вже наявних укриттів у закладах освіти на їх відповідність мінімальним вимогам, перевірити системи раннього попередження, оновити навчальні плани оповіщення та процедури щодо різних видів небезпек у навчальних закладах;
  - розробити механізм врахування отриманої дітьми освіти за кордоном. Ініціювати розділення освітніх процесів за кордоном та в Україні, щоб забезпечити якнайбільше дітей можливості продовжувати українську освіту;
  - забезпечити збільшення охоплення дітей дошкільною освітою, особливо у сільській місцевості, включаючи інклюзію дітей з особливими освітніми потребами;
  - надати пріоритет загальнодоступній освіті та інклюзії дітей з інвалідністю до суспільства в цілому, вжити заходів для значного збільшення кількості дітей з інвалідністю у загальнодоступній системі освіти.
  - діти, що проживають у закритих закладах системи Мінсоцполітики, повинні також мати доступ до освіти, а рівень домашньої освіти слід підвищити, щоб вона відповідала вимогам шкільної програми;
  - інтегрувати Міжнародну класифікацію функціонування, інвалідності та здоров'я в освітню систему України, щоб забезпечити перехід до біопсихосоціальної моделі інвалідності та інклюзивної освіти відповідно до європейських норм та стандартів;
  - забезпечити відновлення роботи шкіл офлайн з урахуванням безпеки, фізичного та психічного добробуту дітей;
  - забезпечити розвиток розгалуженої системи позашкільної освіти та організації змістовного дозвілля дітей на місцевому рівні (створення центрів розвитку дітей, дружніх до дітей просторів, розвиток гурткової роботи тощо);
  - забезпечити практичну реалізацію норм законодавства про освіту щодо права дітей, які належать до національних меншин та корінних народів України, на здобуття освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини;
  - вжити необхідних заходів для покращення доступності та якості освіти – особливо для ромських дітей та дітей шукачів притулку чи батьків-біженців без реєстрації місця проживання;
  - внести зміни до своїх нормативних актів з метою забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти для всіх дітей незалежно від реєстрації місця проживання батьків на основі комплексної та цілісної політики догляду та розвитку дітей раннього віку.

7.11. В контексті захисту дітей, які є внутрішньо переміщеними рекомендуємо вжити наступні заходи:

- сприяти інтеграції вимушено переміщених сімейних форм виховання до життя громади, надавати їм підтримку та використовувати їх досвід для роботи з вразливими категоріями дітей;
- забезпечити залучення до навчального процесу всіх дітей, які тимчасово переміщені та проживають в громаді, а також їхніх сімей доступ до медичних, соціальних, психологічних, правових та інших послуг.

7.12. Особливої уваги варто приділити послугам у сфері психічного здоров'я, зокрема:

- розробити механізми та процедури, що забезпечать обов'язковість психологічного супроводу дітей, які виховуються в сімейних формах виховання; консультування та супервізію їх законних представників;
- забезпечити доступність дітей до психологічних послуг, шляхом введення не менше однієї посади психолога в кожному закладі освіти не залежно від чисельності здобувачів освіти;
- забезпечити якісну підготовку педагогів у сфері психологічного супроводу дітей; вжити заходів щодо відновлення психологічної стійкості вчителів та учнів. Забезпечити професійну психологічну підтримку дітей та, при необхідності, терапію кваліфікованими спеціалістами;
- визначити пріоритети та фінансувати програми захисту психічного здоров'я дітей та осіб, які піклуються про них. Такі програми мають включати багаторівневі втручання для дітей, орієнтовані на психічне здоров'я та роботу з травмами, і мати на меті сприяння їхньому психосоціальному добробуту та зміцнювати їх стійкість. Конкретні втручання мають бути спрямовані на потреби дітей молодшого віку та дорослих опікунів.

7.13. Для забезпечення сталості системи послуг для дітей та сімей з дітьми в громадах пропонуємо:

- стратегії розвитку громад мають містити розділи щодо розвитку послуг;
- розробити та затвердити соціальні програми на рівні територіальної громади;
- забезпечення інтегрованих стандартів ведення випадку (наприклад, спільні (уніфіковані) бази даних, єдині форми оцінювання та звітності, координація, узгодженість та послідовність дій в ході ведення випадку, міжсекторальне консультування тощо).

8.1. Задля збільшення кількості усиновлених дітей та мінімізації розусиновлень рекомендуємо:

- впровадити практику випробувального періоду, коли дитина перебуває під опікою усиновлювачів і, відтак, суд, приймаючи рішення про усиновлення, братиме до уваги не лише формальні критерії, яким мають відповідати кандидати в усиновлювачі, але і якість зв'язку, який сформувався між дитиною та усиновлювачами. Також корисною видається підготовка самої дитини до усиновлення;
- запровадження пріоритизації розгляду справ, пов'язаних із правами дитини, обов'язкове навчання для суддів з тем, пов'язаних з особливостями розгляду справ про права та інтереси дитини;
- переглянути норму щодо категоричної заборони на роз'єднання братів і сестер та керуватися при цьому найкращими інтересами дитини;
- переглянути чинне регулювання таємниці усиновлення;
- ратифікувати Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (Гаазьку конвенцію).

8.2. В контексті забезпечення належної якості роботи і кількості сімей патронатних вихователів:

- забезпечити професіоналізацію патронатних сімей;
- остаточно законодавчо закріпити фінансування утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя за рахунок коштів державного бюджету;
- вдосконалити механізми грошового забезпечення патронатного вихователя у період простою, зокрема визначити, що у час відсутності дітей, сім'я патронатного отримує вихователя мінімальну зарплату. При цьому слід передбачити, що грошове забезпечення патронатного вихователя на час влаштування дитини здійснює держава, на час простою – орган місцевого самоврядування. Це спонукатиме органи опіки та піклування не направляти виявлених дітей в кризі до притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації, або «заставляти» батьків влаштовувати дітей в інституції;
- переглянути вимоги до доходу та освіти кандидатів в патронатні вихователі.

8.3. Опіка і піклування як сімейна форма виховання потребує таких покращень:

- переглянути функціонування опіки та піклування, адже відповідно до чинного законодавства, ця альтернативна форма сімейного догляду має найменше обмежень щодо опікунів, вимог щодо кваліфікації опікунів, найменше супроводу та моніторингу від соціальних служб. Для забезпечення найкращих інтересів дитини важливо раціонально оцінювати спроможність родичів, допомагати дітям у сім'ї фінансово, підтримувати мережею послуг, зокрема соціальних;
- обмеження встановлення опіки лише родичами.

8.4. Щодо прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу вважаємо

за потрібне запропонувати:

- забезпечити поступову трансформацію дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї, гранична чисельність дітей в такій сім'ї не має бути більшою ніж 7 дітей;
- забезпечити професіоналізацію прийомних сімей;
- закріпити повноваження щодо прийняття рішень щодо створення ПС та ДБСТ, влаштування в них дітей, провадження діяльності з усиновлення на території сільських та селищних громад виконавчими органами сільських, селищних рад;
- зниження граничного віку перебування в ПС і ДБСТ прийомних дітей до 20 років;
- забезпечення додаткової фінансової підтримки прийомних батьків та батьків-вихователів, які не в шлюбі і виховують дітей самостійно.

8.5. Загалом задля забезпечення розвитку сімейних форм виховання потрібно:

- розробити методичні рекомендації щодо застосування електронних засобів комунікації та дистанційного зв'язку (Zoom, Teams, Skype тощо) для знайомства дитини з потенційними кандидатами в усиновителі, прийомні батьки, батьки-вихователі, встановлення контакту з дитиною тощо, зокрема для дітей, евакуйованих у складі закладів тимчасового влаштування за кордон
- розширити можливості щодо сімейного влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом мінімізації бюрократичних процедур при тимчасовому влаштуванні дітей, створенні прийомних, патронатних сімей, встановленні опіки над дітьми, усиновленні;
- знизити межі граничної чисельності догляду дітей в одній СФВ в т.ч. з врахуванням біологічних дітей, а також особливостей розвитку та наявності інвалідності в дітей, сімейної належності;
- розглянути варіант влаштування підлітків, для яких є проблематичним влаштування до сімейних форм виховання, у малі групові будинки;
- розвивати групи взаємопідтримки батьків з числа сімейних форм виховання, зокрема через зобов'язання батьків періодично відвідувати такі заходи;
- запровадження фінансової підтримки такої форми виховання, як тимчасове влаштування дітей в сім'ї родичів, знайомих;
- розробити і затвердити перелік необхідних компетенцій для сімей, які бажають прийняти у свою сім'ю дитину на вихованні, індикатори спроможності, методики оцінки спроможності та її посилення;
- для належного соціального супроводу збільшити чисельність ФОР та передбачити їх спеціалізацію в частині супроводу виключно сімейних форм виховання;
- розвинути практики або забезпечити розвиток послуги перепочинку для сімей, які виховують дитину з інвалідністю: для біологічних батьків, родин ПС, ДБСТ, усиновлювачів, опікунів/піклувальників. Таку

- послугу також можна запровадити і для опікунів, прийомних батьків, батьків-вихователів, які виховують 3 і більше прийомних дітей;
- формалізувати та визначити види діяльності, які можуть здійснювати громадські організації в процесі відбору, підготовки та функціонування різних форм альтернативного сімейного догляду, в тому числі шляхом сертифікації їхніх послуг;
  - опрацювати питання можливості об'єднання чинний в Україні індивідуальних планів /програм захисту/реабілітації/ супроводу дитини в єдину форму плану захисту дитини з обов'язковим періодичним переглядом залежно від форми влаштування;
  - збільшення доступності для громадян, які бажають прийняти на виховання дитину, процедур та уніфікація програм навчання кандидатів у вихователі, опікуни/піклувальники, вихователі сімейного типу, патронатні вихователі та посилення безпекової складової.

8.6. В контексті забезпечення успішної деінституціалізації рекомендуємо:

- розробити та ухвалити комплексну реформу деінституціалізації системи догляду за дітьми та розпочати її впровадження, враховуючи ситуацію дітей з переміщених осіб;
- забезпечити належний догляд, виховання, право на освіту та охорону здоров'я для всіх дітей, які інституціалізовані;
- забезпечити пріоритизацію реінтеграції дітей з інституцій в біологічні родини;
- пріоритизувати найбільш вразливі категорії дітей: до 3-х років та з високими потребами у підтримці;
- встановити мораторій на відновлення чи будівництво нових закладів інституційного догляду;
- проводити процес деінституціалізації відповідно до Керівних принципів ООН з деінституціалізації, у тому числі під час надзвичайних ситуацій.

Компонент 9 «Організація захисту, попередження і реабілітація дітей груп ризику та дітей у контакті із законом»

- 9.1. Створити дружню до дитини інфраструктуру на базі поліції, зокрема шляхом практики днів відкритих дверей.
- 9.2. Забезпечити розроблення стандарту і розвиток соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації для дітей, які вчинили кримінальне правопорушення або є постраждалими від злочинів.
- 9.3. Розвивати на рівні громади і забезпечувати системне надання послуг з соціальної адаптації, ресоціалізації дітей в конфлікті із законом.
- 9.4. Забезпечити впровадження єдиних стандартів підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей під час навчань всіх залучених суб'єктів.
- 9.5. Забезпечити розширення мережі центрів «Барнахус», відповідно до

потреб дітей, які постраждали або стали свідками кримінальних правопорушень, пов'язаних з насильством, у дружньому середовищі.

9.6. Провести моніторинг роботи служб у справах дітей щодо координації роботи міждисциплінарних команд, які утворюються для забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

9.7. Забезпечити належну профілактичну роботу з дітьми, які не досягли віку кримінальної відповідальності, для запобігання вчиненню ними правопорушень, а також послуги з реабілітації та ресоціалізації для таких груп дітей в конфлікті із законом.

9.8. Розробити:

- процедури заслуховування думки дитини з питань, що торкаються її прав та інтересів, з урахуванням віку дитини та рівня її розвитку;
- підходи щодо визначення здатності дитини висловлювати свою думку;
- процедури роз'яснення дитині її прав, у тому числі під час заслуховування думки дитини;
- механізми залучення психолога до процесу заслуховування думки дитини, визначення його ролі та повноважень, критеріїв щодо кваліфікації, вимог до оформлення висновку за результатами взаємодії з дитиною.

9.9. Забезпечити розробку та неухильне виконання всіма учасниками кримінальних проваджень стандартів дотримання конфіденційності та нерозголошення даних у ЗМІ про дітей – учасників всіх процесуальних статусів.

9.10. Забезпечити взаємодію суб'єктів захисту прав дитини на рівні громади щодо виявлення дітей, які постраждали від різних форм насильства, стали свідками домашнього насильства або інших злочинів, забезпечення належної ідентифікації таких дітей, обміну даними та реагування на факт насильства щодо дитини.

Компонент 10 «Координація, взаємодія та перенаправлення»

10.1. Здійснити перегляд та вдосконалення законодавства на предмет забезпечення уникнення дублювання повноважень різних суб'єктів у сфері соціальної роботи та захисту дітей, що надалі сприятиме покращенню і міжвідомчої взаємодії, і посилить відповідальність.

10.2. Можливості до покращення координації між спеціалістами різних сфер на рівні громади вбачаються у:

- створені єдиної дорожньої карти послуг для сімей з дітьми на рівні громади та регіону зі зрозумілими для усіх алгоритмами організації їх надання та можливостей отримання, яка має бути доступна для

- кожного надавача медичного, освітнього, соціального спрямування;
  - випрацюванні єдиних для чотирьох систем (соціальної, освітньої, медичної та правоохоронної) протоколів, інструкцій, оцінок (у тому числі діагностичних), пов'язаних із забезпеченням потреб дітей. Зокрема це стосується забезпечення безпеки дітей та їх тимчасового влаштування;
  - розробленні на підставі законодавчих та урядових нормативно-правових актів порядку міжвідомчої взаємодії, який включає: виявлення дітей в стані небезпеки, дітей, які потреби яких не задовольняються на належному рівні, та сімей з дітьми, які потребують підтримки, взаємне інформування про такі категорії населення, вжиття заходів невідкладного реагування, планування та виконання заходів щодо попередження складних життєвих обставин сімей з дітьми, організації надання допомоги, та затвердження його органом місцевого самоврядування;
  - організації та проведенні систематичних спільних для різних сфер (медичної, освітньої, соціальної, правозахисної) навчань, семінарів, круглих столів щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дітей;
  - впровадженні інтеграції різних послуг, зокрема введення фахівців із соціальної роботи у медичну та освітню сфери, нормативно-правове врегулювання цього процесу;
  - затвердженні положення про роботу міжвідомчих команд для того, щоб фахівці розуміли різницю між роботою цих команд та роботою комісій з питань захисту прав дитини.
- 10.3. На обласному рівні рекомендовано створити координаційні групи (міжвідомчі центри) для організації прозорих і зрозумілих процесів направлення/перенаправлення дітей та сімей для отримання послуг.
- 10.4. Зміцнювати та заохочувати багатосекторальне співробітництво між організаціями, які працюють з дітьми, забезпечуючи належне навчання для всіх організацій, відповідальних за захист дітей.
- 10.5. Посилити мандат Координаційної ради або Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства, щоб забезпечити чіткий мандат і достатні повноваження на високому міжміністерському рівні для координації всієї діяльності, пов'язаної з виконанням Конвенції ООН про права дитини та факультативних протоколів до неї на міжгалузевому, національному, регіональному та місцевому рівнях, а також забезпечити зазначений координаційний орган необхідними людськими, технічними та фінансовими ресурсами для його ефективної діяльності.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Міжнародні документи, на які потрібно орієнтуватися під час реформування системи захисту прав дитини (витяги)

Європейська стратегія з прав дитини¹⁰⁵

Європейська Комісія повністю віддана підтримці дітей у розвитку їх потенціалу як активних, відповідальних громадян. Щоб це сталося, участь у демократичному житті має починатися з дитинства. Усі діти мають право висловлювати свою думку з питань, які їх хвилюють, і на те, щоб її враховували. Щоб забезпечити їхню активну участь, ми також повинні боротися з бідністю, нерівністю та дискримінацією, щоб розірвати цикл неблагополуччя між поколіннями.

Ця стратегія є інклюзивною за задумом і буде інклюзивною під час її реалізації. Комісія контролюватиме реалізацію стратегії на рівні ЄС і на національному рівні та звітуватиме про прогрес на щорічному Європейському форумі з прав дитини. Діти братимуть участь у моніторингу та оцінюванні, зокрема через майбутню платформу дитячої участі. За потреби дії стратегії будуть адаптовані.

...

Ми всі зобов'язані слухати дітей і діяти зараз. Використовуючи слова одного з членів Дитячої ради Eurochild: «Краще добре зроблено, ніж добре сказано».

¹⁰⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0142>

Пріоритети ЄС щодо дітей:

1. Участь у політичному та демократичному житті: ЄС, який дає дітям змогу бути активними громадянами та членами демократичних суспільств

Ключові дії Європейської комісії:

- створити спільно з Європейським парламентом та організаціями з прав дитини Платформу участі дітей ЄС, щоб об'єднати чинні механізми участі дітей на місцевому, національному рівні та рівні ЄС, а також залучити дітей до процесів прийняття рішень на рівні ЄС;
- створити простір для того, щоб діти стали активними учасниками Європейського кліматичного пакту через взяття зобов'язань або ставши послами пакту. Залучаючи школи до освіти з питань сталого клімату, енергії та навколишнього середовища, Коаліція «Освіта за клімат» допоможе дітям стати агентами змін у реалізації Кліматичного пакту та Європейської зеленої угоди;

- розробляти та просувати доступні, цифрові та дружні до дітей версії та формати Хартії основних прав та інших ключових інструментів ЄС;
- розробити та просувати рекомендації щодо використання дружньої до дітей мови в документах та на заходах зацікавлених сторін і зустрічах з дітьми-учасниками;
- залучити дітей до Форуму фундаментальних прав Агентства ЄС з фундаментальних прав (FRA) та Конференції про майбутнє Європи;
- проводити індивідуальні консультації для відповідних майбутніх ініціатив;
- посилити експертизу та практику щодо участі дітей серед персоналу Комісії та персоналу агенцій ЄС, у тому числі щодо політики захисту та захисту дітей.

Європейська комісія запрошує держави-члени:

- створити, вдосконалити та забезпечити достатні ресурси для нових та чинних механізмів участі дітей на місцевому, регіональному та національному рівнях, у тому числі за допомогою інструменту Ради Європи для самооцінки участі дітей¹⁰⁶;
- підвищення рівня обізнаності та знань про права дитини, в тому числі серед фахівців, які працюють з дітьми та для дітей, шляхом інформаційних кампаній та навчальних заходів;
- посилити громадянську освіту, рівності та участі в демократичних процесах у шкільних програмах на місцевому, регіональному, національному рівні та рівні ЄС;
- підтримувати школи в їхніх зусиллях залучити учнів до повсякденного життя школи та прийняття рішень.

106 <https://www.coe.int/en/web/children/child-participation-assessment-tool>

107 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021DC0101>

2. Соціально-економічна інтеграція, охорона здоров'я та освіта: ЄС, який бореться з дитячою бідністю, сприяє створенню інклюзивних та дружніх до дітей суспільств, систем охорони здоров'я та освіти.

2.1. Боротьба з дитячою бідністю та заохочення рівних можливостей

Ключові дії Європейської комісії:

- запровадити Європейську гарантію щодо дітей (European Child Guarantee);
- забезпечити взаємодоповнюваність із Європейською стратегією прав людей з інвалідністю¹⁰⁷, щоб задовольнити потреби дітей з інвалідністю та забезпечити кращий доступ до основних послуг і самостійного життя.
- Європейська комісія запрошує держави-члени:
- швидко прийняти в Раді пропозицію Комісії щодо рекомендації Ради щодо створення Європейської гарантії щодо дітей та реалізувати її положення;
- запровадити посилені молодіжні гарантії та сприяти залученню молодих людей до послуг Молодіжних гарантій.

2.2 Забезпечення права на охорону здоров'я для всіх дітей

Ключові дії Європейської комісії:

- прискорити виконання Рекомендації Ради щодо зміцнення співпраці ЄС щодо захворювань, яким можна запобігти за допомогою вакцин;
- надавати інформацію та обмінюватися найкращими практиками щодо психічного здоров'я дітей через Портал найкращих практик¹⁰⁸ та Платформу політики охорони здоров'я;
- переглянути законодавчу базу шкільної системи ЄС, щоб переорієнтуватися на здорове та стійке харчування;
- розробити найкращі практики та добровільний кодекс поведінки для зменшення онлайн-маркетингу дітям продуктів з високим вмістом цукру, жиру та солі в рамках Спільних дій із впровадження перевірених найкращих практик у харчуванні.

Європейська комісія запрошує держави-члени:

- визначити дітей як пріоритетну цільову групу в своїх національних стратегіях психічного здоров'я;
- налагоджувати зв'язки з сім'ями, школами, молоддю та іншими зацікавленими сторонами та установами, які займаються психічним здоров'ям дітей.

2.3 Побудова інклюзивної якісної освіти

Ключові дії Європейської комісії

- запропонувати у 2022 році переглянути Барселонські цілі¹⁰⁹ для підтримки подальшого висхідного зближення між державами-членами участі в ранній освіті та догляді;
- запропонувати рекомендацію Ради щодо он-лайн та дистанційного навчання в початковій та середній освіті;
- запропонувати нову ініціативу «Шляхи до шкільного успіху», яка також сприятиме відокремленню освітніх досягнень і досягнень від соціального, економічного та культурного статусу.
- створити експертну групу для створення сприятливого навчального середовища для груп ризику відставання та підтримки благополуччя в школі;
- підтримка держав-членів у виконанні рекомендацій Ради 2020 щодо професійно-технічної освіти для сталої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та стійкості;
- просувати Інструментарій для включення в ранню освіту та догляд¹¹⁰.

108 <https://webgate.ec.europa.eu/dyna/bp-portal/>

109 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0273>

110 <https://op.europa.eu/fr/publication-detail/-/publication/4c526047-6f3c-11eb-aeb5-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-191896644>

Європейська комісія запрошує держави-члени:

- працювати над досягненням цілей, запропонованих у рамках Європейського освітнього простору;
- продовжувати повну реалізацію, у тісній співпраці з Європейською Комісією, усіх відповідних дій, рекомендованих у Плані дій щодо інтеграції та інклюзії на 2021-2027 у сфері освіти та навчання¹¹¹.

3. Боротьба з насильством над дітьми та забезпечення захисту дітей: ЄС, який допомагає дітям рости без насильства

Ключові дії Європейської комісії:

- висунути законодавчу пропозицію щодо боротьби з гендерним насильством щодо жінок і домашнім насильством, одночасно підтримуючи завершення процесу приєднання ЄС до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству та боротьбу з ним;
- надати рекомендації щодо запобігання шкідливим звичаям щодо жінок і дівчат, у тому числі каліцтву жіночих статевих органів;
- представити ініціативу, спрямовану на підтримку розвитку та зміцнення інтегрованих систем захисту дітей, яка заохочуватиме всі відповідні органи та служби до кращої співпраці в системі, яка ставить дитину в центр;
- підтримувати обмін передовими практиками щодо припинення нежиттєво необхідних хірургічних втручань і медичного втручання на інтерсексуальних немовлят і підлітків, щоб вони відповідали типовому визначенню чоловіків або жінок без їхньої або їхніх батьків повністю інформованої згоди (інтерсексуальне калічення статевих органів)

¹¹¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2020:758:FIN>

Європейська комісія запрошує держави-члени:

- підвищувати обізнаність та інвестувати в розбудову спроможності та заходи для (I) більш ефективного запобігання насильству, (II) захисту жертв і свідків, включно з необхідними гарантіями для підозрюваних або обвинувачених дітей;
- надавати адекватну підтримку дітям із особливими вразливістю, які зазнають насильства, а також насильства, яке відбувається в школах;
- прийняти законодавство про заборону тілесних покарань у будь-якому місці, якщо воно ще не існує, і працювати над його усуненням;
- поліпшити функціонування систем захисту дітей на національному рівні, зокрема:
  - створити (там, де ще немає) та покращити лінію довіри дітям (116 111) і гарячу лінію зниклих безвісти дітей (116 000) , у тому числі шляхом фінансування та нарощування потенціалу;
  - сприяти розробці національних стратегій і програм для прискорення деінституціалізації та переходу до якісних послуг догляду в сім'ї та громаді, включно з належним акцентом на підготовку дітей до виходу з опіки, у тому числі дітей-мігрантів без супроводу.

4. Правосуддя, дружнє до дітей: ЄС, де система правосуддя підтримує права та потреби дітей

Ключові дії Європейської комісії:

- запропонувати у 2022 році горизонтальну законодавчу ініціативу для підтримки взаємного визнання батьківства між державами-членами;
- сприяти підготовці фахівців у сфері юстиції з питань прав дитини та правосуддя, дружнього до дитини, відповідно до Європейської стратегії навчання суддів на 2021-2024 рр., а також через Європейську мережу навчання суддів (EJTN, програми «Юстиція» та CERV, а також Європейська навчальна платформа порталу електронного правосуддя ЄС;
- посилити імплементацію Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, 2010 року з Радою Європи;
- надавати цільову фінансову підтримку для транснаціональних та інноваційних проєктів із захисту дітей під час міграції в рамках нового Фонду надання притулку, міграції та інтеграції (AMIF);
- підтримка держав-членів у розробці ефективних та життєздатних альтернатив утриманню дітей під час міграційних процедур.
- Європейська комісія запрошує держави-члени:
- підтримувати постачальників судових тренінгів та всі відповідні професійні організації для вирішення прав дитини та дружнього та доступного правосуддя у своїй діяльності. З цією метою виділити необхідні ресурси для вищезазначених заходів з розбудови потенціалу та скористатися підтримкою FRA для посилення потенціалу в таких питаннях, як правосуддя, дружнє до дітей, та діти в міграції;
- розробити надійні альтернативи судовим діям: від альтернатив тримання під вартою до використання відновного правосуддя та медіації в контексті цивільного правосуддя;
- імплементувати Рекомендацію Ради Європи щодо дітей, батьки яких перебувають у в'язниці¹¹²;
- зміцнити системи опіки для всіх дітей без супроводу, в тому числі шляхом участі в діяльності Європейської мережі опіки¹¹³;
- сприяти та забезпечувати загальний, безкоштовний та негайний доступ до реєстрації та свідоцтва про народження для всіх дітей. Крім того, підвищити спроможність офіційних осіб реагувати на проблеми без громадянства та національності в контексті міграції;
- поглибити співпрацю у справах з транскордонними наслідками, щоб забезпечити повну повагу до прав дитини.

112 <https://rm.coe.int/cm-recommendation-2018-5-concerning-children-with-imprisoned-parents-e/16807b3438>

113 <https://www.egnetwork.eu/>

5. Цифрове та інформаційне суспільство: ЄС, де діти можуть безпечно орієнтуватися в цифровому середовищі та використовувати його можливості

Ключові дії Європейської комісії:

- прийняти оновлену стратегію «Кращий Інтернет для дітей» у 2022 році;

- створювати та сприяти керованому дитиною процесу, спрямованому на розробку набору принципів, які повинні просуватися та дотримуватися галуззю;
- сприяти розвитку та використанню доступних ІКТ та допоміжних технологій для дітей з інвалідністю, таких як розпізнавання мовлення, закриті субтитри та інші, у тому числі на конференціях і заходах Комісії;
- забезпечити повне виконання Європейського акту про доступність¹¹⁴;
- посилити боротьбу з усіма формами сексуального насильства над дітьми в Інтернеті, наприклад, запропонувавши необхідне законодавство, включаючи зобов'язання для відповідних постачальників онлайн-послуг виявляти відомі матеріали сексуального насильства над дітьми та повідомляти про них в Інтернеті.

Європейська комісія запрошує держави-члени:

- забезпечити ефективний рівний доступ до цифрових інструментів і високошвидкісного Інтернет-з'єднання, цифрової грамотності, доступних онлайн-навчальних матеріалів та освітніх інструментів тощо для всіх дітей;
- підтримувати розвиток базових цифрових компетенцій дітей через Рамку цифрових компетенцій для громадян¹¹⁵;
- підтримувати заходи з медіаграмотності як частину освіти, щоб розвивати здатність дітей критично оцінювати онлайн-контент і виявляти дезінформацію та образливі матеріали;
- підтримуйте та сприяйте роботі центрів безпечного Інтернету, що фінансуються ЄС, а також підтримуйте телефони довіри та гарячі лінії для дітей у розвитку онлайн-каналів для спілкування;
- заохочувати участь дітей і особливо дівчат у наукових, технологічних, інженерних та математичних дослідженнях (STEM) і руйнувати гендерні стереотипи в цій галузі, щоб забезпечити рівні можливості на цифровому ринку праці.

114 <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/882/oj>

115 https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digcomp-framework_en

6. Глобальний вимір: ЄС, який підтримує, захищає та розширює можливості дітей у всьому світі, у тому числі під час криз і конфліктів.

Ключові дії Європейської комісії:

- виділити 10% загального фінансування в рамках NDICI в країнах Африки на південь від Сахари, Азії та Тихого океану, Америки та Карибського басейну на освіту;
- продовжувати виділяти 10% фінансування гуманітарної допомоги на освіту в надзвичайних ситуаціях і затяжних кризах, а також сприяти прийняттю Декларації про безпечні школи;
- працювати над тим, щоб у ланцюгах постачання компаній ЄС не використовувалася дитяча праця, зокрема через законодавчу ініціативу щодо сталого корпоративного управління;

- сприяти та надавати технічну допомогу для зміцнення систем інспекції праці для моніторингу та забезпечення виконання законодавства про дитячу працю;
- надавати технічну допомогу як Team Europe адміністраціям країн-партнерів через свої програми та засоби, такі як SOCIEUX+, інструмент технічної допомоги та обміну інформацією (TAIEX) і програми TWINNING;
- підготувати План дій для молоді до 2022 року для сприяння розширенню можливостей та участі молоді та дітей;
- призначити молодіжних координаторів та посилити потенціал із захисту дітей у представництвах ЄС.

7. Впровадження дитячої перспективи в усі дії ЄС

Для досягнення цілей, викладених у стратегії, Комісія забезпечить включення прав дитини в усі відповідні політики, законодавство та програми фінансування. Це буде частиною зусиль, спрямованих на створення культури, дружньої до дітей, у розробці політики ЄС і підтримуватиметься навчанням і підвищенням кваліфікації персоналу ЄС, а також покращеною внутрішньою координацією через команду координатора Комісії з прав дитини. Буде розроблено контрольний список щодо прав дитини.

Для розробки політики, що ґрунтується на фактах, потрібні надійні та порівнювані дані. Комісія запропонує FRA продовжувати надавати державам-членам технічну допомогу та методологічну підтримку, серед іншого, щодо розробки та впровадження активностей зі збору даних. Дані Євротату та дані, отримані іншими агенціями ЄС, будуть розбиті за віком і статтю, а також дослідження в конкретних тематичних сферах, охоплених цією стратегією.

116 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=urisrv%3AOJ.L_.2021.223.01.0014.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A223%3ATOC

Європейська гарантія щодо дітей (European Child Guarantee)¹¹⁶

Мета та обсяг застосування

1. Метою цієї Рекомендації є запобігання та боротьба з соціальним відчуженням шляхом гарантування доступу дітей, які потребують допомоги, до набору ключових послуг, тим самим сприяючи дотриманню прав дитини шляхом боротьби з дитячою бідністю та заохочення рівних можливостей.
2. Ця рекомендація стосується потребуючих дітей.

Визначення

Для цілей цієї Рекомендації застосовуються такі визначення:

(а) «діти, які потребують допомоги» означає осіб віком до 18 років, яким загрожує бідність або соціальна ізоляція;

(б) «діти з мігрантським походженням» означає дітей-громадян третіх країн, незалежно від їхнього міграційного статусу, і дітей з громадянством держави-члена, які мають мігрантське походження з третьої країни через принаймні одного з батьків, які народилися за кордоном;

(в) «діти в нестабільних сімейних ситуаціях» означають дітей, які піддаються впливу різних факторів ризику, що можуть призвести до бідності або соціальної ізоляції. Це включає: проживання в домогосподарстві з одним годувальником; проживання з одним із батьків з інвалідністю; проживання в родині, де є проблеми з психічним здоров'ям або тривала хвороба; проживання в родині, де є зловживання психоактивними речовинами або домашнє насильство; діти громадянина Союзу, який переїхав до іншої держави-члена, у той час як самі діти залишилися в державі-члені походження; діти, які мають матір-підлітка або є матір'ю-підлітком; та діти, у яких один із батьків перебуває у місцях позбавлення волі;

(г) «ефективний доступ» означає ситуацію, за якої послуги легкодоступні, наявні, доступні за ціною, якісні, надаються своєчасно та коли потенційні користувачі знають про їх існування, а також про права на їх використання;

(д) «ефективний і вільний доступ» означає ситуацію, за якої послуги легкодоступні, якісні, надаються своєчасно та де потенційні користувачі знають про їх існування, а також про права їх використання та надаються безкоштовно або шляхом організації та надання таких послуг, або через адекватні пільги для покриття витрат або плати за послуги, або таким чином, щоб фінансові обставини не перешкоджали рівному доступу;

(е) «шкільні активності» означає навчання за допомогою спорту, дозвілля чи культурних заходів, які відбуваються в межах або поза межами звичайних шкільних годин або організуються шкільною спільнотою;

(ж) «здорове харчування» означає збалансоване споживання їжі, яке забезпечує дітей поживними речовинами, необхідними для їх фізичного та розумового розвитку та для фізичної активності, яка відповідає їхнім фізіологічним потребам;

(з) «адекватне житло» означає житло, яке відповідає чинним національним технічним стандартам, знаходиться в належному стані, забезпечує прийнятний рівень теплового комфорту та прийнятне і доступне за ціною.

Основні рекомендації

Державам-членам рекомендовано гарантувати дітям, які потребують:

(а) ефективний і вільний доступ до високоякісної освіти та догляду в ранньому дитинстві, освіти та шкільних активностей, принаймні один раз кожного навчального дня здорове харчування та медичне обслуговування;

(б) ефективний доступ до здорового харчування та належного житла.

Державам-членам рекомендовано ідентифікувати потребуючих дітей і в межах цієї групи брати до уваги, де це доцільно, при розробці національних інтегрованих заходів, конкретні несприятливі обставини, з якими стикаються діти, зокрема:

(а) безпритульні діти або діти, які переживають важкі житлові потреби;

(б) діти з інвалідністю;

(с) діти з проблемами психічного здоров'я;

(d) діти мігрантського походження або етнічні меншини, зокрема роми;

(д) діти, які перебувають на альтернативному, особливо інституційному, утриманні;

(f) дітей у нестабільних сімейних ситуаціях.

117 <https://rm.coe.int/cdenf-unofficial-translation-into-ukrainian/1680aca358>

Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»¹¹⁷

5. Недоліки законодавства, сімейного обслуговування і послуг соціального захисту, а також систем судочинства, освіти й охорони здоров'я поглиблюють уразливість дітей з точки зору порушення прав людини. Разом із поширеними соціальними нормами, які виправдовують застосування насильства щодо дітей і заперечують їхній статус суб'єктів прав людини, вони перетворюють дітей на категорію населення, яка зазнає найбільшого негативного впливу під час криз у соціальній галузі, галузі економіки чи охорони здоров'я.

6. На національному рівні затвердження інтегрованих стратегій визнане ключовим чинником ефективного розвитку й захисту прав дитини. Затвердження Стратегії Ради Європи з прав дитини служить аналогічній меті: згуртувати

всіх зацікавлених сторін (у межах Ради Європи й за її межами), щоб погодити єдине бачення та розробити спільні рекомендовані стандарти з конкретними завданнями й чітко встановленими строками та мобілізувати всіх, хто може долучитися до їх виконання.

7. Стратегія потрібна для розв'язання міжгалузевих проблем. Однією з перешкод ефективного захисту прав дитини є тенденція до ізольованої роботи, що спостерігається на всіх рівнях – міжнародному, загальноєвропейському, національному, регіональному й місцевому. Завдяки залученню всіх ключових зацікавлених сторін стратегія здатна ефективно розв'язувати багатогранні проблеми й чітко визначати функції всіх учасників. Тому глибока політична відповідальність і належне управління разом із виділенням достатньої кількості ресурсів і широкою поінформованістю суспільства про права дитини є основоположними аспектами, які забезпечують розуміння статусу дітей як повноцінних суб'єктів прав і ставлення до них відповідним чином.

Стратегічні завдання і заходи

2.1. Свобода від насильства для всіх дітей

Визначені Радою Європи шляхи запобігання насильству щодо дітей і захисту від нього:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

- 1.1.1. Боротьби із сексуальною експлуатацією дітей і сексуальним насильством щодо них через роботу Комітету сторін Лансаротської конвенції, виконання ролі органу контролю та платформи нарощування потенціалу для впровадження Лансаротської конвенції у всіх державах членах Ради Європи та інших країнах.
- 1.1.2. Підвищення обізнаності про потребу захищати дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства.
- 1.1.3. Підтримка держав, які не є членами Ради Європи, на шляху до приєднання до Лансаротської конвенції.
- 1.1.4. Огляд виконання Рекомендації Комітету міністрів щодо інтегрованих національних стратегій захисту дітей від насильства.
- 1.1.5. Виконує роль платформи обміну досвідом щодо національних практик (наприклад, через «Центр координації з питань насильства щодо дітей – онлайн платформу заходів реагування на насильство щодо дітей»).
- 1.1.6. Розроблення та провадження конкретних настанов щодо механізмів повідомлення для фахівців.

- 1.1.7. Контроль впровадження Європейської соціальної хартії у контексті насильства щодо дітей через роботу Європейського комітету із соціальних прав.
- 1.1.8. Розв'язання проблем розпалювання ненависті та злочинів на ґрунті ненависті щодо дітей через роботу Європейської комісії проти расизму та нетерпимості.
- 1.1.9. У відповідних випадках, підтримка держав членів під час підписання, ратифікації та впровадження Стамбульської конвенції з метою захисту дітей від ґендерно зумовленого та домашнього насильства.
- 1.1.10. Сприяння ефективному викоріненню тілесних покарань та інших форм жорстокого, нелюдяного покарання дітей або такого, що принижує гідність, у будь-якому середовищі, включно із запобіганням поверненню до початкової точки в цьому напрямку, а також контроль впровадження Європейської конвенції про запобігання катуванням у контексті запобігання насильству щодо дітей, позбавлених свободи.
- 1.1.11. Розроблення проєктів співпраці з метою зміцнення потенціалу держав у галузі розв'язання проблеми насильства щодо дітей, зокрема сексуального насильства, у будь-якому середовищі.
- 1.1.12. Сприяння затвердженню політик щодо захисту дітей у всіх галузях, у яких фахівці або волонтери працюють з дітьми або для дітей.

Новаторства шляхом:

- 1.2.1. Підвищення обізнаності та застосування серйозніших заходів для припинення ґендерно зумовленого насильства (зокрема примусових шлюбів і/або шлюбів у неповнолітньому віці), насильства щодо дітей, які перебувають у вразливому становищі, цькування, кіберзалякування, входження в довіру (в мережі Інтернет) з метою схилення до розпусних дій, злочинів на ґрунті ненависті та насильства серед однолітків, включно зі шкідливою сексуальною поведінкою дітей.
- 1.2.2. Посилення заходів запобігання насильству щодо дітей шляхом розроблення типових стратегій запобігання на національному рівні та розв'язання проблеми розпалювання ненависті (включно з висловлюваннями сексистського характеру) і ризиків для дітей стати жертвами насильницької радикалізації.
- 1.2.3. Пропагування участі дітей і батьків у проєктуванні та оцінюванні послуг, що надаються дітям і їхнім сім'ям, а також навчання постачальників послуг.
- 1.2.4. Підвищення обізнаності про важливе значення психологічної підтримки для дітей у державній системі охорони здоров'я та школах і забезпечення доступності таких послуг для дітей.

- 1.2.5. Вироблення універсальних основних визначень насильства, інструментів оцінювання із загальноприйнятими показниками й надання рекомендацій щодо гармонізованого процесу збору докладних даних для регулярного отримання конкретної та надійної інформації.
- 1.2.6. Проведення кампаній з метою зміни ставлення до насильства щодо дітей, зокрема відсутності піклування, особливо в сімейному й інституційному контексті.
- 1.2.7. Розроблення та розгортання програм для школярів і їхніх сімей, учителів, а також інших фахівців і волонтерів з метою пропагування ґендерної рівності й надання їм можливості виявляти випадки насильства, запобігати їх виникненню та надавати допомогу потенційним жертвам.
- 1.2.8. Розв'язання проблеми насильства в середовищі піклування, зокрема в системі патронажного виховання, і використання рекомендацій, вироблених на підставі попередніх зафіксованих випадків насильства.
- 1.2.9. Надання допомоги державам-членам у виконанні їхніх обов'язків, передбачених Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, шляхом затвердження заходів, спрямованих на посилене запобігання торгівлі дітьми, покращеного виявлення дітей, які є жертвами торгівлі, надання їм захисту та допомоги для відновлення та соціального включення, а також запобігання повторній віктимізації
- 1.2.10. Дослідження ефективних способів запобігання сексуальному насильству щодо дітей і боротьби з ним, зокрема шляхом розроблення нових інструментів підтримки для держав під час розроблення всеохопних засобів сексуального виховання, що відповідають віку дітей.

2.2. Рівні можливості та соціальне включення для всіх дітей

Визначені Радою Європи шляхи забезпечення рівних можливостей для всіх дітей:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

- 2.1.1. Підвищення обізнаності та гарантування соціальних прав дітей і боротьба з дискримінацією щодо дітей.
- 2.1.2. Забезпечення доступу до правосуддя для дітей, які перебувають у вразливому становищі.
- 2.1.3. Сприяння поширенню інклюзивної освіти шляхом процесу поліпшення вивчення мови як передумови можливості для дітей бути вислуханими й отримувати користь від рівноправного доступу до освіти.

- 2.1.4. Підтримка введення освітніх програм, які включають виховання громадянської позиції та освіти в галузі прав людини.
- 2.1.5. Посилення участі та залучення дітей, які перебувають у вразливому становищі.
- 2.1.6. Захист дітей, які залишилися без батьківського піклування та/або проживають у закладах альтернативного піклування, шляхом постійної підтримки деінституціалізації, аналізу в історичному розрізі проблеми насильства щодо дітей і компенсації, насильства в середовищах піклування, зокрема в прийомних сім'ях, шляхом перегляду Рекомендації щодо прав дітей, які живуть у закладах інтернатного типу¹¹⁸, а також за допомогою відстеження роботи Комітету експертів з питань прав і найкращих інтересів дітей, батьки яких розлучилися і щодо яких розглядається справа про опіку (CJ/ENF-ISE), щоб забезпечити участь дітей у процесі розгляду справ про опіку.
- 2.1.7. Надання допомоги дітям, які перебувають у вразливому становищі, під час переходу до дорослого життя, зокрема для дітей, які залишають заклади догляду.
- 2.1.8. Підтримка заходів, спрямованих на захист дітей, що мігрують, зокрема мігрантів, біженців і шукачів притулку (особливо дівчат), шляхом зміцнення механізмів і співпраці для вчасного виявлення таких дітей і їх скерування, а також шляхом припинення тимчасового утримання дітей-мігрантів, зокрема за допомогою сприяння поширенню рішень сімейної та громадської опіки.
- 2.1.9. Сприяння захисту дітей з інвалідністю та їхній участі в житті суспільства, зокрема в контексті їхньої повної інтеграції в шкільному та цифровому середовищі.

118 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805daac2

Новаторства шляхом:

- 2.2.1. Вирішення першопричин дитячої бідності, запобігання виникненню крайньої дитячої бідності, спроби пом'якшити наслідки, а також подолання бідності, що виникла внаслідок погіршення умов навколишнього середовища та конфліктів.
- 2.2.2. Надання допомоги державам-членам для забезпечення здатності наявних інституцій і служб враховувати випадки бідності та відчуженні і реагувати на них, зокрема шляхом систематичного виконання оцінювати впливу на дітей і надання допомоги сім'ям, щоб запобігти розлученню дітей з їхніми сім'ями.
- 2.2.3. Заохочення держав до вдосконалення процесу збору докладних даних про рівень бідності та вивчення впливу заходів боротьби з бідністю.
- 2.2.4. Аналіз нових труднощів, що виникли у зв'язку з COVID-19 для дітей, які перебувають у вразливому становищі (доступ до медичного обслугову-

вання і опіка над дітьми-мігрантами, дітьми без супроводу та розлученими із сім'єю, тимчасового утримання, підвищення рівня бідності тощо).

- 2.2.5. Просування політик і заходів на підтримку позитивне виконання батьківських обов'язків, які гарантують рівні можливості для дітей незалежно від їхньої статі, статусу, здібностей або сімейної ситуації.
- 2.2.6. Збір даних, аналіз і надання рекомендацій щодо ситуацій дітей, які страждають від шкідливих звичок, і дітей, батьки яких вживають наркотики.
- 2.2.7. Боротьба з расизмом/ромофобією і подолання проблем, пов'язаних з відчуженням дітей-ромів і дітей кочівників (зокрема бідності, недостатньої доступності освіти й медичного обслуговування, шлюби в неповнолітньому віці та/або примусові шлюби або торгівля людьми).
- 2.2.8. Боротьба з торгівлею дітьми у державах членах.
- 2.2.9. Розв'язання проблем, пов'язаних з правами людини дітей і сімей, які є представниками ЛГБТІ.
- 2.2.10. Забезпечення доступності психологічної допомоги для дітей, вирішення першопричин виникнення в дітей проблем з психічним здоров'ям і сприяння психічному добробуту дітей, зокрема шляхом надання допомоги батькам, піклувальникам, фахівцям і волонтерам, які працюють з дітьми, щоб підвищити обізнаність про табуйовані теми, пов'язані з психічним здоров'ям дітей, і боротися з явищем табування.

2.3. Доступність технологій для всіх дітей і їх безпечне використання

Визначені Радою Європи шляхи забезпечення прав дітей щодо використання технологій:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

- 3.1.1. Захисту дітей у мережі Інтернет, наприклад, від насильства, зокрема схиляння до розпусних дій, сексуального насильства, насильства з боку однолітків, кіберсексизму, від зіткнення з порнографічними й іншими шкідливими матеріалами, кіберзалякування, розпалювання ненависті в мережі Інтернет і порушення права на недоторканість приватного життя і захист персональних даних (зокрема в контексті освітнього середовища), з дотриманням підходу «4 C» (content – матеріали, conduct – поведінка, contact – контакт і contract risks – договірні ризики).
- 3.1.2. Підвищення обізнаності про зловживання соціальними мережами із сексистською метою та небезпеки в мережі Інтернет для дітей (включно із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством щодо дітей у мережі Інтернет).

- 3.1.3. Забезпечення повідомлення про випадки сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо дітей у мережі Інтернет, їх своєчасного, ефективного й належного розслідування та притягнення винних до відповідальності.
- 3.1.4. Надання допомоги сім'ям, учителям та іншим фахівцям, волонтерам, а також дітям з метою запобігти випадкам кіберзалякування та розпалювання ненависті в мережі Інтернет.
- 3.1.5. Забезпечення цифрової та інформаційної освіти громадян для дітей, піклувальників, фахівців і волонтерів, які працюють з дітьми.
- 3.1.6. Надання підтримки позитивного виконання батьківських обов'язків у цифровій сфері.
- 3.1.7. Боротьба з цифровим відчуженням і забезпечення рівноправного доступу до цифрового середовища, зокрема для дітей з інвалідністю, дітей, які опинилися в контексті міграції, і дітей, що належать до національних меншин, особливо ромів і кочівників, а також у контексті дистанційного навчання.

Новаторства шляхом:

- 3.2.1. Спонування підприємців і промисловців до виконання їхніх зобов'язань перед дітьми, зокрема шляхом виконання оцінювань впливу на дітей, забезпечення участі дітей на різних етапах оцінювання, а також залучення їх до проектування цифрових послуг і продуктів.
- 3.2.2. Подолання проблеми використання Інтернету й соціальних мереж для поширення серед дітей дезінформації, розпалювання ненависті та насильницьких радикальних ідей, зокрема з метою тероризму.
- 3.2.3. Надання рекомендацій і забезпечення підготовки для нарощування потенціалу фахівців у галузі прав дитини, пов'язаних з технологіями, залучення дітей до розроблення та впровадження підготовки з нарощування потенціалу й цифрової грамотності для вчителів та інших фахівців або волонтерів.
- 3.2.4. Розширення участі дітей у житті суспільства за допомогою технологій, а також у прийнятті рішень, пов'язаних з цифровим середовищем і технологіями, з урахуванням перспективних практик і механізмів, зокрема шляхом сприяння обміну досвідом між поточними механізмами участі дітей та установами різного адміністративного рівня (місцевими, регіональними, національними та європейськими).
- 3.2.5. Аналіз супутніх ризиків і можливої користі від використання технологій штучного інтелекту.
- 3.2.6. Сприяння створенню безпечного простору, у якому діти матимуть змогу вільно шукати інформацію та виражати свої погляди в мережі Інтернет.

3.2.7. Дослідження нових проблем, які впливають на добробут дітей, наприклад онлайн-ігор, реклами та здійснення впливу в мережі Інтернет.

3.2.8. Забезпечення прав дітей на участь у грі, дозвілля та об'єднання в мережі Інтернет.

2.4. Дружнє до дитини правосуддя для всіх дітей

Визначені Радою Європи шляхи забезпечення прав дітей щодо їхньої участі в системах правосуддя:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

4.1.1. Пропагування та розроблення навчальних програм або національних версій курсів HELP для юристів, які контактують із дітьми.

4.1.2. Покращення доступу до правосуддя для дітей, які перебувають у вразливому становищі, і забезпечення їхньої активної участі у провадженнях, що їх стосуються, шляхом використання зрозумілих для дітей формулювань та інформаційних матеріалів.

4.1.3. Підтримка розроблення заходів реабілітації та альтернатив утримання під вартою для дітей, які опинилися у конфлікті із законом, а також заохочення держав-членів до підвищення віку кримінальної відповідальності.

4.1.4. Здійснення нагляду за місцями позбавлення волі дітей, надання дітям доступу до зручних і зрозумілих механізмів подання скарг, заохочення держав-членів до припинення тимчасового утримання дітей-мігрантів.

4.1.5. Подальше розроблення та пропагування у відповідних випадках моделі «Барнахус», зокрема у межах проєктів співпраці.

4.1.6. Здійснення оглядів або контрольних заходів у галузі сімейного права (щодо найкращих інтересів дітей у разі розлучення батьків і під час судового розгляду справ про опіку, щодо зміни місця проживання дітей) та міграції (виконання Рекомендації про дієву опіку для дітей без супроводу дорослих та дітей, розлучених із сім'єю, у контексті міграції).

4.1.7. Сприяння поширенню підходів до міграційних процедур, які враховують інтереси дітей, зокрема шляхом розширення доступу до законного представництва й опіки, інформації, можливості участі, а також ефективних засобів правового захисту.

4.1.8. Підтримка заходів запобігання проведенню судових проваджень у справах неповнолітніх шляхом розроблення моделі для стратегій запобігання, зокрема для дітей, які перебувають у вразливому становищі.

Новаторства шляхом:

- 4.2.1. У відповідних випадках, перегляд наявних або розроблення нових стандартів у галузі сімейного права і прав дітей.
- 4.2.2. Сприяння обміну передовим досвідом між державами-членами щодо систем правосуддя й ініціатив, дружніх до дітей, зокрема стосовно їх прозорого оцінювання, ефективності й необхідних змін.
- 4.2.3. Розроблення кодексів поведінки або аналогічних інструментів для юристів і представників ЗМІ, щоб гарантувати повагу до прав дитини під час судових проваджень.
- 4.2.4. Збір та аналіз даних щодо участі дітей у системах правосуддя держав-членів Ради Європи, а також надання рекомендацій у разі потреби.
- 4.2.5. Розроблення відновного правосуддя для дітей, зокрема, у відповідних випадках, для дітей, які демонструють шкідливу (сексуальну) поведінку, у тому числі стосовно інших дітей.
- 4.2.6. Аналіз впливу екстрених заходів у період пандемії COVID-19 на доступність правосуддя для дітей, зокрема для дітей-мігрантів.
- 4.2.7. Реалізація стратегій покращення доступу до правової допомоги та представництва для дітей, зокрема шляхом пропонування правової допомоги через центри правової допомоги та стратегічне судочинство.
- 4.2.8. Проведення досліджень з метою гарантування прав і найкращих інтересів дітей, зачатих з використанням донорського матеріалу, і поглиблення загального розуміння цього питання.
- 4.2.9. Вживання заходів для розв'язання питань, що стосуються дітей, які опинилися у кризових або конфліктних ситуаціях, як-от питання опіки, житла, прав на землю та майно, реєстрації, визначення національності та громадянства або запобігання формуванню статусу осіб без громадянства.
- 4.2.10. Концентрування уваги на деяких окремих темах, як-от потреби та проблеми дітей, які стали жертвами та свідками насильницьких злочинів (у тому числі сексуального насильства) у системі правосуддя, зокрема питання реінтеграції та реабілітації дітей, які постраждали внаслідок актів тероризму, і доступу дітей до правосуддя у зв'язку із завданням шкоди навколишньому середовищу.
- 4.2.11. Уточнення щодо використання альтернативних механізмів вирішення спорів, які стосуються дітей.
- 4.2.12. Запровадження правосуддя, дружнього до дітей, як міжгалузевого напрямку роботи в межах розробленого Радою Європи проекту співпраці з питань правосуддя.

4.2.13. Розширення доступу дітей до Європейського суду з прав людини.

2.5. Надання права висловлюватися кожній дитині

Визначені Радою Європи шляхи забезпечення вільної та ефективної участі дітей:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

- 5.1.1. Залучення дітей і належне врахування їхніх думок під час розроблення, впровадження та оцінювання стандартів, політик і заходів Ради Європи, а також надання їм зворотного зв'язку щодо того, яким чином їхні думки було враховано.
- 5.1.2. Розширення можливостей і сприяння безпечній та етичній участі дітей шляхом запровадження політик захисту дітей, принципів захисту й етичного збирання персональних даних, а також надання дітям доступу до інформації щодо процесів участі.
- 5.1.3. Сприяння участі дітей у шкільному середовищі та неформальному навчанні, у прийнятті рішень, що стосуються їхнього здоров'я, а також оцінюванні послуг, що надаються дітям і їхнім сім'ям.
- 5.1.4. Підтримка розроблення національних стратегій і планів дій щодо участі дітей.
- 5.1.5. Виконання подальших оцінювань механізмів участі дітей і практична робота в межах інструмента оцінювання участі дітей (CPAT), а також удосконалення відповідних інструментів для виконання регулярного аналізу виконання завдань на рівні країни.

Новаторства шляхом:

- 5.2.1. Сприяння залученню дітей до демократичних процесів і забезпечення їхньої участі в політичному житті відповідно до їхнього віку та рівня зрілості, зокрема шляхом заохочення держав-членів розглянути можливість зниження віку голосування.
- 5.2.2. Надання дітям ширшого доступу до інформації та можливостей брати участь у прийнятті рішень щодо навколишнього середовища на різних рівнях процесу їх прийняття веде до спільного формування екологічної політики.
- 5.2.3. Заохочення посадових осіб, фахівців і волонтерів, які працюють з дітьми, використовувати орієнтовані на практику, науково обґрунтовані робочі методи та інструменти, які допомагають зрозуміти, як потрібно вислуховувати дітей, спілкуватися з ними й надавати їм інформацію у зручній і зрозумілій для них формі.

- 5.2.4. Розробити навчальні модулі й забезпечити систематичну підготовку з питань участі дітей, зокрема шляхом застосування відповідних методів та інструментів, а також залучення дітей у ролі інструкторів.
- 5.2.5. Встановлення стійких каналів комунікації безпосередньо з дітьми та розроблення заходів під керівництвом дітей на рівні Ради Європи, зокрема шляхом визначення наявних ініціатив і мереж під керівництвом дітей та співпраці з ними.
- 5.2.6. Захист дітей, які виконують роль захисників прав людини та навколишнього середовища й розширення їхніх прав і можливостей.
- 5.2.7. Доопрацювання можливостей і потенціалу встановлення контактів із дітьми за допомогою цифрових технологій.
- 5.2.8. Популяризація участі дітей у роботі інших органів Ради Європи, зокрема шляхом запровадження заходів з нарощування потенціалу та підготовки персоналу.
- 5.2.9. Забезпечення включення у процес участі дітей, які перебувають у вразливому становищі.
- 5.2.10. Посилення відповідальності за реалізацію права дитини бути вислуханою та фактичний вплив, який діти матимуть на формування законів і політики, а також на надання послуг і прийняття рішень під час адміністративних і судових проваджень.

2.6. Права дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях

Визначені Радою Європи шляхи забезпечення захисту прав дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях:

Реалізація її стандартів за допомогою постійного:

- 6.1.1. Розроблення та сприяння поширенню стандартів з прав людини для дітей, що мігрують (за допомогою заходів, передбачених Планом дій Ради Європи щодо захисту вразливих груп населення у контексті міграції та пошуку притулку в Європі на 2021–2025 рр., наприклад здійснення подальшого контролю за виконанням Рекомендації про дієву опіку для дітей без супроводу дорослих та дітей, розлучених із сім'єю, у контексті міграції або поширення сімейної та громадської опіки для дітей без супроводу дорослих).
- 6.1.2. Виконання ролі платформи для обміну передовим досвідом між державами-членами щодо заходів реагування на такі міжнародні кризи, як пандемія COVID-19.
- 6.1.3. Відстоювання права на освіту, що поважає природу й підвищує обізнаність про стихійні лиха та пов'язані з навколишнім середовищем ризики.

Новаторства шляхом:

- 6.2.1. Надання державам-членам підтримки в побудові міцних систем захисту дітей, здатних адаптуватися до кризових ситуацій.
- 6.2.2. Надання рекомендацій щодо захисту дітей в умовах кризи в галузі охорони здоров'я, зокрема шляхом підтримки стійкості дітей, забезпечення належної уваги до їхнього права на освіту й участь, а також шляхом поширення цифрового громадянства, завдяки чому діти зможуть розвинути свою здатність правильно реагувати в кризових ситуаціях.
- 6.2.3. Збір даних щодо потенційних нових уразливих обставин, які виникають внаслідок кризових і надзвичайних ситуацій, а також розроблення новаторських заходів, спрямованих на захист тих, хто опинився в таких обставинах.
- 6.2.4. Розвиток можливостей і розроблення інструментів для підтримання заходів держав-членів із захисту дітей в умовах збройних конфліктів, а також реінтеграції та реабілітації дітей, які повернулися із зон конфлікту.
- 6.2.5. Аналіз і надання консультацій з юридичних питань, що стосуються дітей, які опинилися в таких ситуаціях, як-от щодо опіки, житла, прав на землю та майно, реєстрації, визначення національності та громадянства, статусу осіб без громадянства та інших питань публічного права, особливо стосовно сиріт, дітей-біженців і внутрішньо переміщених дітей, а також у разі серйозного порушення прав людини.
- 6.2.6. Визнання обов'язків щодо прав людини, пов'язаних з можливістю жити в безпечному, чистому, здоровому та стійкому середовищі.
- 6.2.7. Сприяння доступу дітей до правосуддя у зв'язку із завданням шкоди навколишньому середовищу.

Українська мережа за права дитини щиро дякує за участь та думки усім учасникам фокус-груп, які долучились до розробки Дорожньої карти у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини: **дітям, молоді, провідним експертам організацій громадянського суспільства України, надавачам соціальних послуг та членами Громадської спілки «Українська мережа за права дитини».**

Дорожня карта у сфері захисту прав дитини підготовлена за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження».

Матеріал представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».